

T.C.

Hitit Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

**OSMANLI SON DÖNEMİNDE TRABLUSGARP VİLAYETİNİN
SOSYAL VE EKONOMİK YAPISI (1872-1911)**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet YÜKSEL

Çorum 2016

**OSMANLI SON DÖNEMİNDE TRABLUSGARP VİLAYETİNİN SOSYAL VE
EKONOMİK YAPISI (1872-1911)**

Mehmet YÜKSEL

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

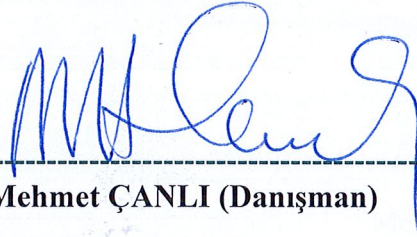
Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mehmet ÇANLI

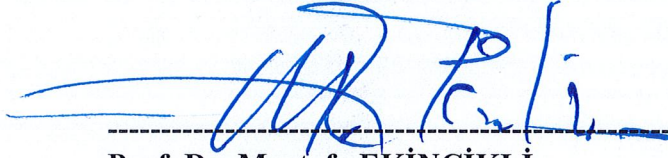
Çorum 2016

KABUL VE ONAY

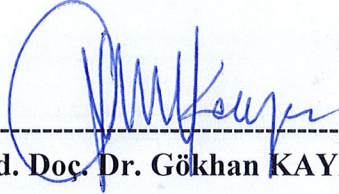
Mehmet YÜKSEL tarafından hazırlanan “Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911)” başlıklı bu çalışma, 16 Ağustos 2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet ÇANLI (Danışman)

Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ

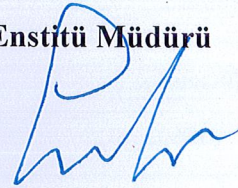

Yrd. Doç. Dr. Gökhan KAYA

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (16/08/2016)

Mehmet YÜKSEL

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (16/08/2016)

Mehmet YÜKSEL

ÖZET

YÜKSEL, Mehmet. Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1872-1911), Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2016.

Bu çalışmada, Trablusgarp Vilayetinin Osmanlı yönetimindeki son 40 yıllık sosyal ve ekonomik yapısı incelenmiştir. Konu esas itibariyle üç ana başlıkta ele alınmıştır. Birinci bölümde bölgenin, vilayet merkezi haline gelmesinden savaş yıllarına kadar olan sosyal ve ekonomik yapısı incelenmiştir.(1872-1911) İkinci bölümde Türk-İtalyan ilişkileri çerçevesinde Trablusgarp Savaşından söz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise savaş sonrası bölgeden Anadolu'ya gelen göç hareketleri üzerinde durulmuştur.

Konumuzu, Mebusan Meclisi Zabıt Ceridelerinden, dönemin Düsturlarından ve Osmanlı arşiv belgelerinden faydalanarak ortaya koymaya çalıştık. Bununla birlikte çalışmamızda diğer ikinci el kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Trablusgarp Vilayeti, Bingazi, Türk-İtalyan İlişkileri, Trablusgarp Savaşı, Göç Hareketleri.

ABSTRACT

YÜKSEL, Mehmet. Social and Economic Structure of Tripoli Province in the Last Period of Ottoman Empire, Master's Thesis , Çorum, 2016.

In this study, the social and economic structure of Tripoli in last 40 years under Ottoman domination was examined. The subject was approached with 3 major topic. In the first stage, from being capital to war years, the social and economic structure of the region was studied. (1872-1911) In the second part, Tripoli War was mentioned within Turkish-İtalian relations. Third stage dwelled on migrations to Anatolia after the war.

We tried to reveal the topic by using Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri, Düstur and Ottoman archival files. In addition, other second hand sources was utilized in this study.

Keywords: Tripoli Province, Benghazi, Turkish-Italian Relations, Tripoli War, Imigration Movements

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖN SÖZ	v
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
19. YY. SONLARINDA TRABLUSGARP VİLAYETİ	
1. Kuzey Afrika Bölgesinde İtalyan Sömürgecilik Hareketleri	10
2. II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Vilayetinde Yaptığı Sosyal ve Ekonomik Yatırımlar (1872-1908)	18
3. 1908-1911 Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı	23
3.1. Vilayetin Ekonomik Yapısı	25
3.2. Vilayetin Eğitim ve Kültürel Yapısı	30
3.3. Vilayetin Sağlık Yapısı	31
II. BÖLÜM	
1911-1912 TRABLUSGARP SAVAŞI	
1.Savaş Öncesi İtalya'nın Siyasi ve Askeri Durumu	33
2. Savaş Öncesinde Osmanlı Devletinin ve Trablusgarp Vilayetinin Siyasi ve Askeri Durumu	36
2.1. Osmanlı Devletinin Savaş Öncesi Siyasi ve Askeri Durumu.....	36
2.2. Trablusgarp Vilayeti'nin Savaş Öncesi Siyasi ve Askeri Durumu	38

3. Trablusgarp Savaşı (1911-1912)	40
3.1. Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı Gönüllü Askerleri	47
3.2. İtalyan Savaş Taktikleri	51
3.3. Uşi (Ouchy) Antlaşması (1912)	55
III. BÖLÜM	
TRABLUSGARP SAVAŞI SONRASI ANADOLU'YA GELEN GÖÇLER	
1.Trablusgarp'tan Anadolu'ya Göçler	63
1.1. Anadolu'da Yerleştirilen Göçmenler	68
2. On İki Ada ve Rodos'tan Anadolu'ya Göçler	69
SONUÇ	71
BİBLİYOGRAFYA	74
EKLER	86

ÖN SÖZ

“Osmanlı Son Döneminde Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı” adlı çalışmamızda; Trablusgarp Vilayetinin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısından söz edilmiştir. Konu ile ilgili çalışmalar çok azdır. Mevcut olan çalışmalar da genelde Türk-İtalyan İlişkileri çerçevesinde Trablusgarp Savaşı ile ilgilidir. Bu çalışmalarda kullanılan kaynakların hemen hepsinin askeri tarih ile ilgili arşiv belgeleri olduğu görülmektedir. Biz bu çalışmada, Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri, dönemin Düsturları, Osmanlı arşiv belgelerinden ve mevcut çalışmalardan da yararlanarak Osmanlı yönetimindeki Trablusgarp Vilayetinin son 40 yıllık dönemini ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızda konumuzu üç ana başlık altında topladık. Giriş kısmında Trablusgarp Vilayetinin coğrafyası ve 20. yy’a kadar olan tarihçesini vermeye çalıştık. Birinci bölümde, 19.yy’ın sonlarında Trablusgarp Vilayeti adı altında, ilk olarak Kuzey Afrika Bölgesinde İtalyan Sömürgecilik Hareketlerini inceledik. Aynı zamanda bölgenin bu dönemdeki sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde durmaya çalıştık.

İkinci bölümde, savaş öncesi Osmanlı Devleti ile İtalya’nın, siyasi, askeri durumundan ve Trablusgarp Vilayetinin son durumundan söz ettik. Daha sonra Türk-İtalyan İlişkileri çerçevesinde 1911-1912 Trablusgarp Savaşını ele aldık. Son olarak da savaş sonrasında imzalanan Uşi Antlaşmasını değerlendirdik.

Üçüncü Bölümde, Trablusgarp Savaşı sonrası Anadolu’ya gelen göçlerden bahsettik. Bununla birlikte savaş sırasında İtalyanların işgal ettiği On iki Ada halkının Anadolu’ya yaptığı göçleri ele aldık. Bu yapılan göçler sırasında, Hükümetin göçmenlere yaptığı iskan ve iaşe yardımları üzerinde durmaya çalıştık.

Çalışmam esnasında başından sonuna kadar benden desteğini ve katkısını eksik etmeyen başta Sayın Prof. Dr. Mehmet ÇANLI hocama ve aileme minnet duygularıyla teşekkür ederim.

Mehmet YÜKSEL

Çorum 2016

GİRİŞ

Trablus adı, Sabratha (Zwagha), Leptis Magna (Lubdah) ve bugün merkezin olduğu yerdeki Oea adlı üç tarihi şehrin Yunanca ifadesine (Üç şehir: Tripolis/Tripoli) dayanmaktadır. Bu ismin Arapçaya Tarâbulus olarak geçtiği görülür. Osmanlı Devleti, burayı ele geçirdikten sonra Suriye’de bulunan aynı isimli şehirle karışmasını önlemek ve batıda yer aldığını belirtmek için sonuna “garp” kelimesini eklemiştir. Böylece bölge Trablusgarp olarak adlandırılmıştır. Daha sonra ise Osmanlı yönetimi şehrin merkezi olan eyalete Bingazi, Fizan ve Kufra adlı bölgeleri de eklemiştir. Böylece ülkenin tamamı Trablusgarp adını almıştır.¹

20. yy başlarında Osmanlı topraklarının 1/7’ini kapsayan ve 1 milyon nüfusa sahip olan Trablusgarp vilayeti ve Bingazi müstakil mutasarrıflığı Kuzey Afrika’da bulunur. Bu iki bölge; kuzeyden Akdeniz, batıdan Tunus eyaleti, doğudan Mısır ve güneyden Büyük Sahra ile çevrilidir.

Kuzey Afrika’da Tunus, Sirtika, Bingazi, Fizan bölgelerini içine alan coğrafyaya Libya adı verilmiştir. Daha sonra ise Tunus’u bu coğrafyaya dahil etmeden buraya Trablusgarp vilayeti denilmiştir.² Trablusgarp, üç geniş bölümden oluşmaktadır. Birincisi, merkezi olan Trablus, ikincisi Bingazi, üçüncüsü ise Fizan’dır. Trablusgarp vilayeti merkez sancağı ile beraber 4 liva, 20 kaza ve 20 nahiyeden oluşur.

Trablusgarp, coğrafi özellikleri bakımından Tunus, Cezayir ve Fas kadar yüksek dağlara sahip değildir. Sınırlı olarak dağlar vardır. Ülkenin çoğu çöllerle kaplıdır. Akarsular bakımından fakirdir. Kuzey Afrika bölgeleri içinde iklim olarak en sıcak yerlerden biridir. Bölgenin kıyı kesiminde Akdeniz iklimi görülürken, geri kalan kısmında ise çöl iklimi hâkimdir. Çöl ikliminin etkisi, su kaynaklarının yetersizliğine neden olmuştur. Bölgenin bitki örtüsü bu yüzden fakirdir.

Trablusgarp bölgesinde ekonomik ve sosyal geçim kaynağı olarak çeşitlilik vardır. Bölgede hurma, hılfe adı verilen ot (kağıt yapımında kullanılmakta), zeytin, üzüm, portakal, hınna (kına), cidari (kök boya), tütün, hububat (tahıl) yetiştirilen önemli

¹ Ahmet Kavas, “Trablusgarp”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 41, İstanbul 2012, s. 288.

² Mehmet Nuri-Mahmut Naci, **Trablusgarp Hedefteki Ülke Libya’nın Tarihi**, ORDAF Yayınları, İstanbul 2012, s. 113.

ürünlerdir. Hayvan yönünden de vilayet oldukça zengindir. Sahilin birçok yerinde memlehaler (tuz, tuzla) bulunmaktadır. Sanayi ürünleri açısından ise dokumacılık, hasırcılık, sabunculuk, dibâgat (hayvan derilerini terbiye), altın, gümüş ve fildişi ürünleri mevcuttur.

Trablusgarp önemli ticaret limanlarına sahiptir. Zuvara, Trablus, Humus, Ziletin, Mısırata gibi vilayetin önemli limanları vardır. Trablus ticaretinde ithalatın en önemli ürünü pamuktur. Bu ithalat en fazla İngiltere ile yapılmaktadır. Ayrıca pamuktan sonra ise ithalatta şeker ve çay ön sırada gelir. Özellikle ithalatta öne çıkan ülkeler İngiltere, Fransa ve İtalya'dır. İtalya'dan ise ithal olarak genellikle mobilya, eşya alımı yapılmıştır.³ İhraç olarak ise özellikle Sudan'dan gelen kuş tüyü ve fildişi önemli yer tutmaktadır.⁴ Sudan'dan gelen bu ürünler Trablus üzerinden İngiltere'ye ihraç edilmiştir.

Trablusgarp nüfusunun büyük çoğunluğu Trablus'un deniz kıyısı ovalarında yaşamaktadır. Yine Cebeli-Ahdar, Bingazi, Derne ve Tobruk gibi bölgelerde nüfus yoğunudur.⁵ Trablusgarp'ın Hicri 1301 tarihli Salnamesinde, nüfusunun 1.200.000 kişi olduğu görülmektedir.

Trablusgarp'ın, Berka bölgesindeki şehirlerinden birinin merkezi Bingazi'dir. Ülkenin ikinci kalabalık şehri ve doğu kıyılarının en büyük limanı burada bulunmaktadır. 1551 yılında Osmanlı Devletinin Trablusgarp'ı fethetmesiyle birlikte 1578'de Bingazi de tam anlamıyla Osmanlı egemenliğine girmiştir. Bingazi, kuzeyden Akdeniz, güneyden Libi çölüyle çevrilidir. Bingazi'nin başlıca geçim kaynağı tarımdır. Özellikle Romalılar döneminde bölge tahıl ambarı olarak adlandırılmıştır. Bingazi aynı zamanda yer altı kaynağı bakımından da zengindir. Önemli madenlere sahiptir. Bingazi nüfusunun 1800'lerin son döneminde 10.000, 1900'lerin başlarında ise 25.000 civarında olduğu görülmektedir.⁶

Trablusgarp'ın tarihine baktığımızda, bölgede eskiden gelen birçok farklı topluluğun, kavmin yaşadığı görülmektedir. İlk olarak karşımıza bölgenin yerli ahalisi

³ Mehmet Nuri-Mahmut Naci, s. 75.

⁴ Nejat Göyünç, "Trablusgarb'a Ait Bir Lahiya", **Osmanlı Araştırmaları**, C. I, İstanbul 1980, s. 238.

⁵ Celal Tevfik Karasapan, **Libya (Trablusgarp, Bingazi ve Fizan)**, Ankara 1960, s. 31.

⁶ Sırrı Erinç, "Bingazi", **TDVİA**, C. 6, İstanbul 1992, s. 181, 182.

olan Libiler çıkmaktadır. Libiler hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Trablusgarp'ı Libiler dışında, Berberiler, Fenikeliler, Romalılar, Vandallar, Bizanslılar, Yahudiler, Araplar, Zenciler, Tevarikler, Türkler ve Avrupalılar yurt edinmişlerdir.⁷

Antik dönemde, Trablus şehri bölgeye ticari amaçla gelen Fenikeliler tarafından kurulmuştur. Bölge M.Ö. V. yüzyılda Kartaca'ya bağlanmıştır. M.Ö. 146'da Romalılar, Kartaca'yı yıkıp bölgeyi ele geçirerek Kuzey Afrika'ya egemen olmuşlardır. Romalıların IV. yüzyılda kontrolünün zayıflaması üzerine bölge Vandallar'ın işgaline uğramıştır. Belli bir süre sonra ise Vandalların güçsüzlüğü nedeniyle bölge 535'de Bizans'ın eline geçmiştir.

Halife Hz. Ömer döneminde İslam orduları Mısır'ı fethetmiştir. Mısır'ın alınması ile Amr. B. As komutasında İslam orduları batıya seferlerine devam etmişlerdir. Bizans'ın elinde olan Trablusgarp ve Tunus'a yönelmişlerdir. Berka'yı alarak, Sirenayka'daki Bizans hakimiyetine son vermişlerdir. Son olarak ise Trablus şehrini fethetmişlerdir.⁸ Hz. Ömer'den sonra halife seçilen Hz. Osman zamanında, Kuzey Afrika fetihleri batıya doğru devam etmiştir.⁹ Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlayan İslam dünyasındaki karışıklık Trablusgarp'ta da kendini göstermiştir. Bu karışıklıklar, yerli Müslüman halkın özellikle de Berberilerin dinden dönmesine neden olmuş, böylece bölgede uzun süreli karışıklıklar başlamıştır.

Emevi hükümdarı Muaviye döneminde, bu karışıklıkları sona erdirmek ve fetihlere devam etmek için Kuzey Afrika üzerine İslam orduları yeniden sefere çıkmıştır. İslam orduları bölgeden her geri dönüşünde, başta Berberiler olmak üzere çoğu yerli Müslüman halk, dini reddederek karışıklığa yol açmışlardır. Her ne kadar Müslümanlar bölgeye hâkim olup İslam'ı yaysalar da, Berberilerin ayaklanmaları ve bölgenin karışıklığı devam etmiştir.

Abbasiler döneminde, Kuzey Afrika bölgesi merkezden gönderilen valiler tarafından yönetilmeye devam edilmiştir. Merkezden yönetilmeye çalışılmışsa da

⁷ Ahmet Kavas, "Libya", **TDVİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 176.

⁸ Adem Apak, "Kuzey Afrika'da İlk İslam Fetihleri", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 17, S. 2, Bursa 2008, s. 164.

⁹ Bahriye Üçok, **İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler**, LXXXIV, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968, s. 4.

bölgenin uzak olması, kontrolünün zor olması nedeniyle güçlü bir merkezi anlayış kurulamamıştır. Trablusgarp, İslam orduları tarafından ele geçirildikten sonra bir ara Aglebiler, Fâtîmîler ve Zîrîler'in idaresinde bulunmuştur.¹⁰ Sonradan bölge Normandıyalıların eline geçse de burayı Muvahhidîn Devleti tekrar İslam memleketleri arasına katmıştır. İslam ordularının Afrika'da fetihlerinin tamamlanmasıyla bölge İfrikiyye (Tunus ve Trablus), El-Mağribu'l-Avsat (Cezayir) ve El Mağribu'l-Aksa (Fas) isimleriyle üç bölgeye ayrılmıştır.¹¹

1477 yılında İspanyollar, Endülüs'te bulunan Gırnata şehrini ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Endülüslüler ve Tunus'ta bulunan Beni Hafs Devleti hükümdarı, Osmanlı'dan Haçlı istilasına karşı yardım istemiştir. O dönemde tahtta bulunan II. Bayezid, kardeşi Sultan Cem'in Hıristiyanlar tarafından kendisine karşı kullanılması tehlikesine karşı bölgeye büyük bir yardım gönderememiştir. Sadece Kemal Reis kumandasındaki donanmayı Akdeniz'e göndermekle yetinmiştir.

İspanya'da bulunan Müslümanlar, Endülüs'teki baskılar sonucu Kuzey Afrika kıyılarına bir göç hareketi başlatmıştır. Bu göç bölgenin nüfus ve kültürel yönden gelişmesine olumlu yönde katkı sağlamıştır. Bu olumlu katkı Trablusgarp limanının gelişmiş bir ticaret merkezi olmasında etkili olmuştur. Bu gelişmeler sonrası bölgenin zenginleşmeye başlaması üzerine İspanyollar gözlerini buraya dikmiştir. Bunun üzerine 1510 yılında İspanyol Amiral Pedro Navarro'nun kumandasında Trablus'u işgal etmişlerdir.¹² Belli bir süre egemen olmuşlarsa da 1530 yılına gelindiğinde bölgeyi Malta şövalyelerine bırakmışlardır.

Trablus'ta işgal sırasında haçlıların elinden kaçanlar Tacûra bölgesinde toplanmışlardır. Toplanan halk kendilerini kurtarması için Osmanlı Devleti'ne bir heyet göndererek 1510'da ve 1519'da iki defa yardım istemiştir. Kanuni Sultan Süleyman bunun üzerine yardım amaçlı Hadım Murat Ağa'yı Tacûra bölgesine göndermiştir. Murat Ağa donanmasıyla birlikte oraya yerleşmiştir.¹³ Kanuni döneminde, Akdeniz'de

¹⁰ Kavas, "Trablusgarp ...", s. 288.

¹¹ Nurettin Ceviz, "Libya Tarihine Kısa Bir Bakış", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, C. 3, S. 27, İstanbul 2011, s. 81.

¹² Zekerîya Kurşun, "Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Devleti'nin Mukadderatındaki Yeri", **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler**, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 4.

¹³ Orhan Koloğlu, "Libya", **TDVİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 179.

güçlenilmeye başlanılmasıyla birlikte Kaptan-ı Derya Sinan Paşa ve Turgut Reis'in mücadeleleri sonucu, Malta şövalyelerinin elinde bulunan Trablusgarp 1551 yılında fethedilmiştir.¹⁴

Kuzey Afrika'daki Cezayir, Tunus ve Trablusgarp Osmanlı Devleti tarafından fethedildikten sonra ilk dönemlerde müşterek "Garp Ocakları" adıyla, daha sonra ise ayrı ayrı birer eyalet olarak yönetilmeye devam edilmiştir.¹⁵ Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ın oluşturduğu Garp Ocakları, Akdeniz'de devletin savunulmasında önemli rol oynamıştır. Garp Ocakları içinde, başkente en bağlı olan Trablusgarp Ocağı olmuştur.¹⁶

Garp Ocaklarının idaresi, Osmanlı Devleti'nin diğer eyaletlerine göre farklı olmuştur. Bunlar, Salyaneli adı verilen yıllık vergi karşılığında merkeze bağlı, müstesna eyaletlerdir.¹⁷ İdare bakımı dışında vergi yükümlülükleri yönünden de farklı uygulamalar görülmüştür. Farklı uygulamaların sebepleri şunlardır: Buldukları özel şartlar, merkeze uzaklıkları, mezhep farklılıkları, halkının kısmen göçebe ve aşiretler halinde olması, Hıristiyan ülkelerle savaş durumu bu farklılığın görülmesinde etkili olmuştur. Ocaklar bir Beylerbeyi tarafından idare edilmiştir. Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte her Beylerbeylikte yeniçeriler bulunmaktaydı. Belli bir süre sonra Beylerbeylerinin güçleri kendi bölgelerinde zayıflamıştır. Buna karşılık yeniçeriler, dayı ve bey denilen bazı görevliler güç kazanmıştır. Böylece bu ortaya çıkan gruplar siyasi otoriteyi ele geçirerek yönetimde söz sahibi olmuşlardır.¹⁸

Osmanlı Devleti'nin Trablus'u fethetmesiyle birlikte oradaki yönetim tarihi dört döneme ayrılır. Osmanlıların tam olarak bölgeye hâkim olduğu "İlk Valiler Dönemi", kendi başına hareket eden ve bölgenin yöneticisi kabul edilen "Dayılar Dönemi", yarı bağımsız eyalet konumuna geldiği "Karamanlı Ailesi Devri" ve son olarak merkeze doğrudan bağlandığı Trablusgarp'ta "İkinci Osmanlı Dönemi"dir.¹⁹

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 385, 386.

¹⁵ Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları", **Türkiyat Mecmuası**, C. 22, İstanbul 2012, s. 225, 226.

¹⁶ Toprak, s. 233

¹⁷ Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti(1858-1911)**, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 3.

¹⁸ Atilla Çetin, "Garp Ocakları", **TDVİA**, C. 13, İstanbul 1996, s. 383.

¹⁹ Kavas, "Trablusgarp...", s. 289.

Trablusgarp'ın Osmanlı yönetiminde kaldığı “İlk Valiler Dönemi”ne baktığımızda, Trablus'un alınmasıyla Hadım Murat Ağa ilk olarak Beylerbeyliğe getirilmiştir. Kendinden sonra Beylerbeyliğe gelecek olan Turgut Reis döneminde bölge, nüfus ve kültürel olarak zenginleşmiştir. Turgut Reis'in ölümüyle birlikte merkezden valiler gönderilerek Trablusgarp yönetilmeye devam edilmiştir. Gelen valiler bir süre sonra idareyi burada bulunan “dayılar” ile paylaşmak zorunda kalmıştır.

“Dayı” lakabı, Kuzey Afrika'ya Türk denizcilerinin götürdüğü bir unvandır. Ocak kıyılarındaki denizcilere, kaptanlara “dayı” denilirdi. Denizcilikle ilgili Yeniçeri ocaklarına da, gemilerde kumandayı alabilecek olanlara Ocak Dayısı denmekteydi. Dayılar, yeniçeriler tarafından seçilmiştir. Turgut Reis'in Beylerbeyliği döneminden sonra yavaş yavaş güçlenerek ortaya çıktıkları görülmektedir.

XVI. yüzyılın son döneminden itibaren, ticaret yollarının coğrafi keşifler nedeniyle değişmesi bölgeyi de ekonomik anlamda sarsmıştır. Bunun üzerine bölgede yerel çözümler bulmak için merkezden gelen beylerbeyleri ile birlikte Ocakların temsilcisi “dayılar” arasında bir denge kurulmuştur. Ocakların yönetiminde valilerle birlikte söz sahibi olmuşlardır. Böylece yönetimde dayıların ağırlığı hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle dayıların nüfuzu İngilizlerin, Fransızların, İspanyolların Akdeniz'deki gemilerini korsanlık olaylarından korumak için doğrudan dayılarla anlaşmalar yapmasıyla daha da artmıştır. Bu durum artık dayıların daha serbest ve başına buyruk hareket etmelerine neden olmuştur. Bunlara rağmen dayılar, bölgelerini devlet için başarıyla savunmuşlardır.

1603'ten itibaren bölgede Yeniçerilerin baskılarıyla dayıların egemenliği artmıştır.²⁰ Bu dönemden sonra yeniçeriler, destek verdiklerini Ocak dayılığına getirmişlerdir. Kendileri ile ters düşenleri ise hemen dayılıktan indirmişlerdir. Bu durum 1711 yılında Karamanlı Ahmet Bey'in dayılık makamına gelmesiyle sona ermiştir. Karamanlı Ahmet Bey, Ocak dayılığını babadan oğula geçirme sistemini başlatmıştır.

Karamanlı Ahmet Bey'in dayılığa gelmesiyle artık Trablus'ta “Karamanlı Ailesi Dönemi” başlamıştır. Dayılığa gelen Karamanlı Ahmet Bey, kendinden önceki vali-dayı ilişkilerini devam ettirmemiştir. O, düzensizliğe son vermiş ve dayılığı saltanat şeklinde

²⁰ Mehmet Maksudoğlu, “Dayı”, TDVİA, C. 9, İstanbul 1994, s. 59.

devam ettirmiştir. Trablus Ocağı her ne kadar merkeze bağlı, merkezden yönetilir gibi görülse de dayılar, yönetim konusunda başına buyruk hareketler gösteriyordu. Bu durumun görülmesinde Osmanlı'nın iç ve dış işlerinde iyi konumda olmamasının etkisi fazladır.

Osmanlı yönetimi, XVIII. yy'da genel bir politika olarak başına buyruk hareket eden kişilerin devletten ayrılmasının ve bağımsızlık ilan etmesinin önüne geçmek için bu kişilere bazı yetkiler vermiştir. Bu politika kendini Trablus Ocağında da göstermiştir. Karamanlı Ahmet Bey, merkezden gönderilen ferman ile dayılığının yanında resmiyette Beylerbeyi olmuştur. Karamanlı Ahmet Bey'den sonra babadan oğula devam eden yönetim anlayışı sırasında korsanlıklar devam etmiştir. Yabancı gemiler haraca bağlanmıştır. Yabancı devletlerle, gemilerinin Akdeniz'de güvenliği sağlama konusunda anlaşmalar yapılmıştır.²¹

Karamanlı Yusuf Paşa döneminde, kendi gemilerinin, yabancı gemilere satılması sonucu farklı zamanlarda Amerika ve Sardunya gemileri şehri kuşatmış ve topa tutmuştur. Her iki olayda İngiliz konsoloslğunun araya girmesiyle çözülebilmıştır. Böylece, dayılar eskiden yabancı devlet gemilerini koruyup onların haracını alırken artık o düzen sona ermiştir. Bu durum, bölge ekonomisinde büyük zararlara yol açarken Karamanlı iktidarının da gücünü kaybetmesine neden olmuştur.

Trablusgarp Eyaletinde, 1793'ten itibaren Karamanlı ailesi içinde çekişmeler ve karışıklıklar görülmüştür. Bu olaylar uzun süre devam etmiştir. Karamanlı hanedanı arasında bunlar görülürken yavaş yavaş denizlerde korsanlık faaliyetleri sona ermeye başlamıştır. Bu durum, haraç toplanamamasına neden olmuştur. Bir de zamanında yabancı devletlerden borçlar alınması, onlarla yapılan anlaşmalar, Trablusgarp'ın ekonomisini son derece kötü duruma düşürmüştür.

1827'de ülkedeki ekonomik kriz son safhasına gelmiş, bölgenin gücünü azaltmıştır. Yabancı devletlerin özellikle İngilizlerin ve Fransızların alacaklı pozisyonunda olması bu devletlerin Trablusgarp üstünde dış baskı kurmasına neden olmuştur. Bunun üzerine bölge halkından bu borçların karşılanmak istenmesi Karamanlı devrinin sonunu hazırlamıştır. Halk bu yapılanlar üzerine ayaklanmış, tepki göstermiştir.

²¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 256.

Karamanlı Yusuf Bey bu şartlar üzerine valiliği oğlu Ali Paşa'ya bırakmıştır. Merkez bunu kabul etmiş ve Şakir Ağa aracılığı ile ferman göndermiştir. Trablus'a gelen Şakir Ağa fermanı bildirdikten sonra, eyalette devam eden karışıklığı sona erdirmek için halktan önde gelenlerle görüşmüştür.²² Trablus'un durumunda rahatsız ve huzursuz olan halk, Karamanlı ailesinin idaresini artık kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. Yalnız bu görüşmeden bir sonuç çıkmamıştır. Bunun üzerine halk, doğrudan devletin yardımını istemiştir. 1835'te bu gelişmeler üzerine başkentten Osmanlı donanması gönderilmiş,²³ bölge merkeze bağlanmıştır. Böylece Trablusgarp'ta tam bir Osmanlı hâkimiyetinin ikinci devri başlamıştır.

Osmanlı Devletinin Trablusgarp'taki yönetimini özetleyecek olursak, 1551'de Trablusgarp'ın Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra, bölge merkezden gönderilen Beylerbeyleri tarafından yönetilmiştir. Turgut Reis'in ölümünden sonra dayılar devri başlamıştır. Bu dönemde eyalette, valilerin yanında dayılar da yönetimde yer almışlardır. Yeniçerilerin seçtiği dayılar devrini, yine bir dayı olan Karamanlı Ahmet bey sona erdirmiş ve babadan oğula geçen sistemle bölgeyi yönetmiştir. Böylece Karamanlı Ailesi dönemini başlatmıştır. 1834'ten İtalya'nın Trablusgarp'ı işgal ettiği 1911 yılına kadar geçen sürede ise Osmanlı Devleti tekrar tam anlamıyla bölgede hâkimiyeti sağlamıştır. Bu döneme de Trablusgarp'ta "İkinci Osmanlı Devri" adını verebiliriz.

1864'te Vilayet-i Umûmiye Kanunu çıkarılmıştır. Bu çıkarılan kanun, bölgede geç uygulanmıştır. 1872 yılında uygulamaya konulmuştur. Böylece Trablusgarp eyaleti bu tarihte vilayet haline getirilmiştir.²⁴ Vilayet haline gelmesiyle bölge, Bingazi ile birlikte beş sancaklık bir idari birlik oluşturmuştur. Aynı yıl Bingazi de yeni vilayet olan merkezlerden biri haline getirilmiştir. Bingazi'nin vilayetlik süresi çok uzun sürmemiştir (1879-1888)²⁵. Hasan Tahsin Paşa'nın valiliği sırasında Bingazi tekrar merkeze doğrudan bağlı müstakil vilayet haline getirilmiştir.²⁶

²² Robert Mantran, "Karamanlı", *TDVİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 452.

²³ Mehmet Nuri-Mahmut Naci, s. 151.

²⁴ Kavas, "Trablusgarp...", s. 290.

²⁵ Abdülhamit Kırmızı, "Abdülhamid'in Vilayetleri ve Valileri", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 12.

²⁶ Erinç, s. 182.

Vilayet olduktan sonra Trablusgarp idari olarak, Trablus Merkez Sancağı, Fizan Sancağı, Homs Sancağı ve Cebel Sancağı şeklinde teşkilatlanmıştır.²⁷ Vilayet, toplam kırk kazadan oluşmaktadır.²⁸ Ayrıca Trablusgarp, Osmanlı Devleti'nde 1910-1911 yılında 330.200 km² kapladığı alan itibariyle en büyük vilayet konumundadır.²⁹

Bölgenin toplumsal yapısına baktığımızda çeşitli sınıflara ayrıldığını görmekteyiz. Birincisi, bölgede çoğu Türklerden oluşan yönetim gücünü oluşturan bölüm, ikincisi, XVII. yüzyılda etkinliği ortaya çıkan Kuloğulları'dır. Kuloğulları sınıfı, Anadolu'dan gönderilen yeniçerilerin bölge halkı ile evlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır.³⁰ Böylece Türk-Arap karışımı bir nesil meydana gelmiştir. Üçüncü olarak ise yerli Müslüman halk ve göçebe aşiret, son olarak da gayrimüslim halk olmak üzere bölgenin toplumsal yapısı dört tabakadan oluşmaktadır.³¹

Toplum içinde büyük çoğunluk tarafından konuşulan Arapçadan sonra Türkçe yaygındır. XIX. yüzyılda büyük devletlerin bu bölgedeki sömürgecilik politikasıyla birlikte yabancı dil olarak yaygın şekilde İtalyanca ve Fransızca konuşulduğu görülmektedir. Bu diller genellikle Yahudiler tarafından kullanılmıştır.

²⁷ Karasapan, s. 162.

²⁸ Ahmet Kavas, "Afrika'da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler", **Türkiye Dergisi** Özel Sayısı, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 581.

²⁹ Muharrem Öztel, "Osmanlı Devleti'nde Sosyo-ekonomik Yapısıyla Öne Çıkan Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327 / 1909-1912)", **Maliye Dergisi**, S.160, Ankara 2011, s. 205.

³⁰ Ahmet Kavas, "Kuzey Afrika'da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları", **Osmanlı Araştırmaları**, C. XXI, İstanbul 2001, s. 33.

³¹ Koloğlu, s. 179.

I. BÖLÜM

19. YY. SONLARINDA TRABLUSGARP VİLAYETİ

1. Kuzey Afrika Bölgesinde İtalyan Sömürgecilik Hareketleri

1789 Fransız İhtilâli sonucu ortaya çıkan milliyetçilik ve bağımsızlık fikirleri, Avrupa'da büyük değişimlere neden olmuştur. Bu değişimlerden birisi de yeni devletlerin ortaya çıkmasıdır. İtalya'nın da milli birliğini sağlayarak, devletini kurmasında bu gelişmelerin önemli etkisi olmuştur.

İtalyanlar, milli birliklerini sağlamadan önce uzun süre küçük devletler halinde yaşamışlardır. İtalya, milli birliğini 1870 yılında sağlamış olmasına rağmen aslında ilk temelleri Napolyon tarafından atılmıştır. Napolyon, Fransız bayrağı altında İtalyanları kısmen de olsa birleştirmiştir. Yalnız bu uzun sürmemiştir. Tekrar Piyomente Krallığı, Toskana, Modena, Parma Dükâlıkları, Lukas Prenslığı, Kilise Devleti ve Napoli Krallığı gibi küçük devletlere ayrılmışlardır.³²

Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan fikirler, İtalya'da birliğin sağlanması için çalışmaların başlamasını sağlamıştır. Bu çalışmalar esnasında birliğin kurulmasında farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Cumhuriyetçiler, Roma merkezli bir İtalya Cumhuriyeti, Papalık yanlıları, Papa önderliğinde Federal İtalya, Meşrutiyet taraftarları da Piyemonte liderliğinde İtalya Krallığı kurulmasını istiyorlardı. Yalnız ortak nokta belliydi. Taraflar, İtalyanların milli birliğinin sağlanmasını amaçlıyorlardı. Bu öncülüğü de Piyemonte'nin gerçekleştireceği herkesin ortak kanaatiydi.³³

1821, 1830 ve 1848 yıllarında Fransa'daki olaylarında etkisi sonucu İtalya'da birliği tesis etmek amacıyla ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmalar sonucu istenilen başarı elde edilememiştir. İtalyanlar, bu başarısızlık sonucu birliğin kurulamamasındaki en önemli engelin Avusturya olduğu inancındaydılar. Bu engeli ortadan kaldırmak istediler. Bu dönemde Avusturya'da da Metternich'in yönetimden inmesi ve iç ayaklanmaların yaşanması nedeniyle İtalyanlar bunu fırsata dönüştürmek

³² Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, İstanbul 2010, s. 257.

³³ Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 245.

istemiştir. Bunun üzerine Avusturya'nın, İtalya sınırlarında hâkim olduğu topraklara birleşik İtalyan ordularını göndermişlerdir. İtalyan birleşik ordularının arasında çıkan anlaşmazlık sebebiyle bu hareket başarısızlıkla sonuçlanmıştır.³⁴

Birliği sağlama mücadelesinde devam etmekte kararlı olan İtalyanlar, 1849 yılında Avusturya ile yaptıkları savaşta yenilmişlerdir. Bunun üzerine Piyemonte Kralı Karlos Alberto tahtı 1849 yılında, II. Victor Emmanuel'e bırakmıştır. II. Victor Emmanuel'in tahta çıkmasıyla, milli birliği sağlama çalışmaları daha da hızlanmış ve sonuçlar vermeye başlamıştır. Bu çalışmalar sonucu milli birliğin sağlanmasındaki en önemli isimler II. Victor Emmanuel, Kont Cavour ve Garibaldi olmuştur.³⁵

Piyemonte Kralı II. Victor, birliği sağlanmanın yolunun Avusturya'nın İtalya sınırları içindeki askeri nüfuzunu kırmak ve Papalığın gücünü azaltmak olduğu düşüncesindeydi. İlk olarak Kral ve Başbakanlığa gelen Kont Cavour, birliği sağlamak için çalışmalar yaparken Piyemonte'nin gelişmesine de önem vermişlerdir. Bu amaçla ekonomik yatırımlara yönelmişler, ordularını kuvvetlendirmeye çalışmışlardır.

Kont Cavour, milli birliğin sağlanmasında Fransa'nın desteğine ihtiyaç duymuştur. Bunun için Fransa Kralı III. Napolyon ile görüşmeler yapmış ve yardımını istemiştir. Fransa Kralı ise buna hem sıcak bakmış³⁶ hem de yanı başında güçlü bir İtalya Devleti'nin kurulmasını istememiştir.

1858 yılında III. Napolyon ile Kont Cavour arasındaki Plombieres görüşmesinde birlik için anlaşma sağlanmıştır. Bu görüşmelere göre; Piyemonte, Lombardia ve Venedik dahil olmak üzere Adriyatik denizine kadar olan yerlere sahip olacaktı. Umbaria ve Toskana'nın birleşmesi ile bir Orta İtalya Devleti kurulacaktı. Bunlar Papalık Devleti ve İki Sicilya Krallığı ile bir konfederasyon oluşturup başkanı da Papa olacaktı. Bunlara karşılıklı Fransa Nice ile Savoie'yi sınırlarına dahil edecekti.³⁷

Bu görüşmeler sonrası, sıra birliğin önündeki en büyük engel olan Avusturya'nın gücünü kırmaya gelmişti. Bunun için ilk olarak Avusturya'ya karşı, Fransa öncülüğünde

³⁴ Uçarol, s. 259.

³⁵ Ateş, s. 245.

³⁶ III. Napolyon'un İtalyan birliğine sıcak bakmasının en önemli nedeni gençlik döneminde İtalya'da kaldığı süreçte "Carbonari" örgütüne üye olmasıdır. Ateş, s. 247.

³⁷ Uçarol, s. 262.

ittifaklar yapılmıştır. Böylece olası bir savaşta Avusturya yalnız bırakılmak istenmiştir. Bu ittifaklarla güçlenen Piyemonte, Avusturya'ya karşı hareketlere başlamış ve sonucunda Piyemonte-Avusturya savaşı çıkmıştır. Fransa, savaşta Piyemonte'yi yalnız bırakmayarak asker göndermiştir. Savaşı Piyemonte kazanmış ve sonucunda Zürih Antlaşması imzalanmıştır. Yalnız bu antlaşma İtalyan çıkarları için son derece hayal kırıklığı yaratmıştır.

Zürih Antlaşması sonrası Toscana, Parma, Bologna gibi küçük devletler kendi istekleriyle Piyemonte'ye katılmışlardır. Böylece Venedik ve Roma hariç birlik sağlanmıştır. Piyemonte, Fransa'ya Nice ve Savoie'i vermesiyle birlikte eli güçlenerek birliği sağlamak için tekrar mücadeleye devam etmiştir. Sicilya Krallığı ve Napoli'yi topraklarına katmıştır. Böylece Roma ve Venedik dışında Piyemonte birliği kısmen sağlanmıştır.(1860).

Önemli merkezlerin katılmasıyla birlikte Torino'da, 1861 yılında İtalyan Parlamentosu açılmıştır. Böylece İtalya Krallığı kurulduğu ilan edilerek II. Victor Emmanuel birleşik İtalya Kralı seçilmiştir.³⁸

Bu dönemde Alman birliğini kurmaya çalışan Prusya'nın, Avusturya ile çıkarları çatışmaktaydı. Bunun sonucunda 1866'da Prusya ile Avusturya arasında savaş çıkmıştır. Prusya'nın yanında yer alan İtalya savaşın sonunda kendine kazanç sağlamıştır. Yapılan Viyana Barış Antlaşması ile Venedik ve dolaylarını topraklarına katmıştır. Milli birliği tam anlamıyla sağlamak için geriye sadece Papalık toprakları (Roma) kalmıştı. Bu topraklarda 1870 yılındaki III. Napolyon'un Fransa ile Prusya savaşı esnasında Roma'daki kuvvetlerini geri çekmesiyle alınmıştır. Böylece İtalyan birliği tam anlamıyla sağlanmıştır.³⁹

Siyasi birliğini sağlamada geç kalan İtalya, bir an önce büyümek istemiştir. Kendisi de farkındaydı ki büyük devlet olmak için ülke ekonomisinin güçlü olması gerekiyordu. Yalnız İtalya, tarım alanında geri kalan bir ülkeydi. Bu da ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Verimsiz toprakları, parçalara ayrılmış küçük çiftlikleri, yetersiz ulaşımı ve az yatırımı ekonomisinin gelişmemesinin nedenleri olmuştur. Ayrıca

³⁸ Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınların No: 423, Ankara 1978, s. 128.

³⁹ Uçarol, s. 266, 267.

ülke ekonomisinin istenilen seviyede olmamasından dolayı halkın çoğu farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır.⁴⁰ Bu göç etme durumu, ileride İtalya için Trablusgarp'ın işgal sebeplerinden birini oluşturacaktır.

İtalya, büyük devletler kategorisine dâhil olmak için İngiltere, Fransa gibi Avrupa devletlerinin benimsediği sömürgecilik politikasına yönelmiştir. İtalya, birliğini sağlamada geç kaldığı gibi sömürgecilik yarışında da büyük emperyalist devletlere göre çok geri kalmıştır. Bundan dolayı bir an önce, bu politikayı hayata geçirmeye çalışmıştır. Sömürgeci devletler gibi Asya ya da Uzakdoğu'ya yönelmemiş, onun yerine daha yakın olan Kuzey Afrika kıyıları başta olmak üzere atılımlara başlamıştır.

İtalya birliğini sağlandıktan sonra sömürgecilik yarışındaki açığı kapatmak için ilk olarak kendisine coğrafi anlamda yakın olan Osmanlı sınırları içerisinde Kuzey Afrika'da bulunan Tunus eyaletini hedef seçmiştir. İtalya'nın, Kuzey Afrika kıyılarına ilgisi devlet politikası haline Berlin Konferansı ile gelmiştir. Konferans sırasında Alman Başbakanı Bismarck, İtalya'ya kapalı da olsa Trablusgarp'ı teklif etmiştir. İtalyanlar ise ilk hedef olarak Trablusgarp'ı değil Tunus'u hedef seçmişlerdir.⁴¹ Çünkü Fransa'nın Cezayir'i ele geçirmesiyle kendileri de Tunus'u almak niyetindeydi.

İtalya, hedefini belirledikten sonra Tunus'la yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilginin nedeni İtalya Devletinin kendisini Roma İmparatorluğu'nun varisi olarak görmesidir. Roma İmparatorluğu gibi tekrar Akdeniz'e hakim olma düşüncesinde olmuştur.⁴² Bu sömürü düşünceleri ekseninde İtalya, Tunus'a; demiryolları yapımı, telgraf hatları döşenmesi, ticarethaneler ve bankalar gibi yatırımlara girişmiştir.⁴³ Bu yatırımları desteklemek ve bölgede ki gücünü artırmak amacıyla, İtalya'dan Tunus'a çok fazla İtalyan göçü yaşanmıştır. Bu yoğun İtalyan göçü ile bölgede güçlü bir nüfuz kurmak istenmiştir. Yalnız bu faaliyetler Tunus'ta İtalyanların istediği gibi devam etmemiştir. Tunus için Fransa ile çıkarları çatışmıştır. Tunus için bu iki ülke arasındaki

⁴⁰ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1990, s. 238.

⁴¹ İsrail Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C. 2, S. 6, Ankara 1990, s. 361.

⁴² Karal, s. 259.

⁴³ Karasapan, s. 153.

çatışma, nüfus verilerine dahi yansımıştır. Eyalette, 2000 Fransız'a karşılık, 10.000 İtalyan bulunmaktaydı.⁴⁴

Bu çıkar çatışmaları sonunda Tunus'ta ilk kaybeden Osmanlı Devleti; ikinci olarak ise 1881'de Fransa'nın, Tunus'u işgal etmesi ile İtalyanlar olmuştur. Bu işgale her ne kadar Osmanlı Devleti ve İtalya karşı çıksa da sonuç değişmemiştir. Buna rağmen Tunus üzerindeki nüfuz çatışması Fransa ile İtalya arasında 1919'a kadar devam etmiştir.⁴⁵ Hatta Osmanlı Devleti de 1914 yılına kadar Tunus Beyliği'ni mümtaz eyalet gibi "Devlet Salname"lerinde göstermeye devam etmiştir.⁴⁶

Tunus'u kaybeden İtalya, daha sonra yönünü Osmanlı'nın Kuzey Afrika'da bulunan diğer toprağı Trablusgarp vilayetine dikmiştir. İtalya'nın çok fazla seçeneği de kalmamıştı. Çünkü Avrupalı sömürgeci devletler, Kuzey Afrika eyaletlerinin geri kalmış olmasını, emperyalizm politikaları için fırsata dönüştürmüşlerdir. Bu politikalar çerçevesinde Fransa, Cezayir ve Tunus'u; İngiltere'de Mısır'ı işgal etmiştir.

İtalyan birliğini sağlamaya çalışan milliyetçi liderler, Trablusgarp'ı ve Bingazi'yi Tanrı tarafından kendilerine bahsedilmiş topraklar olarak nitelemişlerdir.⁴⁷ İtalya'nın bölgeye yönelmesinde bu düşünceyle birlikte, 1881 yılında Tunus'u kaybetmesi ve geç kaldığı sömürge yarışına bir an önce dahil olmak istemesi de etkili olmuştur. Ayrıca İtalya'nın bölgeyi sömürü hedefi olarak seçmesinde, Osmanlı'nın Trablusgarp vilayetinde egemenliğinin zayıf olması bir etkindir. Buna ek olarak bölgede Osmanlı askeri gücü ve yönetimi yetersizdir. Bölgenin ekonomik açıdan da durumu iç açıcı değildir. Bunların dışında Trablusgarp'ın coğrafi olarak kendilerine yakın olması İtalya'nın bu bölgeye yönelmesinin nedenlerindedir.⁴⁸

İngiltere, Mısır olayından dolayı Fransa ile ilişkisi bozulması üzerine, İtalya'yı yanına çekmek istemiştir. Bunun üzerine İtalyanlar'a, Habeşistan'ı sömürge alanı olarak önermiştir. İngilizlerin bu önerisiyle hareket eden İtalya'nın, Habeşistan girişimi hayal

⁴⁴ İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 9.

⁴⁵ Kurtcephe, s. 11.

⁴⁶ Karasapan, s. 156.

⁴⁷ Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının ...", s. 361.

⁴⁸ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, E Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2010, s. 346.

kırıklığı ile sonuçlanmıştır.⁴⁹ Bunun üzerine İtalya gözünü tamamen Trablusgarp'a dikmiştir.

İtalya, Trablusgarp için adımlarını zamana yayarak sağlam atmaya çalışmıştır. Tunus'ta düştüğü durumu tekrarlamak istememiştir. 1896'da Habeşistan seferinde Adova'da aldığı yenilgiyi unutturmayı amaçlamıştır. Bunun için İtalya, Tunus'taki yatırımların daha fazlasını Trablusgarp içinde yapmıştır. Yalnız bu sefer büyük devletlerin bu bölgeyi de elinden almaması için dış politikada emperyalist güçlerle arasını iyi tutmuştur.

İtalya ilk olarak, Trablusgarp için büyük emperyalist devletlerin yardımını almıştır. Öncelikle bölgede yaptığı yatırımlar ile Trablusgarp'ın siyasi, sosyal ve ekonomik zayıflığından yararlanmıştır. İtalya Devleti bu yatırımlar ile her emperyalist gücün yaptığı gibi bölgeyi özellikle ekonomik anlamda kendine bağlı kılmaya çalışmıştır. Bunları, asıl niyetini saklayarak ve halka hoş görünerek yapmıştır.

İtalya, Tunus meselesinde büyük devlet olmadığını kendisi de fark etmişti. Bundan dolayı 1882 yılında Almanya ve Avusturya-Macaristan arasında üçlü ittifak anlaşması imzalamıştır. İtalya'nın ittifaka girişmesinde Fransa'dan aldığı darbe etkili olmuştur. Çünkü Fransa, bir yıl önce (1881) Tunus'u işgal etmişti. İtalyanlar, bu bölgenin Fransızlar tarafından işgaliyle güçsüzlüklerinin farkına varmışlardı. İtalya ittifaka girmekle devletler arasındaki gücünü artırarak, aynı duruma düşmek istememiştir. Almanya ile yakınlaşıp üçlü ittifakın bir üyesi olmuştur. Böylece milli birliğini geç sağlayan İtalya sömürgeci faaliyetlerden geri kalmak istememiştir.⁵⁰

İtalya, Tunus'ta büyük devletlerin karşısında olmaksızın onların desteğini almak gerekliliğini fark etmişti. Bunun için ilk adım olarak Almanya, Avusturya-Macaristan ittifakını, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerle yapmış olduğu anlaşmalarla genişletmiştir. Bu ittifaklar için devletlerle gizli anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmaları yapmasındaki asıl hedefi ise Trablusgarp bölgesi üzerinde hareket serbestliğini büyük devletlere kabul ettirmek ve onların desteklerini almaktır.

⁴⁹ İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479, Ankara 1981, s. 10.

⁵⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2009, s. 47.

İtalya'nın büyük devletlerle yapmış olduğu gizli anlaşmalara baktığımızda; İtalya, 1901 yılında Fransa ile yaptığı gizli anlaşma ile Fransa'nın Fas'ı işgal etmesi durumunda kendisi Trablusgarp ve Bingazi üzerinde serbestlik hakkını elde etmiştir. Bu anlaşma Trablusgarp'ın İtalya'ya vaad edilmesini sağlamıştır. 1902 yılında ise üçlü ittifakı (Almanya, Avusturya ile) yenilemiştir. İngiltere'nin de Trablusgarp için onayını almıştır. Son olarak, Rusya ile Racconigi Antlaşmasını yapmıştır. Bu antlaşmaya göre; İtalyanlar, Rusya'nın Boğazlardaki emellerini desteklemişler karşılığında ise Rusya, İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki isteklerini kabul etmiştir.⁵¹

İtalya dış politikada büyük devletlerle anlaşırken Trablusgarp'a ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan sızmaya başlamıştır. İlk olarak ticari imtiyazlar elde ederek bölgeye adım atan İtalya, daha sonra burada deniz ulaşım hattı kurmuştur. Böylece bölgede posta ve taşımacılık faaliyetlerini ele geçirmiştir. Çünkü Osmanlı gemileri bölgeye dört, beş ayda bir kez gitmekteydi. İtalyanlar ise kendi gemilerini haftada üç, dört kez gönderiyorlardı. Bunu yaparak bölgenin ulaşım hattına ve limanlarına hakim olmak istemişlerdir.

İtalyanların Trablusgarp'ta nüfuzunu genişletmesi asıl olarak İtalya'da bulunan Banco Di Roma bankasının şubesinin açılması ile olmuştur (1907). Bu bankanın açılması ile Trablusgarp vilayetine ekonomik anlamda bir giriş yapmıştır. Banka Trablusgarp, Bingazi, Homs, Zevare, Mısırata, Zliten ve Derne'de şubeler açmıştır.⁵² Bankanın şubeler açmasıyla birlikte bölgede geniş bir nüfuz sağlanmıştır. Banka sayesinde halkı kredi yöntemi ile kendilerine bağlamışlardır. Kredisini ödeyemeyenlerin banka tarafından arazisine el konulmuştur.⁵³ Bir yandan da satın alma yolu ile arazi edinmeye çalışmışlardır. Yalnız Osmanlı Hükümeti, Banco Dı Roma'nın arazi almasına izin verilmemiştir. Onlar da bu durumu şubenin başındaki yetkilinin üzerine arazi satın alarak çözmüşlerdir. Bu yolla 100.000 liralık arazi sahibi olmuşlardır. Arazinin büyük çoğunluğunu da Bingazi topraklarından edinmişlerdi.⁵⁴ Banka, Trablusgarp Belediyesine dahi hesap açmıştır. Belediye paranın bir bölümünü kullanmıştır.

⁵¹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013, s. 30.

⁵² Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri...**, s. 14, 15.

⁵³ Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Dı Roma'nın Trablusgarp'daki Faaliyetleri", **Bellekten**, C. LI /200, Ankara 1987, s. 837.

⁵⁴ Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 25.

Banco Di Roma, İtalya'nın bölgedeki emperyalist politikalarının önemli bir ayağını oluşturmuştur. İtalya bunun ekonomik yatırımın meyvesini de almıştır. İtalya, Trablusgarp'ın dış ticaretinde önemli bir paya sahiptir. 1895 yılında bu pay % 5 iken, 1911 yılında % 50'ye ulaşmıştır.⁵⁵ Böylece İtalya savaş öncesi dönemde Trablusgarp ekonomisine hâkim konuma gelmiştir.

İtalya imtiyazlar elde edip üstüne bir de banka yoluyla bölgeye adım attıktan sonra Vilayetin sosyal ve kültürel yapısını kendi istediği gibi yönlendirmek için okullar, hastaneler, dispanserler ve postaneler açmıştır. İki tane de gazete çıkarmıştır. Ayrıca İtalyanlar, Osmanlı yönetiminden Trablusgarp'ta maden aramak ve arkeolojik kazı yapmak için izinler almıştır.⁵⁶ Arama çalışmaları yapmalarının nedeni, bölgede fosfat ve altın madeninin bolca bulunmasıdır. Böylece işgal başlamadan bölgenin zenginliklerini tespit etmeye çalışmışlardır.

20. yüzyılın başlarında bölgede İtalyanların, 4 İbtidai, 1 Rüştüye olmak üzere 5 okulları bulunmaktadır. Bu sayı 1911 yılında 10'a ulaşmıştır. Bu okulların İtalyanlar tarafından açılmasının amacı, bölgenin gençlerine İtalyan modeli düşüncesi kazandırmaktır. İtalyancayı bölgede öğretmek yaymaktır. Bu okulların dışında yetimler yurdu da açmışlardır. Buradan yetişenleri Osmanlı'ya düşman etmek istemişler, kendilerine karşı sevgi ve sempati kazandırmayı amaçlamışlardır.

İtalya'nın Trablusgarp'ta işgal öncesi yaptıklarını özetlersek, ilk adımını imtiyazlar elde ederek atan İtalyanlar, daha sonra ise Banco Di Roma bankasının ekonomik faaliyetleri ile devam etmişlerdir. Böylece halkı kendilerine ekonomik olarak bağımlı kılmaya çalışmışlardır. Kendilerine engel olmaya çalışan Trablusgarp siyasilerini de Osmanlı yönetimi aracılığı ile bölgeden uzaklaştırmışlardır. Bunlara ek olarak toplumun yapısına dokunmak için deniz ulaşım hattı, okullar, hastaneler, dispanserler ve postaneler açarak bölgeyi işgal etmeden içeriden ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu yatırımlar ile Trablusgarp'ta, özellikle de halk üzerinde nüfuzlarını artırmışlardır.

⁵⁵ Timothy W. Childs, **Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri (1911-1912)**, Çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 37.

⁵⁶ Kurtcephe, s.18.; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1991, s. 77, 78.

2. II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Vilayetinde Yaptığı Sosyal ve Ekonomik Yatırımlar (1872-1908)

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile batılılaşma hareketleri hız kazanmıştır. Islahatlar bu dönemde daha köklü ve geniş yapılmaya başlanmıştır. Siyasi, askeri, hukuk, eğitim vb. her alanda yapılan yenilikler, kendini idari teşkilatlanma alanında da göstermiştir. Bu dönemden itibaren taşradaki idari yapı tekrar şekillendirilmiştir. Diğer alanlarda yapılan yeniliklerle birlikte 1840 yılından itibaren idari yönetimde de bir yenileşme süreci başlamıştır. Başlayan bu süreçte idari yapı ile ilgili birçok nizamnâme, yönetmelik, talimatname yayınlansa da 1867 yılına kadar yapılan düzenlemelerde kalıcı çözümler üretilmemiştir.

İdari teşkilatlanmalar ile ilgili olarak ilk düzenleme “Cebel-i Lübnan Nizamnâmesi” ile görülür. 9 Haziran 1861 tarihinde hazırlanan bu nizamname ile Lübnan ayrıcalıklı bir vilayet konumuna gelmiştir.⁵⁷ İkinci düzenleme ise 7 Kasım 1864 tarihli “Tuna Vilayeti Nizamnâmesi”dir.⁵⁸

1864 Vilayet Nizamnâmesi'nin Tuna'da, başarıyla uygulanması üzerine 1867 yılında Vilâyet-i Umûmiye Nizamnâmesi, devletin bütün sınırlarını kapsayacak halde genişletilmiştir. Bu nizamnâme ile Tuna bölgesinde başlayan vilayet yönetimi uygulaması daha sonra Bosna Vilayeti, Edirne Vilayeti, Halep Vilayeti, Suriye Vilayeti, Trablusgarp Vilayeti ve Erzurum Vilayeti olarak sırasıyla uygulamaya konulmuştur.⁵⁹

1871 yılında “İdare-i Umûmiye Vilayet Nizamnâmesi” çıkarılmasıyla birlikte devlet, idari teşkilatlanmada vilayet yönetimi anlayışına tam anlamıyla geçmiştir. Yeni yönetmelik ile devletin sınırları içerisinde idari yapı 27 vilayet ve 123 sancak olarak bölünmüştür.⁶⁰

⁵⁷ Cenk Reyhan, “Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizâmname’si”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, S. 1, Ankara 2006 / I, s. 171.

⁵⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti Nizamnâmesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C. 5, S. 2, Ankara 1996, s. 68.

⁵⁹ Selda Kılıç, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayeti'nde Uygulanması ve Mithat Paşa”, **A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 37, Ankara 2005, s. 103.

⁶⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilâyet Nizamnâmesi ve Getirdikleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C. 5, S. 5, Ankara 1996, s. 89.

Daha önce Osmanlı idari teşkilatlanmasında, coğrafi olarak uzak, yarı idari özerklik verilmiş, ayrıcalıklı eyaletlerin ve cemaatlerin bulunduğu bir yapı mevcuttu.⁶¹ Trablusgarp'ta da bu geleneksel idari yapı görülmektedir. Görülen bu geleneksel yapı Trablusgarp'ta, Vilayet Nizamnamesi ile son bulmuştur. Nizamname, bölge de 1872 yılında uygulamaya konulmuştur. Bu uygulama ile birlikte Trablusgarp, eyalet konumundan vilayet hâline dönüştürülmüştür.

Trablusgarp'ın, Vilayet hâline gelmesiyle birlikte bölgede yenilikler ve yatırımlar artmıştır. Çıkarılan bu nizamnamelerin ve yönetmeliklerin amacı, merkezi idareyi güçlendirerek, taşranın eski hantal ve kendi başına buyruk hareketlerine son vermektir. Ayrıca devletin Tanzimat'la hız kazandırdığı ıslahat hareketlerini merkez dışında Vilayetlerde de kolay bir şekilde uygulamak amaçlanmıştır.

Bu bölümde, Trablusgarp vilayetinin 1872'de değişen idari yapısından sonra bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde durmaya çalışacağız. Bu yapıyı 1908 II. Meşrutiyete kadar ele alacağız. Bu dönemi bölgede, aynı zamanda II. Abdülhamit dönemi şeklinde de ifade edebiliriz. Bu dönemde, eskiye göre yatırımların arttığını görmekteyiz. Bu yatırımların artmasında, Kuzey Afrika'daki toprak kayıpları ve ülkede ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın başkent dışında da kendini göstermesinin etkisi oldukça fazladır. Böylece Trablusgarp'ta ikinci Osmanlı devri her anlamda bir yenilik hareketleri ile başlamıştır. Trablusgarp'ta Tanzimat ile başlayan yenilikler özellikle II. Abdülhamit döneminde artmıştır. Bölgede siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel reformlar yapılmıştır.

1872-1908 dönemi, vilayette yapılan sosyal ve ekonomik yatırımlara baktığımızda, vergiler tekrar düzenlenmiştir. Yerli el sanatlarına ve üretimine önem verilmiştir. Yerli el sanatları ve sanayiye korumak, geliştirmek için Trablusgarp'a Sanatlar Okulu açılmıştır. Ticareti geliştirmek için Hamidiye adı verilen kapalı çarşı kurulmuştur. Yine bölgedeki şehirlerin su ihtiyacını karşılamak amacıyla borularla su

⁶¹ Cenk Reyhan, "1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında Bir Örnek Yönetim Modeli'nin Kuruluş Sorunu", **1864 Vilayet Nizamnamesi**, (Editörler: Erkan Tural-Selim Çapar), Türk İdari Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara 2015, s. 51.

getirilme çalışmaları başlamıştır. Çeşmeler yaptırılmıştır. Halkın sağlık ihtiyaçları için Gureba hastanesi yaptırılmıştır.⁶²

Bölgede özellikle 1880-1896 yılları arası görev yapan Ahmet Rasim Paşa'nın valiliği⁶³ döneminde Trablusgarp vilayetinde önemli imar faaliyetlerine girişilmiştir. Ahmet Rasim Paşa döneminde yapılan yatırımlara baktığımızda, ilk olarak resmi kurumların yapımına ve yenilenmesine önem verildiğini görmekteyiz. Örneğin; Homs kazasının hükümet konağı ve askeri koğuş ve karakolu tamir ettirilmiştir. Yine Sirt kazasında hükümet konağı, bir bölük alabilen koğuşu yaptırılmıştır. Mısırata kazasının hükümet konağı da yeniden inşa ettirilmiştir. Bunlara ek olarak diğer kazalar ve nahiyelerde de hükümet konakları, askeri karakol ve koğuşlar, askeriye için silahhane gibi yapılar yeniden inşa edilmiştir. Bazılarının da tamirat işleri yapılmıştır. Devlet, bu gibi imar işleri ile gücünü bölgede tekrar artırmıştır.

Trablusgarp merkez ve merkeze bağlı bölgelerde resmi binaların yanında sosyal alanda da kamu yatırımlarının yapıldığını görmekteyiz. Örneğin halkın sosyal ve ekonomik ihtiyaçları için balıkhane, kahvehane, şehir lağımlarının inşası, sokaklara kaldırımların döşenmesi, rıhtım inşası, çeşmeler, süvari zabtiye ve belediye hayvanları için ahırlar, belediyeye ait dükkânlar ve gaz deposu gibi yatırımlar yapılmıştır. Bunlar belediye gelirleri ile inşa edilmiştir.

Bölgede bunlar dışında, Halfa⁶⁴ fabrikaları, debbağhane, kasaphaneler, fırınlar, değirmenler, hamamlar, camiler, haneler, hanlar, kahvehaneler ve dükkânlar açılmıştır. Ahmet Rasim Paşa'nın valiliği döneminde toplam 2205 adet yapı inşa edilmiştir. Böylece halkın ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır. Bu yapılanlarla, vilayetin sosyal ve ekonomik anlamda gelişmesi sağlanmıştır.

Vilayette, halkın eğitim ihtiyacını gidermek için yatırımlar yapılmıştır. Şehir içinde birer adet Askeri Rüşdiye ve Mekteb-i Mülkiye-i ibtidai açılmıştır. Homs kazasına bir adet Rüşdiye Mektebi, Uceylat kazasına bir mektep yapılmıştır. Bunlara ek olarak medreselerde açılmıştır. Böylece halkın eğitim ihtiyaçları giderilmeye

⁶² Karasapan, s. 158.

⁶³ Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani**, C. IV, (Yayına Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman) Tarih Vakfı Yurt Yayınları-30, İstanbul 1996, s. 1352.

⁶⁴ **Halfa**, lifleri ip, çuval ve kâğıt yapımında kullanılan bir bitki çeşididir.

çalışılmıştır.⁶⁵ Bu dönemde Trablus merkezinde 15 erkek ve 1 kız mahalle mektebi açılmıştır. Bu okullarda toplam 810 erkek ve 30 kız öğrenci bulunmaktadır. Yabancılara ait ise Saint Marie Fransız mektebi ve Soeur de St. Josephe Karma Fransız-İtalyan Rahibe Okulu bulunmaktadır.⁶⁶

Bu dönemde Vilayette tarımsal alanda 920 bağ ve 2335 bahçe kurulmuştur. Bölgede ki su sıkıntısından dolayı su kuyuları açılmıştır. Bunlara ilaveten Yemen'den kahve tohumu getirtilerek, kahve yetiştirilmeye çalışılmıştır. Önemli geçim kaynaklarından olan dokumacılıkta geliştirilmeye çalışılmıştır. İpek dokumacılığı önemli olduğu için dut ağacı dikimi artırılmıştır. İpeğin üretimi hakkında halka bilgi verilerek bilinçlendirilmiştir.⁶⁷ Böylece çiftçiler için yeni gelir kaynakları yaratılmaya çalışılmıştır.

Bölgede halkın ulaşım ve iletişim imkanlarını geliştirmek için ulaşım alanında atlı tramvay kurulmuştur. Trablus ve Bingazi limanlarının inşaları için ilk adımlar atılmıştır. Yine iletişim için bir posta teşkilatı ve Trablus'tan Homs Kazasına kadar telgraf hattı çekilmiştir.⁶⁸

Bu reformlarla ilgili olarak, “*Trablusü'l-garb fi'l-mazi ve'l-hazır*” (Geçmişte ve Şimdi Trablusgarp) adlı 1953'te yayınlanan Arapça eserde⁶⁹, Trablus'un Osmanlı döneminin son yıllarından özetle şöyle bahsetmektedir: 1908'de Trablus şehrinin nüfusu, 21.000 Müslüman, geri kalanı farklı milletlerden olmak üzere toplam 32.000'dir. 1872 yılında vilayette Trablus Belediyesi kurulmuştur.

Halkın sosyal alanda faaliyetleri için Trablus şehrinde iki sinema salonu, üç otel, 87 kahve ve 20 kadar içkili yer bulunmaktadır. Şehirde biri hükümet, ikincisi belediyece ve üçüncüsü de İngiliz misyonerler tarafından yapılmış üç hastane mevcuttur.

⁶⁵ Hamiyet Sezer, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı'da Vilayet Yönetiminde Düzenleme Gayretleri-Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa”, **A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, XX/32, Ankara 2002, s. 172-175.

⁶⁶ Karasapan, s. 162.

⁶⁷ Sezer, s. 177.

⁶⁸ Mehmet Nuri, Mahmut Naci, s. 159.

⁶⁹ Celal Tevfik Karasapan, **Libya (Trablusgarp, Bingazi ve Fizan)**, eserinde, bir Arap aydınının, “*Trablusü'l-garb fi'l-mazi ve'l-hazır*” (Geçmişte ve Şimdi Trablusgarp) adlı 1953'te yayınlanan Arapça eserden bahsetmektedir. Kendisi Libya'nın son döneminden bahsederken bu eserden yararlanmışır. Yalnız eserin yazarının kim olduğuna dair bir bilgi vermemiştir.

Vilayetin su sorununu gidermek için su kuyuları açılmış ve şehre içme suyu sağlanmıştır. Dokumacılık sanayi geliştirilmek istenmiş, bunun içinde ipek böcekçiliğini korumak için dut ağaçları dikilmiştir. Bunun sonucunda da şehirde 1700 pamuklu, 350 yünlü, 150 ipekli dokuma tezgâhı faaliyete geçirilmiştir. Yine bu tezgâhlar, Mısrata kazası başta olmak üzere diğer kasabalarda da faaliyete geçirilmiştir.

Vilayette, eğitim yatırımları dahilinde Mekteb-i Sanayi, Sanat Okulu ve Askeri Rüşdiyeler açılmıştır. Yine bölgede bir Lise (Sultani) ve Öğretmen okulu (Dârü'l-mu'allim) açılmıştır. İtalya işgali öncesi Trablusgarp vilayetinde 166 ilkokul ve ortaokul bulunmaktadır.

Trablus'ta, gazetecilik faaliyetleri de bu dönemde başlamıştır. Biri Türkçe, diğerleri Arapça 8 gündelik gazete ve haftalık dergi çıkarılmıştır. Bunlar içinde Trablus'ta iki basımevi bulunmaktadır.⁷⁰

1872-1908 yılları arası Bingazi içinde yatırımların yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri Bingazi'den Derne'ye kadar sahilde zeytinlik ve korunun ıslah edilip iskâna açılmasıdır. Bu bölgeye Cebel-i Ahdar'da denmektedir. Cebel-i Ahdar arazileri verimlidir. Ekonomiye katkı sağlanması için bu bölgeden yararlanılmak istenmiştir. 1851'de Trablusgarp Valiliği, Bingazi'deki zeytinlerin aşılmasını, yeni fidanlar dikilmesini istemiştir. Fakat bölge halkının göçebe olması ve hem dikili ağaçtan hem de kuyudan ayrı ayrı vergiler alınmasından dolayı halk bu işe çok fazla itibar etmemiştir. Halkın bu uygulamaya itibar etmemesi üzerine, bu projeyi hayata geçirmek için Muhacirin Komisyonundan bölgeye göçmen gönderilmesi talep edilmiştir. Çerkez, Kafkas, Rumeli ve Tatar muhacirlerinin bölgeye iskân edilmesi istenmiştir. Bu talep hem bölgenin uzak olması, hem de mali olumsuzluklardan dolayı gerçekleşmemiştir.⁷¹ Yalnız Girit isyanları sırasında 5.000 kadar Girit göçmeni Bingazi'ye iskân edilmiştir.⁷² Göçmenlerin istenmesindeki amaç, gelenleri Cebel-i Ahdar bölgesinde ziraat yapmaya teşvik etmek, zeytinliklerle ilgili projeyi hayata geçirerek bölgedeki ekonomiyi

⁷⁰ Karasapan, s. 165-169.

⁷¹ Ali Osman Çınar, "Bingazi'de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskanı (1851-1904)", **T.C İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 6, İstanbul 2004, s. 20-24.

⁷² Melik Kara-Mehtap Çelik, "Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da Girit Müslümanları", **Journal of History Studies**, Volume 6, Issue 2, February 2014, s. 94.; Çınar, s. 35.

canlandırmaktır. Böylece Trablusgarp bölgesinde uygulamaya girişilen yatırımlar Bingazi’de de kendini göstermiştir.

Vilayet için 1872-1908 yılları arası dönemde özellikle II. Abdülhamit’in girişimleri oldukça fazladır. II. Abdülhamit bu dönemde bölgeyle yakından ilgilenmiştir. Çünkü elinde kalan son Kuzey Afrika toprak parçasını da kaybetmek istememiştir. Özellikle Tunus’un elden çıkmasıyla birlikte Trablusgarp ve Bingazi sınırlarına önem vermiştir. II. Abdülhamit bundan dolayı güney sınırını tekrar düzenletmiştir. Güvenlik gerekçesi ile Kuloğullarından bir Hamidiye birliği oluşturmuştur. Halk askerlik konusunda eğitime başlanmıştır. Bölgede nüfuz sahibi olan kişilerle ve tarikatlarla görüşülmüştür. Özellikle Senûsilik tarikatı ile yakından ilgilenilmeye başlanmıştır.⁷³ II. Abdülhamit, stratejik hamleler yaparak hem vilayetin güvenliğini sağlama almış, hem de nüfuzunu tekrar artırmaya çalışmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu dönemde birçok alanda Trablusgarp Vilayeti’nde yenilikler yapılmıştır. Bu yenilikler için görev yapan valilere birçok rapor hazırlanmıştır. Böylece bölgenin eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Ancak Trablusgarp ve Bingazi için yatırımlar yapılmasına rağmen bu yatırımlar Osmanlı’nın diğer vilayet ve sancakları kadar etkili olmamış, istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Diğer bölgelere göre bu vilayet geri kalmıştır.

3. 1908-1911 Trablusgarp Vilayetinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı

II. Meşrutiyet, Osmanlı Devleti’nin ikinci kez anayasal yönetim düzenine geçtiği dönemdir. Meşrutiyet’in ikinci kez ilan edilmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin çalışmaları etkili olmuştur. Cemiyet üyeleri ve bu dönemin aydınları, devletin parçalanmasının önleminin tek yolunun meşruti yönetime tekrar geçilmesi olduğunu düşünüyorlardı. Çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu cemiyet üyeleri, Osmanlı’da kötü giden gelişmelere son olarak, İngiltere ve Rusya’nın Reval Görüşmelerinde⁷⁴, Makedonya’nın Osmanlı’dan ayrılması konusunda anlaşmayı öğrenince harekete geçtiler. Manastır ve Selanik’te hürriyet ayaklanmalarını başlattılar. Ayaklanmanın

⁷³ Nevzat Artuç, **İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 56, 57.

⁷⁴ **Reval Görüşmeleri**, 9-10 Haziran 1908 tarihinde Reval’de Rus İmparatoru II. Nikola ile İngiltere Kralı VII. Edward’ın bir araya geldiği görüşmeler olarak adlandırılmaktadır. Bu görüşmelerde Osmanlı sınırları içerisindeki Makedonya’nın geleceği hakkında kararlar alınmıştır. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 23.

büyümesini önlemek için II. Abdülhamit, 23 Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyarak meşrutiyeti ikinci kez ilan etmiştir.⁷⁵

Meşrutiyetin ilanı sonrasında genel seçimler Kasım 1908'de yapılmıştır.⁷⁶ Seçim sonucunda Osmanlı Mebusan Meclis'i açılmıştır. Seçimlere toplam 126 seçim bölgesi katılmıştır.⁷⁷ Seçim sonrası, İlk Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 107 Türk, 45 Arap, 27 Rum, 22 Arnavut, 10 Ermeni, 5 Bulgar, 4 Sırp, 3 Yahudi, 2 Kürt, 1 Romen, 1 Dürzi ve 1 Marunî milletvekili ile Meclis toplanmıştır.⁷⁸

Yapılan seçimler sonucunda Trablusgarp vilayetinden Merkez Sancağından; Mahmut Naci Bey,⁷⁹ Ferhad Efendi,⁸⁰ Sadık Bey,⁸¹ Cebeli Garbi Sancağından Süleyman El-Baruni Efendi,⁸² Homs Sancağından Mustafa Bin Kaddare Bey,⁸³ Fizan Sancağından Cami Bey⁸⁴ ve Bingazi Sancağından da Ömer Mansur Paşa⁸⁵ ile Yusuf Şetvan Bey⁸⁶ milletvekili olarak seçilmişlerdir.

⁷⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 28. Baskı, İstanbul 2013, s. 141, 142.

⁷⁶ Tunaya, s. 6.

⁷⁷ İhsan Ezherli, **Türkiye Büyük Millet Meclisi(1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı(1877-1920)**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:54, Ankara 1992, s. 169.

⁷⁸ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. V, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 517.

⁷⁹ **Mahmut Naci Bey**, 1874 yılında Trablusgarp'ta doğmuştur. Homs Sancağı Mülkiye Rüştüyesi'ni bitirmiştir. Çeşitli memurluk hizmetlerinde bulunmuştur. Trablusgarp Mektubi mümeyyizi iken seçimler için adaylığını koymuş ve 18 Kasım 1908'de 30 oy alarak Trablusgarp'tan Mebus seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da üçüncü şube katipliği yapmıştır. "Hurma ağaçlarının korunması, Trablusgarp ve Bingazi'den gelen giden çocukların yatılı okullarda okutulması" için kanun teklifleri vermiştir. İkinci devrede de mebusluk görevine devam etmiştir. İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet**, C. II, TBMM Vakfı Yayınları No:15, Ankara 1997, s. 564.

⁸⁰ **Ferhad Efendi**, 18 Kasım 1908'de aldığı 22 oy ile Trablusgarp Mebus'u seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da Askeri Encümen Mazbata Muharrirliği yaptı. Kendisi ikinci devrede de mebus olarak görev almıştır. Güneş, s. 563.

⁸¹ **Sadık Bey**, 1876 yılında Trablusgarp'ta doğmuştur. Trablusgarp Askeri Rüştüyesi'ni bitirmiştir. Daha sonra çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kaymakam vekilliği yaparken seçimlerde adaylığını koymuş ve 18 Kasım 1908'de 51 oy alarak Trablusgarp Mebus'u seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da Kavanin-i Maliye Encümeni Zabıt Katipliği ve Beşinci Şube Katipliği görevlerinde bulunmuştur. Güneş, s. 565.

⁸² **Süleyman El-Baruni Efendi**, 1871 yılında Fesado'da doğdu. Tunus'ta Camii Azam, Mısır'da Cami-ül Ezher, Cezayir'de Şeyh Mehmet Bin Yusuf El Mizabi medreselerinde okumuştur. 11 Aralık 1908'de 22 oy alarak Cebeligarbi Mebus'u seçilmiştir. Kendisi ikinci devrede de mebusluk görevi yapmıştır. Güneş, s. 561.

⁸³ **Mustafa Bin Kaddare Bey**, 1870 yılında Zaltin kazasında doğmuştur. Trablusgarp Rüştüyesini bitirmiş daha sonra İstanbul Lisan mektebinde ve bazı medreselerde okumuştur. Kendisi çeşitli memuriyetlerde bulunmuştur. Trablus Maarif Müdürlüğü Muhasebe memuru iken seçimlerde adaylığını koymuş ve Humus'tan mebus seçilmiştir. Güneş, s. 562.

⁸⁴ **Cami Bey**, İstanbul'da doğmuştur. Babası aslen Çankırılıdır. Cami bey'in asıl adı Abdülkadir Bin Münir'dir. Harbiye'yi bitirdikten sonra Trablusgarp'a yarı sürgün olarak gönderilmiştir. Fizan'da asker ve kaymakam olarak görev yapmıştır. 1908 ve 1912 yıllarında Fizan'dan seçilerek iki dönem Meclis-i

Kasım 1908 seçilen ve bölgeyi temsil edecek milletvekillerinin isimlerini verdikten sonra burada, bu milletvekillerinin bölge hakkında ortaya koyacakları sorunlar üzerinde duracağız. Bölge milletvekillerinin ifadelerine göre; vilayetin sosyal ve ekonomik sorunlarını üç başlık altında toplayabiliriz.

3.1. Vilayetin Ekonomik Yapısı

Osmanlı Mebusan Meclisinin açılmasıyla birlikte seçilen Trablusgarp Milletvekilleri, vilayetin; ekonomik, tarım, askeri, bayındırlık, eğitim, sağlık ve toplumsal sorunlarını Meclis'e taşımışlardır. Meclis Zabıt Ceridesi kayıtlarına göre; bölgedeki birçok hizmetlerin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bu yetersizlikten dolayı, halk birçok ekonomik sıkıntı çektiğini görmekteyiz.⁸⁷ Bu ekonomik yetersizlikten dolayı vilayet ve halk kendini geçindirmekte zorlanmaktadır.

Vilayetin ekonomik durumunun kötüleşmesinde, bölgede artan İtalyan yatırımları ve baskısı önemli bir nedeni oluşturmaktadır. İtalyanların ekonomi politikalarına karşı koyulamaması üzerine yerli esnaf iflas etmiştir. Bu yargıları destekleyecek nitelikte, bölge Milletvekilleri, Meclis'te "bölge ekonomisi İtalyanların eline geçmiştir"⁸⁸ ifadelerini kullanmışlardır. Bölgenin ekonomisinin kötüleşmesinde diğer bir sebep de, Sudan'dan gelen fildişi ve devekuşu ticaretinin son bulması etkili olmuştur. Sudan'dan gelen devekuşu ve fildişi ticaretinin bölge ekonomisine katkısı fazladır. Sudan'ın, İngilizlerin ve Fransızların eline geçmesiyle bu ticaret yolunun kapanması, bölge ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.⁸⁹

Mebusan'da milletvekilliği yapmıştır. Seydi Vakkas Toprak, "Fizan'da Sürgün Bir İttihatçı: Cami Bey", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Yıl 8, Ağustos 2015, s. 684, 685.

⁸⁵ **Ömer Mansur Paşa**, 1879 yılında Bingazi'de doğmuştur. Aşiret Mektebini ve Mülkiyeyi bitirmiştir. Kaymakamlık görevinde bulunmuştur. 7 Aralık 1908'de yapılan seçimlerde 54 oy alarak Bingazi Mebus'u seçilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası Başkan yardımcılığı, Meclis-i Mebusan'da Vilayet-i Umumi İdaresi Kanunu Encümeni Zabıt Katipliği görevini yapmıştır. İkinci devrede de Mebusluk görevine devam etmiştir. Güneş, s. 627.

⁸⁶ **Yusuf Şetvan Bey**, 1869 yılında Bingazi'de doğmuştur. Askeri Rüştüye'yi bitirmiştir. Daha sonra Gazetecilik ve Adliye Müfettişliği görevlerinde bulunmuştur. 23 Nisan 1909'da 60 oy alarak Bingazi Mebus'u seçilmiştir. Meclis-i Mebusan'da İkinci Şube ve Arzuhal Encümeni Katipliği görevinde bulunmuştur. İkinci devrede de görev yapmıştır. Güneş, s. 628.

⁸⁷ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, 118. İn'ikâd, 7 Haziran 1326 (20 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 421.

⁸⁸ **MMZC**, 23. İn'ikâd, 27 Kânun-ı evvel 1326 (9 Ocak 1911) Oturumu, C. 2, s. 80.

⁸⁹ **MMZC**, 38. İn'ikâd, 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909) Oturumu, C. 2, s. 198, 199.

Bu sebeplerin dışında Tunus-Trablusgarp arasındaki sınır belirsizliği sorunu, vilayetin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Sınır belirsizliğini çözmek için Tunus Beyi ile Trablusgarp valisinin belirleyeceği kişilerden oluşan bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Oluşturulan Karma komisyon çalışmalarını tamamlamasıyla birlikte sınırın beş yüz kilometrelik bölümü karşılıklı çizilmiştir. Sınırın belirlenmesi sonucunda Tunus'a bölge için oldukça önemli olan geniş araziler ve su kuyuları bırakılmıştır.⁹⁰ Yine Trablusgarp vilayetine bağlı olan Gadams kazasının verimli arazileri de komisyon tarafından Tunus sınırlarına dâhil edilmiştir.⁹¹ Bundan dolayı bölge halkı mağdur hale gelmiştir. Bu durum bölge halkının ekonomik sıkıntılarının artmasında etkili olmuştur.

Milletvekilleri, ekonomi ile ilgili problemleri çözmek için ilk olarak, bölgenin ticaretini geliştirmek amacıyla bir takım teklifler sunmuşlardır. Bu tekliflerden biri, Trablusgarp ve Bingazi limanlarının yapılması isteğidir. Yapılan teklif, olumlu karşılanarak liman inşası için merkezden yetkililer gönderilmiştir. Yapılması gerekenler düzenlenmiştir. Hazine-i Hassa'dan limanın yapımı imtiyazı alınıp, Maliye Nezareti'ne verilmiştir. Nitekim 1909 bütçesinden 280.000 liranın bu iş için ayrıldığını görmekteyiz.⁹²

Bölgedeki bir diğer problem vergilerin yüksek olmasıdır. Bu dönemde halkın çok fazla gelirinin olmaması, vergilerin düzenli olarak ödenmesi konusunda sıkıntılar çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Homs Kazası Milletvekili Mustafa Bey'in Meclis'teki konuşmalarına da yansımıştır. Mustafa Bey, vergilerin çok olmasından dolayı bölge için vergi affı istemiştir.⁹³ Fizan Sancağı ve Gadams Kazaları içinde vergi affı istenilmiştir. Bu iki kaza halkından arazi ve emlak vergilerinin de alınmaması istenmiş ve kabul görmüştür.⁹⁴ Bunun dışında vergilerle ilgili, halk gerektiği kadar gelir kazanamadığı için, bazı çarelere başvurmuştur. Bunlardan biride vergi kaçırmaya çalışmalarıdır. Bununla ilgili olarak sınırdaki hayvan vergisinin yüksekliğinden dolayı Bingazi'den Mısır'a geçenler, vergi ödememek için hayvanlarını kaçırmışlardır.⁹⁵ Milletvekilleri, bu problemleri gidermek için vergilerin düşürülmesini talep etmişlerdir.

⁹⁰ Şaduman Halıcı, "Meclis-i Mebusan'da Trablusgarp (1908-1912)", Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 1593, 1594.

⁹¹ MMZC, 86. İn'ikâd, 13 Nisan 1327 (26 Nisan 1911) Oturumu, C. 5, s. 564.

⁹² MMZC, 35. İn'ikâd, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909) Oturumu, C. 2, s. 48, 49.

⁹³ MMZC, 44. İn'ikâd, 9 Mart 1325 (22 Mart 1909) Oturumu, C. 2, s. 402, 403.

⁹⁴ MMZC, 77. İn'ikâd, 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911) Oturumu, C. 5, s. 205, 206.

⁹⁵ MMZC, 36. İn'ikâd, 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) Oturumu, C. 2, s. 120.

Bu talepler ancak savaş döneminde karşılık bulmuştur. Hükümet Trablusgarp ve Bingazi halkının borçlarını affetmiştir.⁹⁶

Vilayetin en önemli sorunlarından birisi de tarımdır. Bölge tarımında en büyük sorunların başında çiftçinin gerçek anlamda toprağa sahip olmaması gelmektedir. Bununla birlikte sulamanın yetersiz kalmasıdır. Birde tarım ürünlerinden alınan vergilerin çokluğudur.

Milletvekilleri aslında tarım konusunda bölgelerinden ümitlidirler. Eğer gerekli yatırımlar, yardımlar yapılırsa bunun olumlu sonuçları görüleceğini düşünmektedirler. Arazilerinin, topraklarının verimli olduğunu her defasında ifade ederler. Örneğin Trablus Milletvekili Mahmut Naci Bey, Meclis'teki konuşmasında; "Trablusgarp'ta bire yüz hatta bire yüz elli buğday veren topraklar bulunduğunu ve buralara Romalılar döneminde zahire ambarı denildiğinden"⁹⁷ bahseder.

Bölge coğrafyasının zenginliği ile ilgili milletvekilleri övgü ile bahsetmektedirler. Örneğin; Ömer Mansur Paşa, "Cebeli Ahdar'ın arazi ve zirai zenginliğinden",⁹⁸ Yusuf Şetvan Bey'de "Bingazi'de bire yüz, yüz elli buğday veren topraklar olduğundan"⁹⁹ Meclis konuşmalarında bahsetmişlerdir.

Bölgedeki tarım sorunlara baktığımızda, halkı etkileyen en önemli sorunun ilk etapta kuraklık olduğunu görmekteyiz. Buna bağlı olarak da kıtlık meydana gelmiştir. Zabıt Ceridelerindeki milletvekillerin ifadelerine göre; 1907-1910 yılları arasında vilayette hiç yağış görülmemiştir. Bundan dolayı kuraklık olmuştur.¹⁰⁰ Bu da tarımla uğraşan halkı oldukça mağdur etmiştir. Kuraklık ve buna bağlı ortaya çıkan kıtlık, nüfusun yüzde otuzunu etkilemiştir. Kuraklık sebebiyle baş gösteren tifo hastalığı, yüzde otuz oranında bölge halkının ölümüne neden olmuştur. Yine bölge halkının yüzde yirmisi Mısır'a, Tunus'a ve Cezayir'e göç etmiştir.¹⁰¹ İki yüz bine yakın kişinin de Tunus ve diğer çevrelere göç ettiği görülmüştür. Yine kırsalda yaşayan dört bin kişi de

⁹⁶ **Düstür II. Tertîp**, C. 4, Matba'a-ı Osmâniye, Dersa'âdet, 1331, s. 128, Numara: 83 " Trablusgarb ve Bingazi ahâlisinin 1327 sene-i maliyesi nihayetine kadar emvali umûmiye bakayasından olan deynlerinin affi hakkında kânun-ı muvakkat"

⁹⁷ **MMZC**, 88. İn'ikâd, 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911) Oturumu, C. 6, s. 83.

⁹⁸ **MMZC**, 106. İn'ikâd, 24 Mayıs 1326 (6 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 30.

⁹⁹ **MMZC**, 106. İn'ikâd, 24 Mayıs 1326 (6 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 46.

¹⁰⁰ **MMZC**, 37. İn'ikâd, 26 Kânun-ı sâni 1325 (8 Şubat 1910) Oturumu, C. 2, s. 208, 209.

¹⁰¹ **MMZC**, 118. İn'ikâd, 7 Haziran 1326 (20 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 430.

bu durumlardan dolayı buldukları yerleri terk ederek merkeze göç etmişlerdir. Merkeze göç sonrası Mart-Haziran (1911) ayları arasında 514 kişinin açlıktan öldüğü kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁰² Kuraklık, 3-4 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında halk zor duruma düşmüş, hayvanları telef olmuş ve kendileri de göç etmiştir. Osmanlı Hükümeti ise bu sıkıntıların görüldüğü dönemde Trablusgarp halkına yardım göndermiştir (1909).¹⁰³ Yine buna ek olarak 1910 yılında Osmanlı Hükümeti Trablusgarp merkez ve merkeze bağlı olan yerler ile Fizan sancağındaki muhtaç çiftçiler için acilen tohumluk zahire yardımı yapılması kararı almıştır.¹⁰⁴ 1911 yılında da Hükümetin, Trablusgarp halkına maddi yardım göndermiş olduğu görülmektedir.¹⁰⁵

Tarımdan verim alınamamasının en önemli nedeni su sıkıntısıdır. Yağışların az, suyun yetersiz olması tarım gelirlerinin önündeki en büyük engeldir. Uzun süren kuraklıktan sonra 1910 yılında bölgede aşırı yağmur nedeniyle seller meydana gelmiştir. Seller birçok evin, bahçenin, vadinin, hayvanın yok olmasına sebep olmuştur.¹⁰⁶

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bölgenin tarımı için milletvekillerinin bakış açısı bellidir. Milletvekillerine göre; eğer gerekli yardımlar ve yatırımlar yapıldığında tarım gelişir ve gelir elde edilebilirdi. İşte bu fikirlerle, milletvekilleri görülen sorunlara karşı vilayetin tarım alanlarının tekrar işlevsel hale getirilmesine karşı Meclis'te çalışmalar yapmışlardır. Takrirler verilmiş, isteklerde bulunulmuştur. Milletvekillerinin bu isteklerinden birisi, çiftçilerin gelirlerini artırmak ya da yeni gelirler sağlamak için devlet arazilerinin ucuz yolla halka satılmasıdır.¹⁰⁷ Yine bölge tarımını geliştirmek için Tunus ziraat mektebine ve İngiltere'ye öğrenci gönderilmesini istemişlerdir.¹⁰⁸ Böylece oralarda eğitim gördükten sonra öğrencilerin tekrar bölgeye gelerek tarımın geliştirilmesi amaçlanmıştır.

¹⁰² MMZC, 5. İn'ikâd, 10 Teşrin-i evvel 1327 (23 Ekim 1911) Oturumu, C. 1, s. 68.

¹⁰³ **Düstûr II. Tertîp**, C. 1, Matba'a-ı Osmâniye, Dersa'âdet, 1329, s. 142, Numara: 52 "Trablusgarb muhtâcîn ahâlisine tevzî edilecek şâir bedeli ile İşkodra Vilayetinde Kavaya ahalisine tevzî edilecek meblağın sarfına dair Kânun"

¹⁰⁴ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH.ŞFR.**, No: 664/141, Tarih: 21 Teşrin-i sâni 1326.

¹⁰⁵ **Düstûr II. Tertîp**, C. 3, Matba'a-ı Osmâniye, Dersa'âdet, 1330, s. 731, Numara: 195 "Trablusgarb muhtâcîn ahâlisine tavizen tevzî olunacak şâirlerin bakiye bedeli için 1327 bütçesine zamîmeten 5 650 000 kuruşun sarfı hakkında kânun-ı muvakkat"

¹⁰⁶ MMZC, 37. İn'ikâd, 26 Kânun-ı sâni 1325 (8 Şubat 1910) Oturumu, C. 2, s. 208, 209.

¹⁰⁷ MMZC, 36. İn'ikâd, 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) Oturumu, C. 2, s. 100, 101.

¹⁰⁸ MMZC, 88. İn'ikâd, 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911) Oturumu, C. 6, s. 83.

Tarım ürünü olarak bölge de en önemli geçim kaynaklarının başında hurma gelmektedir. Yalnız hurma'nın vergisi fazladır. Çiftçinin çok fazla gelir elde edememesi dolayısıyla milletvekilleri hurma ağacından alınan öşür'ün azaltılmasını istemişlerdir.¹⁰⁹ Hurma ile ilgili bölgede başka bir sorun bulunmaktadır. Hurma'dan lakbi adıyla sıvı elde edilmektedir. Bu sıvı meyhanelerde kullanılmaktadır. Bu sıvının üretimi, hurma ağaçlarının başları kesilerek elde edilmektedir. Bu durum ağaçların kurumasına neden olmaktadır. Bunun için bölge milletvekilleri, bu durumun önlenmesini ve verginin azaltılmasını istemişlerdir.¹¹⁰ Hükümet isteklere karşılık olarak, fakir halkın durumunu göz önüne alarak Hurma ağaçlarının aşarı için bir düzenleme yaptığı görülmektedir.¹¹¹ Hurma ağacı dışında bölgede yetiştirilen zeytinler içinde çalışma yapılması Fizan milletvekili Cami Bey tarafından istenmiş ve zeytinliklerin artırılması talep edilmiştir.¹¹²

Son olarak tarımın başlıca sıkıntısı olarak görülen su yetersizliği içinde çalışmalar yapılmıştır. Trablusgarp'ın suya çok fazla ihtiyacı olduğundan bölgenin doğusunda bulunan üç su kaynağının değerlendirilmesi amaçlanmıştır.¹¹³ Yine bütçeden ayrılacak yardımlarla su kuyuları açılması düşünülmüştür.¹¹⁴ Böylece yeteri kadar topraktan ürün elde edemeyen, bir yandan da alamadığı ürünün vergisini ödemek zorunda kalan çiftçiye bir nebze olsun nefes aldirmek istenmiştir.

Milletvekillerinin çalışmaları dışında hükümetinde Trablusgarp'ta ekonomiyi, tarımı geliştirmek, halkın refah seviyesini artırmak için bazı planları vardır. Hükümetin Trablusgarp ile ilgili düşüncelerini Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Meclis'te şöyle ifade etmiştir: “Vilayette ekonomiyi ve tarımı geliştirmek için özellikle kıyıda tarımın geliştirilmesi gerektiğinden bahseder ve su sıkıntısı için de su kuyularının açılması gerektiğini vurgular.”¹¹⁵

¹⁰⁹ MMZC, 38. İn'ikâd, 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909) Oturumu, C. 2, s. 198.

¹¹⁰ MMZC, 42. İn'ikâd, 3 Şubat 1326 (16 Şubat 1911) Oturumu, C. 3, s. 40, 41.

¹¹¹ **Düstûr II. Tertîp**, C. 2, Matba'a-ı Osmâniye, Dersa'âdet, 1330, s. 166, Numara: 60 “Bingazi Sancağında evvelce Calu Kazası hurma eşçarından her ağaç için iki kuruş hesabıyla âşar alınması hakkında İrade-i seniyye”

¹¹² MMZC, 67. İn'ikâd, 15 Mart 1327 (28 Mart 1911) Oturumu, C. 4, s. 391.

¹¹³ MMZC, 113. İn'ikâd, 1 Haziran 1326 (14 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 269.

¹¹⁴ MMZC, 106. İn'ikâd, 24 Mayıs 1326 (6 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 46.

¹¹⁵ MMZC, 118. İn'ikâd, 7 Haziran 1326 (20 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 427.

Kısaca özetlemek gerekirse; bölge milletvekilleri ve dönemin hükümeti, bölgenin sorunlarını ve çözüm yollarını bilmektedir. Yalnız bunların birçoğu ekonomik nedenlerden dolayı istenildiği halde bölgede hayata geçirilememiştir.

3.2. Vilayetin Eğitim ve Kültürel Yapısı

Trablusgarp vilayetinde geleneksel eğitim kendini göstermektedir. Ele aldığımızda dönemde eğitim konusunda İtalyanların yoğun faaliyet gösterdiğini görmekteyiz. Bu konu ile ilgili bölge milletvekillerinin ifadeleri dikkat çekmektedir. Milletvekillerinin meclis konuşmalarındaki ifadelerine göre; İtalyanların bölgede toplam on iki okulu bulunmaktadır. II. Abdülhamit döneminde ülke genelinde toplam 15.000 civarında eğitim kurumu¹¹⁶ açılırken bunlardan bazıları da bölge de açılmıştır. Osmanlı Hükümeti, Meşrutiyet döneminde ise bölgede hiçbir okul açmamıştır.¹¹⁷

Milletvekillerin ifadelerine göre; vilayette tam teşekküllü bir okul bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı Trablus milletvekili Sadık Bey, halkın bir kısmının bölgede Osmanlı mektebi olmadığı için çocuklarını İtalyanların açtığı okullara gönderdiğinden bahsetmektedir.¹¹⁸ İtalyan okullarına, 30 bine yakın Musevi'nin çocuğunu gönderdiği ifade edilmektedir.¹¹⁹ Yine Bingazi Milletvekili Ömer Mansur Paşa, Osmanlı okulu olmadığı için hiç olmazsa Bingazi'de bulunan Osmanlı Musevi Cemaatinin ilkokulunun devamı ve bekası için (on bin kuruş) yardım talep etmiştir.¹²⁰

Her bölgede olduğu gibi bu bölgede de, eğitimde kadro eksikliği ve bölgede çalışacak öğretmenlerin yüksek maaş talep etmelerinden dolayı gerekli eğitim verilememektedir. Osmanlı okullarında hoca yetersizliği, hocaların yüksek maaş sebebiyle mekteplerin tam işlevini gerçekleştirmediği gibi eğitim problemleri görülmektedir.¹²¹ Milletvekilleri, Meclis'te bölgenin eğitim sorunlarını ve eksikliklerini her defasında vurgulamışlardır. Bu problemlere paralel olarak, Trablusgarp

¹¹⁶ Abdullah Şevki Duymaz, "II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Yapıları", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. 5, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, s. 171.

¹¹⁷ MMZC, 23. İn'ikâd, 27 Kânûn-ı evvel 1326 (9 Ocak 1911) Oturumu, C. 2, s. 80, 81.

¹¹⁸ MMZC, 110. İn'ikâd, 29 Mayıs 1326 (11 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 166.

¹¹⁹ MMZC, 23. İn'ikâd, 27 Kânûn-ı evvel 1326 (9 Ocak 1911) Oturumu, C. 2, s. 81.

¹²⁰ MMZC, 110. İn'ikâd, 29 Mayıs 1326 (11 Haziran 1910) Oturumu, C. 6, s. 189.

¹²¹ MMZC, 23. İn'ikâd, 27 Kânûn-ı evvel 1326 (9 Ocak 1911) Oturumu, C. 2, s. 82.

milletvekilleri bölgenin eğitim sorunları için “Trablusgarp her şeyde geri bırakıldığı gibi eğitim açısından da hiçbir şey yapılmadığını”¹²² ifade etmişlerdir.

Milletvekilleri, bu eğitim sorunları karşısında Osmanlı sınırları içerisinde çoğu bölgelere gerekli yatırımlar yapılırken, vilayetlerine de gerekli mekteplerin açılmasını, müderrislerin tayin edilmesini istemişlerdir. Bölge milletvekillerinin bu istekleri üzerine Maarif Nazırı bölgeye bir yatılı okul açılacağını ifade etse de daha sonra bu okul (İdadi) Trablusgarp yerine Kastamonu’ya yapılmıştır.¹²³

Vilayet milletvekillerinin diğer alanlarda olduğu gibi eğitim açısından da okullar, hocalar ve diğer eğitim yatırımlarını istemelerinde kendilerince haklılık payı vardır. Çünkü İtalyanlar açtıkları okullar ve yaptıkları diğer propagandalar sayesinde bölgede 20 bine yakın kişi İtalyanca konuştuğu, milletvekilleri tarafından ifade edilmektedir. Bir buçuk milyon nüfustan Türkçe bilen sayının çok olmadığı hatta böyle giderse kalmayacağı belirtilir.¹²⁴Misyonerlik faaliyetlerinden dolayı Vilayette bulunan gençliğin kültürlerinden kopmamaları için eğitimleri önemli hale gelmiştir. Vilayet çocuklarının eğitim açısından sefilliğini giderilmesi, gerekli yatırımların yapılması milletvekilleri tarafından önemle üzerinde durulmuştur.

3.3.Vilayetin Sağlık Yapısı

Bölgenin sağlık koşulları ve hizmetleri açısından durumuna da değinecek olursak, kuraklıktan dolayı Vilayette Kolera ve Tifo gibi salgın hastalıklar görülmektedir. Bunların tedavisi için koca vilayette sadece bir tane Belediye doktoru hizmet etmektedir. Diğerlerinin de Askeriye de görevli olup, onlarda da eksikliğin olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁵ Yani bölge de doktor, alet eksikliği ilk bakışta göze çarpmaktadır. Bu da sağlık hizmetlerinin sosyal hayatta aksamasına sebep olmuştur.

Bu aksaklıkları gidermek için merkezden doktor ve alet talep edilmesine rağmen eksiklerin gönderilmediği görülmektedir.¹²⁶ Yeteri kadar doktorun olmayışı, gereken aletlerin eksikliğinden dolayı tifodan bölgede 1000’in üzerinde kişinin öldüğü

¹²² MMZC, 21. İn’ikâd, 20 Kânûn-ı evvel 1326 (2 Ocak 1911) Oturumu, C. 2, s. 8.

¹²³ MMZC, 21. İn’ikâd, 20 Kânûn-ı evvel 1326 (2 Ocak 1911) Oturumu, C. 2, s. 8.

¹²⁴ MMZC, 23. İn’ikâd, 27 Kânûn-ı evvel 1326 (9 Ocak 1911) Oturumu, C. 2, s. 81.

¹²⁵ MMZC, 6. İn’ikâd, 10 Teşrin-i sâni 1326 (23 Kasım 1910) Oturumu, C. 1, s. 111, 112.

¹²⁶ MMZC, 6. İn’ikâd, 10 Teşrin-i sâni 1326 (23 Kasım 1910) Oturumu, C. 1, s. 111.

görülmektedir. Bu kötü koşullar halkın göç etmesine neden olmuştur. Hükümet, bu yaşananlara karşılık kolera tehlikesi dolayısıyla ilk olarak bölgeye 60.000 kuruş göndermiştir. Daha sonra bu paranın 100.000'e çıktığı görülmektedir¹²⁷. Bir de bazı vilayetlerle birlikte Trablusgarp'ta da tebhirhane¹²⁸ kurulması kararlaştırılmıştır¹²⁹.

Milletvekilleri, Meclis'te sağlık hizmetlerinin yetersizliği dolayısıyla belediye doktorunun yaşadığı vahim olayı şöyle ifade etmektedirler: “Belediye, hastaların ve fakirlerin tedavilerini yapmak için doktorunu görevlendirmiştir. Fakat İtalyanların daha önce gönderdiği iki doktorun bu hastaları ve fakirleri tedavi ettiği anlaşılmıştır. Hatta bu sırada tedavi etmek için gelen belediye doktorunun da ahali tarafından dövüldüğü, “Yaşasın İtalya, bize bakan İtalyanlar var olsun” diye bağırıldığına şahit olunmuştur.”¹³⁰ İfadeleri ile dile getirmişlerdir. Aslında bu olay, sağlık hizmetlerinin ne kadar elverişsiz olduğunu göstermektedir. Bu durumlardan yararlanan İtalyanlarında bölgede halka iyi görünerek nüfuzlarını tesis etmeye başladıklarını göstermektedir.

Kısaca özetlemek gerekirse; Trablusgarp vilayetinde, Meşrutiyet öncesi yapılan yenilikler bölgeyi istenilen düzeye çıkaramamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Meclis'in açılmasıyla Trablusgarp'tan seçilen milletvekilleri bölgelerinin geri kalmışlığını gidermek ve kalkındırmak için yoğun çabalar harcamışlardır. Bu çalışmalar esnasında hükümetten istedikleri çoğu maddi yardımlar ve yatırımlar devlet ekonomisinin zayıf olmasından dolayı karşılanamamıştır. Bundan dolayı vilayet gelişmemiştir. Halk fakir bir halde kalmıştır. Vilayette ki sorunların çözülememesiyle halk, savaşa her alanda sıkıntıyla girmiştir.

¹²⁷ MMZC, 6. İn'ikâd, 10 Teşrin-i sâni 1326 (23 Kasım 1910) Oturumu, C. 1, s. 111.

¹²⁸ **Tebhirhane**, XIX. yy sonunda II. Abdülhamit döneminde salgın hastalıkların önlenmesi amacıyla Fransa'dan getirilen uzmanlar tarafından kurulmuştur. Halk sağlığını korumak amacıyla açılan Tebhirhaneler, bir çeşit dezenfekte evidir. Burada yüksek sıcaklıktaki su buharı ile eşya veya giysiler dezenfekte edilmektedir.

¹²⁹ MMZC, 102. İn'ikâd, 7 Mayıs 1327 (20 Mayıs 1911) Oturumu, C. 6, s. 692.

¹³⁰ MMZC, 6. İn'ikâd, 10 Teşrin-i sâni 1326 (23 Kasım 1910) Oturumu, C. 1, s. 111.

II. BÖLÜM

1911-1912 TRABLUSGARP SAVAŞI

1. Savaş Öncesi İtalya'nın Siyasi ve Askeri Durumu

İtalya, XIX. Yüzyılın sonlarında Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması yönünde politika sürdürürken, bir yandan da Osmanlı Devleti parçalanırsa Trablusgarp'ı işgal etme düşüncesindeydi. XX. Yüzyılın başlarında ise, ne olursa olsun Osmanlı Devletinden Trablusgarp ve Bingazi alınmalı düşüncesine sahip olmuştur. 1911 yılına gelindiğinde, İtalya yönetiminin dış politikasının Osmanlı toprak bütünlüğü düşüncesinden vazgeçmesinde bazı nedenleri olduğu görülmektedir. Bu nedenlere baktığımızda ilk olarak, İtalyan yöneticilerinin Trablusgarp'ın işgalinin Balkanlara yansımayacağı düşüncesi hâkim olmuştur. İkincisi, Akdeniz'de Fransa egemenliği güçlenmeye başlaması üzerine kendilerinin de Kuzey Afrika'dan pay alma isteğidir. Üçüncüsü, İtalya, Trablusgarp'ı işgal etmezse emperyalist bir devletin bu bölgeyi işgal edeceği düşüncesidir. Son olarak ise İtalya'da bazı kesimlerin savaş için kamuoyu oluşturması etkili olmuştur.¹³¹

Bu dönemde İtalyan kamuoyunda Trablusgarp'ın alınması fikri egemen olmuştur. Savaş öncesinde İtalyan halkı arasında farklı düşünceler hâkimdir. Kamuoyunda farklı düşüncelere sahip olanlar İtalyan milliyetçileri, sosyalistler ve diğer kesimlerdir. Sosyalistler ve diğer gruplar, İtalya'nın savaşa girmesi taraftarı değildir.¹³² Milliyetçiler ise, İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalini olmazsa olmaz olarak görmüşlerdir. Milliyetçiler, İtalya'nın savaşa bir an önce girmesi için çalışmalar yapmışlardır.¹³³ Bu işgali şiddetle istemesinin altında yatan bazı nedenler vardır. Bu nedenlerden biri, İtalya'nın ekonomik sıkıntıları dolayısıyla halkın çoğu farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmasıdır. Bu durumu ortadan kaldırmanın yolunun, kendilerine yakın olan Trablusgarp'ı alarak, nüfus fazlalığı olan kısmın bu bölgeye yerleştirilmesini

¹³¹ Childs, s. 11.

¹³² Şıvgın, s. 19, 20.

¹³³ Fabio L. Grassi, "Niçin Trablusgarp? İtalyan Çıkarması Ardındaki Siyaset ve Kültür", **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler**, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 42.

düşünmekteydiler. Böyle bir durum gerçekleşirse, İtalyan birliği de güçlenerek devam etmiş olacaktı.¹³⁴ Ayrıca Milliyetçiler, Trablusgarp'ın eskiden Roma İmparatorluğu toprağı olduğunu ve şimdi bu topraklara geri dönmenin zamanı geldiği propagandasını da şiddetli bir şekilde kamuoyunda dile getirmişlerdir.

İtalyan yöneticilerini harekete geçiren diğer sebep, Trablusgarp'ta İtalyan düşmanlığının başladığı yönünde kaygılardır. Bundan dolayı burada bulunan İtalyan vatandaşların güvenliğini sağlamak için bölgenin bir an önce işgal edilmesi gerekmektedir. Sebeplerden diğeri, İtalyan nüfuzunu bölgede artırmak için giden Banco Di Roma'nın faaliyetlerinin Osmanlı yöneticileri tarafından engellendiği iddia edilmektedir.¹³⁵ Bunların yanında İtalya'daki basın faaliyetlerini eklememiz gerekmektedir. Bu dönemde İtalyan medyası, Trablusgarp'ın alınması için büyük bir kamuoyu oluşturmaya çalışmaktadır.

İtalya yönetimi, 1910 yılına kadar Trablusgarp bölgesi için askeri hazırlık yapmayı düşünmüyordu. Bunu İtalyan Dışişleri bakanının beyanattı desteklemektedir. Bakan, "... Osmanlı'nın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini vurgularken, bu durum İtalya'nın dış politikasının temel ilkesi haline gelmiştir" diyerek düşüncelerini ifade etmiştir.¹³⁶ 1910 yılı sonlarından itibaren ise, İtalyan Hükümetinin bu düşüncesinde değişme olmuştur. 1910 yılı sonu itibariyle İtalyan Hükümeti ve basını Trablusgarp hakkındaki düşüncelerini açıktan dile getirmeye başlamıştır.

Trablusgarp ile ilgili İtalya'daki basın faaliyetlerini iki grupta toplayabiliriz. Birinci grup, hükümete bağlı resmi yayın organlarıdır. Bu grup, daha çok hükümetin diliyle yayınlar yaparak Osmanlı yönetimine karşı dostluk mesajları vermiştir. İşgal ya da savaş ile ilgili hiçbir habere yer vermemiştir. İkinci grup basın organları ise, bir an önce savaşın başlaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Böylece bir savaş kamuoyu oluşturmak istemişlerdir. Bunlara ek olarak, yayınlarında daha çok İtalya'nın donanmasının güçlü olduğu, Osmanlı donanmasının yetersizliğinden bahsetmişlerdir.¹³⁷

¹³⁴ Childs, s. 34.

¹³⁵ Giovanni Giolitti, **Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı'na Dair Hatıraları Trablusgarp'ı Nasıl Aldık ?**, Haz. Tahsin Yıldırım, DBY Yayınları, İstanbul 2012, s. 32.

¹³⁶ İsrail Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri...**, s. 30.

¹³⁷ Kurtcephe, s. 34, 35.

İkinci grup olarak nitelediğimiz İtalyan basının faaliyetlerini biraz daha ayrıntılı olarak ele alırsak 1910 yılından başlayıp, Trablusgarp Savaşına kadar geçen sürede, Osmanlı Devleti için düşmanca yayınlar yaptıklarını görmekteyiz. Her geçen gün Osmanlı Devleti aleyhine dillerini sertleştirmişlerdir. İtalyan Hükümetini Trablusgarp ve Bingazi'nin işgali için teşvik ederek, kamuoyunda bu işgal fikrinin oluşmasını sağlamışlardır.¹³⁸ Yayınlarında daha çok Trablusgarp ve Bingazi'nin ekonomik açıdan geri kalmasının sorumlusunun Osmanlı yönetimi olduğunu dile getirmişlerdir. Buna ek olarak, Osmanlı yöneticilerinin bölgede İtalyan faaliyetlerini engellediğini vurgulamışlardır. Yine Trablusgarp için İtalya Hükümetini uyarılmışlardır. İtalya yönetimi bir an önce harekete geçmezse emperyalist devletlerden birinin bölgeyi ellerinden alabileceği haberlerini yaparak savaş için kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.¹³⁹

İtalya Hükümeti, 1911 yılına kadar Osmanlı Hükümeti nezdinde sadece ekonomik ayrıcalıklarının artırma kanaati uyandırmak istemiştir. Bu şekilde davranmasının amacı; Osmanlı Hükümetinde bir kuşku uyandırmak istememesidir. Osmanlı Hükümetine de bu yüzden savaş ya da işgal gibi bir durumun söz konusu olmadığı yönünde açıklamalar yaparak rahatlatmak istemiştir. Böylece Osmanlı Hükümetinin siyasi, askeri alanlarda tedbir almasının da önüne geçmiştir.

İtalya, Trablusgarp'ı ele geçirmek için ilk etapta Osmanlı Devletine karşı siyasi baskı yapmıştır. Bundan bir sonuç alamamıştır. Osmanlı yönetimi üzerinde kuracağı siyasi baskı sonucu bir oldu-bitti ile bölgeyi ilhak etmek amacındaydı.¹⁴⁰ Kendisi bu siyasi ilhak amacını uygulayamamıştır. Bu planın uygulanamaması sonucu, İtalya Başbakanı Giovanni Giolitti, “Gerçek savaş ve ilhak” ile bölgeyi bir oldu-bitti sonucu almak niyetindeydi.¹⁴¹ Böyle bir oldu-bitti istemesinde Avrupalı devletlerin önemli rolü

¹³⁸ Paulino Toledo Mansilla, “Trablusgarp Savaşının İdeolojisi ve Propaganda Esasları(1911): Trablusgarp ve Sirenayka'da Çökmekte Olan Osmanlı Kültürüne Karşı Bir Kurtuluş Çaresi Olarak Görülen İtalyan Medenileştirme Misyonu”, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler**, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 556.

¹³⁹ Şıvgın, s. 37.

¹⁴⁰ İtalya'nın Trablusgarp'ı siyasi anlamda ilhak etmek istemesinin nedeni, 1908 yılında II. Abdülhamit'in Meşrutiyet'i ikinci kez ilân sonrası, Osmanlı Devleti içinde yaşanan karışıklıkları fırsat bilen Avusturya, bir oldu-bitti ile Bosna-Hersek'i ilhak ederek topraklarına katmıştır. Bu durum İtalya'nın önünde bir örnek teşkil etmiştir.

¹⁴¹ Fabio L. Grassi, s. 39, 40.

olmuştur. Çünkü Avrupa devletleri, olası bir İtalya-Osmanlı savaşının Avrupa'ya sıçramasını kesinlikle istememişlerdir.¹⁴²

2. Savaş Öncesinde Osmanlı Devletinin ve Trablusgarp'ın Siyasi ve Askeri Durumu

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti girdiği savaşlardan mağlup ayrılması sonucu imzaladığı ağır antlaşmalar ve yabancı devletlere vermiş olduğu kapitülasyonlar sonucu hem siyasi hem de ekonomik açıdan son derece zor bir döneme girmiştir. Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı öncesinde siyasi, ekonomik ve daha birçok açıdan sıkıntılı bir süreç yaşamaktaydı. Yalnız bu sıkıntılı süreç, Trablusgarp Savaşı öncesinde katlanarak artmıştır.

2.1. Osmanlı Devletinin Savaş Öncesi Siyasi ve Askeri Durumu

Savaş öncesi dönemde, Padişah II. Abdülhamit Meşrutiyeti ikinci kez ilân etmiştir.¹⁴³ Meşrutiyet'in ikinci kez yürürlüğe girmesinin ardından Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklamıştır. Aynı gün Bulgaristan bağımsızlığını ilân etmiştir.¹⁴⁴ Yunanistan'da, Girit'i kendi topraklarına kattığını duyurmuştur.¹⁴⁵ Osmanlı Devleti, ortaya çıkan bu gelişmelere karşı sadece Avusturya mallarını “boykot” etmiştir. Böylece Osmanlı yönetimi Meşrutiyet'in ilânı ile devletin dağılmasını önlemek isterken, kendisini karışıklıkların içerisinde bulmuştur.

Bu gelişmeler dışında Osmanlı Devletinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet sonrası 31 Mart Vakası¹⁴⁶ yaşanmıştır. Bu olay sonrası şeyhülislamın verdiği

¹⁴² Childs, s. 63.

¹⁴³ Erik Jan Zürcher, s. 142.

¹⁴⁴ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 563, Ankara 1987, s. 169, 170.

¹⁴⁵ Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 85.

¹⁴⁶ **31 Mart Vakası**; Başlangıcını İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Hükümeti arasında yaşanan sorun oluşturmaktadır. Sadrazam Kamil Paşa Hükümetinin Meclis'teki oylama sonucu düşürülmesi, bu olayın patlak vermesinde etkili olmuştur. Kamil Paşa ve kabinesinin düşürülmesi üzerine, Cemiyet'e yakın olan Hilmi Paşa Sadrazam olarak yeni hükümeti kurmuştur. Bu olayın sonucunda, Derviş Vahdeti'nin sahibi olduğu “Volkan” Gazetesi başta olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı şiddetli bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde ordu içinde Mektepli subayların adlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anılması, ordudan tasfiye edilen Alaylı subaylar arasında bir düşmanlığa sebep olmuştur. İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet kesimde yer alan Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle 13 Nisan 1909 günü 4. Avcı Taburu ve öğrencilerinde katılımı ile Meşrutiyet'e karşı bir ayaklanma başlamıştır. “Şeriat isteriz” sloganı ile büyüyen ayaklanma Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun başkente gelmesiyle bastırılmıştır. Bkz. Bernard Lewis,

fetva ile Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Abdülhamit Han'ın yerine V. Mehmet Reşat padişah olarak tahta çıkmıştır.¹⁴⁷

1910 yılında Osmanlı sınırları içerisindeki Arnavutluk'ta ayaklanmalar meydana gelmiştir. Osmanlı kuvvetleri bu ayaklanmayı zorda olsa bastırmıştır. Bu ayaklanmanın bastırılmasından bir yıl sonra Arnavutlukta Malisor'lar büyük bir isyan başlatmıştır. Bu isyanın başlamasında İtalya Devleti'nin payı büyüktür. İtalya, Trablusgarp'a saldırmadan önce Balkanlardaki dostluk ve akrabalık ilişkilerini kullanarak Arnavutlukta Malisor'lar aracılığı ile büyük bir ayaklanma çıkarmıştır. 1911 Mart ayında çıkan bu isyandan sadece 6 ay sonra Osmanlı-İtalyan savaşı yaşanmıştır. İtalya, bu isyanı destekleyerek Trablusgarp'a saldırmadan önce Osmanlı Devletini güçsüz bırakmak istemiştir.¹⁴⁸ Arnavutluk'ta çıkan ayaklanmalara ek olarak, Makedonya'da çetelerin, komitelerin zararlı faaliyetleri görülmüştür. İttihat ve Terakki Fırkası, Balkanlarda yaşanan bu olumsuz havayı dağıtmak için, V. Mehmet Reşat'ı Rumeli gezisine çıkarmıştır.¹⁴⁹ Düzenlenen bu geziyle Balkanlardaki ayaklanmaların önüne geçilmek istenmiştir. Yalnız istenilen sonuç elde edilememiştir.

Savaş öncesi dönemde, Arap Vilayetlerine baktığımızda karışıklıklar içinde olduğunu görmekteyiz. Bu karışıklardan biri, 1910 yılında Havran'da, Dürzilerin ayaklanmasıdır. Çıkan ayaklanma bastırılmıştır. Bunun dışında Kenek ve Maan'da da ayaklanmalar görülmüştür. Bu baş gösteren ayaklanmaların içinde en şiddetlileri ise Asir'deki Seyit İdris ve Yemen'deki İmam Yahya ayaklanmaları olmuştur.¹⁵⁰ Bu çıkan ayaklanmaların Osmanlı Devletini oldukça yıpratmış olduğu görülmektedir.

Trablusgarp Savaşı öncesi dönemde Osmanlı Devleti'nin durumuna baktığımızda Balkanlarda, Arap vilayetlerinde görülen isyanlar devletin gücünü yitirmesine ve otoritesini kaybetmesine sebep olmuştur. Bunlara ek olarak, Meşrutiyetin ilanı ile meydana gelen toprak kayıpları ve yönetsel sorunların da artmasıyla Osmanlı yönetimi, savaş dönemine büyük sıkıntılar içinde girmiştir.

Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara 2011, s. 291-293.

¹⁴⁷ Carter V. Findley, **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 196.

¹⁴⁸ Bayur, s. 35.

¹⁴⁹ Yılmaz Öztuna, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, C. 12, Hayat Kitapları, İstanbul 1967, s. 214.

¹⁵⁰ Bayur, s. 45.

2.2. Trablusgarp Vilayeti'nin Savaş Öncesi Siyasi ve Askeri Durumu

Savaş öncesi dönemde Trablusgarp vilayetinin sosyal ve ekonomik durumunun yanında askeriyesi de iyi değildi. Hükümetin bu dönemde bölgenin askeri gücüne çok fazla önem vermemesinde, İtalya'nın bir savaş açmayacağı düşüncesi etkili olmuştur. Bununla birlikte Arnavutluk'ta, Makedonya'da ve bazı Arap vilayetlerinde çıkan ayaklanmalar üzerine Osmanlı kuvvetlerinin çoğu bu bölgelere gönderilmiştir. Hatta Yemen'deki ayaklanma için Trablusgarp askeri kuvvetlerinden de bir kısım asker bölgeye sevk edilmiştir. Bu yüzden savaşın başlamasına yakın bir zamana kadar Osmanlı Hükümetinin, bölgeye askeri anlamda bir yardım göndermediği, askeri bir hazırlığı girişmediği görülmektedir.

Zabıt Ceridesi kayıtlarına göre; Trablusgarp Milletvekillerinin, Hükümetin Trablusgarp vilayeti için uyguladığı yanlış politikalar hakkında Meclis'e tahrir verdiğini görmekteyiz. Bu verilen tahrirden, savaş öncesi bölgenin askeri gücü hakkında bilgiler edinmekteyiz. Milletvekilleri, Trablusgarp'ın savaş öncesi askeri kuvvetlerinden şöyle bahsetmektedir. “Bölgenin askeri kuvvetleri, son derece yetersizdir. Savaş öncesi dönemde, bölgeye yeterli erzak ve mühimmat gönderilmemiştir. Savaş öncesi dönemde bölgede bulunan iki Süvari Alayı, bir'e indirilmiştir. Buna ek olarak, askeri kuvvetlerin bir kısmı, Yemen'deki ayaklanma için sevk edilmiştir. Kırk bine yakın olan asker sayısı, savaş öncesinde beş binden az kalmıştır.”

Yine bölge milletvekillerine göre; “Bölgede daha önce askeri kuvvet olarak bulunan Kuloğullarını istihdam etmek için kanun çıkarılmıştır. Çıkarılan bu kanun dikkate alınmayarak tasfiye edilmiştir. Yine asker alımı sırasında bölgeye on altı bin kişi alımı yapılması gerekirken, sadece üç-dört bin asker alınmıştır. Ayrıca bölgenin güvenliği için oluşturulan redif (yedek) birliklerine önem verilmemiştir.”

Bölge milletvekillerinin tahririnde silah ve mühimmat konusunda da detaylı bilgiler bulunmaktadır. Tahrire göre; “Vilayete, merkez tarafından mühimmat çok az miktarda gönderilmiştir. Meşrutiyet'in ilânı ile bu mühimmatlar, hiç gönderilmemiştir. Vilayette bulunan mühimmatların tamirata da yapılmamıştır. Bölgede, mühimmat açısından kırk bine yakın silah bulunmakta iken, yenisi ile değiştirilmesi için savaş

öncesi dönemde merkeze gönderilmiştir. Başkentten yerlerine yeni silahlar gönderilmemiştir.”

Askeri personel açısından baktığımızda durumun iç açıcı olmadığı görülmektedir. Taktire göre; “Bu dönemde bölgenin yerli subaylarının yerlerine yeni subaylar tayin edilmiştir. Bölgeye yeni tayin edilen subayların sayıca eksik olduğu görülmektedir. Ayrıca yeni tayin edilen subayların, bölgenin dilini ve arazisini bilmediği için, halkla arasında sorunlar yaşanmıştır.”¹⁵¹

Savaşın önce Trablusgarp vilayetinde bulunan askeri birlikler şunlardır: 15. Nişancı Taburu, 57. ve 58. Piyade Alaylarından oluşan 9. Tugay, 59. ve 60. Piyade Alaylarından oluşan 30. Tugay, 37. ve 38. Süvari alaylarıyla 15. Sahra Topçu taburundan oluşan 15. Nizamiye Tümeni'dir. Bunun dışında bir de II. Abdülhamit döneminde oluşturulan Hamidiye birlikleri bulunmaktadır.¹⁵²

Trablusgarp vilayetinde yönetim alanında eksikliklerde görülmektedir. 1911 yılı yaz aylarında İtalyanların isteği ile görevden alınan Trablusgarp valisi ve kumandanı İbrahim Paşa'nın yerine tayin edilen Bekir Sami Bey, görevine bir buçuk ay sonra başlamıştır. Bekir Sami Bey, Trablusgarp vilayetine gitmek için vapurla hareket ettiğinde İtalya-Osmanlı savaşı başlamıştı.

Vilayetin aynı zamanda Kumandanlık vazifesini yürüten İbrahim Paşa'nın görevden alınması sonucu yerine Miralay Neşet Bey görevi vekâleten yürütmüştür. Bir süre sonra Trablusgarp Kumandanı olarak Ahmet Fevzi Paşa göreve tayin edilmiştir. Ahmet Fevzi Paşa, bölgeye ancak 22 Eylül 1911'de ulaşmıştır. Bölgede savaş başladığında Vilayet adına en yetkili görevli defterdar Besim Bey kalmıştır. Ayrıca bazı kazaların yöneticileri de savaş tehlikesinin hissedildiği anlarda görevleri başında bulunmuyordu.¹⁵³

İtalya ve Avrupa basınında çıkan haberlerin giderek artması üzerine Osmanlı yönetimi, İtalyanların bölgeyi işgal edeceğine şüphelenmeye başlamıştı. Avrupa'da bulunan Osmanlı Devleti Büyükelçiliklerinden ve Ataşeliklerinden gelen raporlar doğrultusunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, 3 Eylül 1911'de Trablusgarp

¹⁵¹ MMZC, 5. İn'ikâd, 10 Teşrin-i evvel 1327 (23 Ekim 1911) Oturumu, C. 1, s. 66-69.

¹⁵² Karasapan, s. 191.

¹⁵³ Kurtcephe, s. 29, 30.

Kumandanlığına gönderdiği yazıda, bölgenin durumunu ve ihtiyaçlarının olup olmadığını sordu. Gelen telgraf üzerine Trablusgarp Kumandanı Vekili Miralay Neşet Bey, ellerinde çok az erzak bulunduğunu, bunlarında 15.000 kişiye en fazla 6 ay yetebilecek un ve peksimet olduğunu merkeze bildirmiştir.¹⁵⁴

Osmanlı Hükümeti, bu durum üzerine Trablusgarp vilayetinin ihtiyaçlarını bir nebze olsun karşılamak ve olası bir savaş halinde bölgenin savunma gücünü artırmak için Derne Vapurunu Vilayete göndermiştir. 18 Eylül 1911 tarihinde, Derne Vapuru ile bölgeye silah, cephane ve erzak gönderilmiştir. Vapurda, 12,500 mavzer tüfek, 600 sandık mavzer cephanesi, 500 çuval un, 500 çuval peksimet ve 200 asker kıyafeti bulunmaktaydı.¹⁵⁵

1911 yılı yaz aylarında Sadrazam Hakkı Paşa Hükümeti, İtalya'ya Trablusgarp vilayetinde yeni bir liman yapımı imtiyazı vermiştir. İtalyanların isteği ile Trablusgarp valisi ve kumandanı İbrahim Paşa¹⁵⁶ görevinden alınmıştır.¹⁵⁷ Bu gelişmeler dolayısıyla Osmanlı Hükümeti, İtalya ile dostluk ilişkilerinin son derece iyi olduğunu düşünmekteydi. Sadrazam Hakkı Paşa hükümeti ve Osmanlı basını dâhil, yaşanan bu gelişmelerden dolayı savaşa sebep olacak bir durum olmadığı kanısındaydılar. Buna ilave olarak, İtalyan Hükümetinin de, çıkan savaş haberlerini yalanlaması sonucu Osmanlı yönetimi, son ana kadar savaş için önlem almamıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşına hazırlıksız yakalanmıştır.

3. Trablusgarp Savaşı (1911-1912)

İtalya'nın Trablusgarp'ı almak için harekete geçmesine neden olan asıl olay, Fransa ile Almanya arasında yaşanan II. Fas krizidir.¹⁵⁸ İtalya, Fransa'nın Nisan 1911

¹⁵⁴ Kurtcephe, s. 49, 50.

¹⁵⁵ Kurtcephe, s. 54.

¹⁵⁶ İtalyanların Trablusgarp Valisi ve Kumandanı İbrahim Paşa'yı görevden aldirtmak istemelerinin sebebi, İtalyanlar ile bölgede mücadele ederek onların faaliyetlerini engellemesidir. İtalya Hükümeti bunun üzerine Osmanlı Hükümetinden Trablusgarp Valisi ve Kumandanı olan İbrahim Paşa'nın görevden alınmasını istemiştir.

¹⁵⁷ Childs, s. 55.

¹⁵⁸ **II. Fas Krizi**, Almanya ile Fransa arasında yaşanmıştır. Nisan 1911 tarihinde, Fransa'nın Fas'ı işgale etmek üzere harekete geçmesi üzerine Alman yönetimi de bölgede bulunan Agadir Limanına donanma gemisini göndermiştir.(1 Temmuz 1911) Böylece bir çatışma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Almanya, bölgeye gemisini göndererek Fransa'ya karşı bölgedeki çıkarlarını korumak istemiştir. Fas konusunda çıkan bu anlaşmazlık, Almanya ile Fransa arasında 4 ay süren görüşmeler sonrasında iki devlet arasında bir anlaşma sağlanmıştır. Almanya bu anlaşmaya göre Fas ile ilgisini tamamen keserek, bölgeyi Fransa'ya bırakmıştır. Bkz. Davut Dursun, "Fas", **TDVİA**, C. 12, İstanbul 1995, s. 194.

tarihinde Fas için harekete geçmesiyle, 1900 ve 1902 yıllarında yaptığı gizli anlaşmalara göre; Trablusgarp üzerinde serbestlik hakkına kavuşmuş oluyordu. İtalya Hükümeti, ayağına gelen bu fırsatı kaçırmaya niyetinde değildi. Bu nedenle Temmuz 1911 tarihinde Avrupalı devletlere, Trablusgarp'ı ele geçirme niyetini bildirmek için Büyükelçileri aracılığıyla müracaat etti.¹⁵⁹

İtalya Hükümeti, ilk müracaatını İngiltere yönetimine yaptı. İtalyan Büyükelçisi, İngiltere Dışişleri Bakanı ile görüştü. Yapılan bu görüşme sonucu İngiltere Dışişleri Bakanı, Trablusgarp meselesinin barış yoluyla çözülmesinin yararlı olacağını ifade etti. Yalnız bir savaş durumu ortaya çıkarsa İngiltere'nin olaya müdahil olmayacağını bildirdi.¹⁶⁰ İtalya, böylece ilk siyasi desteğini sağlamış oldu. İngiltere'den aldığı destek sonrası Fransa, Rusya, Almanya ve Avusturya ile teşebbüse geçti. Bu teşebbüsler sonucu büyük devletlerden beklediği onayı aldı.

İtalya, Fransa ve Almanya'nın Fas krizinin çözümü konusunda bir anlaşmaya varmaları üzerine, vakit geçirmeden Trablusgarp'a yapılacak harekât için hazırlıklarını başlattı. Hızlı bir şekilde hazırlıklara girişmesinin kendine göre bazı nedenleri vardı. Bu sebepler; 1914 yılında yenilenmesi için toplanacak olan Üçlü İttifak görüşmelerinin Fransa tarafından öne çekilmek istenmesidir. Yine Avusturya'nın, Trablusgarp sorunu hakkındaki gelişmelerden rahatsızlık duyduğunu açıklaması, İtalya'nın kuşkulanasına sebep olmuştur. Bunlara ek olarak, Almanya, İtalyanlardan Osmanlı Devletinin çökmesinin uzun zaman almayacağı için, işgal konusunda acele etmemelerini istemiştir.¹⁶¹ İtalya ortaya çıkan bu gelişmeler üzerine, büyük devletlerin gizli anlaşmaları bozmasından endişe ederek Trablusgarp için harekât hazırlıklarına başlamıştır.¹⁶²

İtalya, bu gelişmeler üzerine 23 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Hükümetine bir nota göndermiştir. Bu nota'da özetle; İttihat ve Terakki Cemiyeti, Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan halkı, İtalyan vatandaşlara karşı kışkırtmaktadır. Başlayan İtalyan aleyhtarlığından dolayı bölgede yaşayan İtalyanların, ayrılmak zorunda kaldığı bu

¹⁵⁹ Bayur, s. 81.

¹⁶⁰ Giolitti, s. 43.

¹⁶¹ Childs, s. 66, 67.

¹⁶² Nuri Karakaş, "Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması'nın Çanakkale Boğazı Harekâtı", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 6, S. 12, Ankara, Yaz 2013, s. 83.

nota'da yer almıştır. Osmanlı Hükümeti ise bu ilk nota'ya cevap olarak; bölgede böyle tehlikeli bir durum olmadığını, Osmanlı kuvvetlerinin güvenliği sağlayabileceğini ve İtalya'nın bu durum için endişe etmemesini istemiştir.¹⁶³

İtalya, göndermiş olduğu notanın bir sonuç vermemesi üzerine Avusturya ve Almanya devletleri temsilciler ile görüşmüştür. Bu görüşmeler esnasında Trablusgarp'ı ele geçirmek için askeri yola başvuracağını ifade etmiştir. Bu durumu iki devletinde olumlu karşılaması üzerine 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devletine bir ultiatom göndermiştir. İtalya yönetimi, göndermiş olduğu bu ultiatomun Osmanlı Hükümeti tarafından 24 saatlik süre zarfında cevaplanmasını istemiştir.¹⁶⁴

İtalya'nın vermiş olduğu nota'da özetle; Trablusgarp ve Bingazi medenileşme açısından geri kalmıştır. Osmanlı Hükümeti bu bölgenin ilerlemesi için hiçbir şey yapmamaktadır. Bundan dolayı ekonomik olarak da geri kalmıştır. Bu bölgenin İtalya kıyılarına yakınlığı nedeniyle buraya medeniyet götürülmesi zorunludur. Bu konudaki İtalyan görüş ve fikirleri ise, Osmanlı Devleti tarafından tasvip edilmemektedir. Osmanlı Hükümeti, İtalya'ya bölge için bütün iktisadi imtiyazları vermeye hazır olduğu, bu konuda İtalya yönetimi ile bir anlaşma yapma isteği olmasına rağmen artık böyle bir durum faydasızdır. Bölge de bulunan İtalyan vatandaşlara karşı düşmanca tavırlar sergilenmektedir. Yine nota'da, Trablusgarp ve Bingazi'de İtalyanların ekonomik faaliyetlerinin engellendiği ifade edilmiştir. Özellikle İtalyanlara kötü davranılması üzerine bölgeden İtalyanların göç etmek zorunda kaldıkları vurgulanmıştır. İtalya Devleti için artık Trablusgarp'ın işgalinin zorunlu bir hal aldığı, bölgede bulunan Osmanlı yöneticileri ve memurlarının da yapılacak işgale karşı çıkmamaları, verilen nota'da istenmiştir.

Osmanlı Hükümeti, İtalya yönetiminin gönderdiği nota'yı alır almaz elçileri aracılığıyla büyük devletlere müracaat etmiş ancak bundan bir sonuç alamamıştır. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti, 29 Eylül'de İtalya Yönetimine bir cevap notası göndermiştir. Gönderdiği nota'da; Trablusgarp'ın ve Bingazi'nin geri kalmışlığı kabul edilmiştir. Bu geri kalmışlığa kendilerinden önceki idarelerin neden olduğu dile

¹⁶³ Bayur, s. 88.

¹⁶⁴ Hakan Bacanlı, "1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşı ve Örikağasızade Hasan Sırrı'nın "Hukuk-i düvel Nokta-i nazarından Osmanlı-İtalya Muharebesi" Adlı Eseri", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Ankara, Şubat 2013, s. 46.

getirilmiştir. İtalyan vatandaşlara karşı düşmanca tavır sergilenmesi konusuna ise böyle bir durumun olmadığı, hatta bölgenin ekonomik kalkınmasında kendilerine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bu gelişmeler karşısında İtalya, eğer Osmanlı Devletine karşı bir saldırıda bulunmazsa kendilerinin ekonomik imtiyazlarının¹⁶⁵ genişletilebileceği teklifi de yapılmıştır. Bölgedeki İtalyan veya farklı milletten vatandaşların güvenliği içinde endişe edilmemesi istenmiştir. Ayrıca merkezden Trablusgarp'a gönderilen Derne adlı vapurda asker bulunmadığı, gönderilen cevap notasında yer almıştır.¹⁶⁶ Osmanlı Hükümetinin gönderdiği cevap notasında uzlaşmacı bir tavır takındığı görülmektedir.

İtalya yönetimi, Osmanlı Hükümetinin göndermiş olduğu bu cevap notasının isteklerini karşılamaması üzerine 29 Eylül 1911 günü Osmanlı Devletine resmen savaş ilân¹⁶⁷ etmiştir.¹⁶⁸ Bu durum üzerine İbrahim Hakkı Paşa ve kabinesi istifa etti. Yerine Sait Paşa, yeni hükümeti kurmuştur.¹⁶⁹

Osmanlı Hükümeti, İtalya'nın Trablusgarp'ı ele geçirmek için savaş ilân etmesi üzerine bu sorunu çözmek için birkaç plan üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk etapta sorunu diplomatik yollarla çözmek istemiştir. Hükümet, bu planı uygulamak için Avrupalı Devletlere başvurmuştur. Onların aracılığı ile bir barış yapılarak, sorunu çözmek istemiştir. Hükümetin ikinci planı, diplomatik girişimlerden bir sonuç çıkmazsa, İtalya'ya taviz verilerek meselenin çözülmesiydi. Son olarak ise eğer bu girişimlerden bir sonuç alınamazsa, Trablusgarp vilayeti eldeki imkanlar doğrultusunda savunulacaktı.¹⁷⁰ Osmanlı Hükümeti bu planların dışında savaşın ilerleyen zamanlarında İtalya'ya karşı bazı yaptırımlarda bulunmuştur. İtalyan mallarına boykot uygulamıştır. Örneğin; 1911 yılında İtalya'dan Osmanlı'ya gelen eşyanın kıymeti üzerinden büyük

¹⁶⁵ İttihat ve Terakki Hükümeti, İtalya'ya daha önce Trablusgarp yerine Irak'tan imtiyaz vermeyi teklif etmiştir. Bkz. Şengül Mete, "Trablusgarp Savaşı ve İtalya'nın Akdeniz'deki Faaliyetleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 8, İzmir 1998, s. 262.

¹⁶⁶ Şıvgın, s. 34-36.

¹⁶⁷ İtalya, Osmanlı hükümetinin gönderdiği cevap notası kendine ulaşmadan ve 24 saatlik süre dolmadan savaş ilân etmiştir.

¹⁶⁸ Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi**, Kutluğ Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1974, s. 400.

¹⁶⁹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 72.

¹⁷⁰ Kurtcephe, s. 75.

miktarda gümrük vergisi uygulanmıştır.¹⁷¹ Ancak Hükümet ihtiyacı olan Kükürtten de %100 gümrük vergisini almadığını görmekteyiz.¹⁷²

Osmanlı Yönetimi tarafından bölgede olası bir savaş için Derne Vapuruyla gönderilen silah, cephane ve erzaklar Vilayetin kuvvetlerine dağıtılmıştı.¹⁷³ Bir nevi bölgede seferberlik ilân edilmişti. İhtiyaçlar giderildikten sonra Trablusgarp Fırka Kumandanlığının yaptığı plan, Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın emirleri ile son halini almıştı. Bölge için yapılan plan gayet basit ve açıktı. İtalya kuvvetleri bölgeye bir saldırı gerçekleştirirse, Trablusgarp kuvvetleri ve halkı eldeki kuvvetlerle karşılık verecekti. Bundan bir başarı sağlanamazsa, Vilayet kuvvetleri ve halk, iç kesimlere çekilecekti.¹⁷⁴ İç kesimlere çekilmeyle birlikte düşmana karşı mücadele çete savaşları halini alacaktı.¹⁷⁵ Böylece düşman kuvvetlerine ani baskınlar yapılacaktı. Bu baskınlar ile hem düşman yıpratılacak hem de İtalyanların ellerindeki cephane ve silahlar ele geçirilecekti.

Osmanlı Hükümeti diplomatik girişimlere devam ederken Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Vilayete çektiği telgrafta planın uygulanmasını istemiştir. Plan gereği cephanelerin, silahların ve erzakların iç kısımlara taşınması gerekiyordu. Yalnız bu hazırlıkların gizlilik içerisinde yapılmasını emretmiştir. Çünkü Osmanlı Hükümetinin diplomatik temaslarının devam ettiği bir süreçte, bu yapılanların İtalyanlar tarafından duyulması istenmiyordu. Böylece bu durumun diplomatik ilişkilere zarar vermemesi amaçlanıyordu.¹⁷⁶

Direnış için yapılan plan ile Vilayet kuvvetlerinin ve halkın iç kısımlara çekilmesi gerekiyordu. Bu bir nevi kıyı şeridinin İtalyanlara teslim edilmesi demektir. Bu nedenle halkın çoğu, evlerini ve mallarını savunmayı düşünüyordu. Yapılan plana rağmen şehirlerini terk etmeye yanaşmıyorlardı.

¹⁷¹ **Düstür II. Tertip**, C. 3, s. 755, Numara: 219 “İtalya Memâlikinden, Memâlik-i Osmaniye’ye vürüd eden eşyânın kıymeti üzerinden %100 gümrük resmi alınması hakkında Kânun-ı muvakkat”: **Düstür II. Tertip**, C. 4, s. 494, Numara: 192 “İtalya Memâlikinden, Memâlik-i Osmaniye’ye gelecek eşyânın kıymeti üzerinden %100 gümrük resmi alınması hakkında Kânun”

¹⁷² **Düstür II. Tertip**, C. 4, s. 550, Numara: 205 “İtalya Memâlikinden, Memâlik-i Osmaniye’ye gelecek kükürtlerden %11 gümrük resmi alınması hakkında Kânun”

¹⁷³ Kurşun, s. 9.

¹⁷⁴ Kurtcephe, s. 76.

¹⁷⁵ Hamdi Ertuna, **1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1984, s. 49.

¹⁷⁶ Kurtcephe, s. 77.

Bu planlara ek olarak, Osmanlı Hükümeti bölgede nüfuz sahibi tarikatlarla da iletişime geçmiştir. Nüfuz sahibi kişilerden ve tarikatlardan yardım istemiştir. Özellikle bölgeye giden gönüllü subaylar, Senûsî tarikatı ile irtibata geçmiştir.¹⁷⁷

Savaş başladığında Osmanlı yönetimi, bölgeye hala askeri personel gönderememişti. Devletin bölgeye asker göndermesi için önünde iki seçeneği vardı. Birincisi deniz yolu vasıtasıyla, ikincisi ise kara yoludur. Bu dönemde Osmanlı donanmasının güçsüz olması ve İtalyan kuvvetlerinin hem sayıca hem güç olarak üstün durumda olması nedeniyle deniz yolu tercih edilememiştir. İkinci yolun tercih edilememesinde, Mısır'ın İngilizlerin, Tunus'un Fransızların himayesi altında olması etkili olmuştur. Osmanlı Hükümeti, kara yolu ile asker göndermek istese bile İngiltere ve Fransa'nın bu geçişe izin vermeyeceği açıktı. Çünkü İngiltere, savaş esnasında Mısır'ın tarafsız kalacağını bildirmişti.¹⁷⁸

İtalya, 29 Eylül tarihinde Osmanlı Devletine karşı savaş ilanı etmesiyle birlikte donanması şehri ablukaya almıştı. 30 Eylül'de karaya çıkan İtalyan temsilcisi, Trablusgarp Kumandan Vekili Neşet Bey'den şehrin teslim edilmesini istemişti. Kumandan Neşet Bey bu teklif üzerine, Mahmut Şevket Paşa'ya durumu iletmiştir. Mahmut Şevket Paşa cevabında, Osmanlı Hükümetinin, Avrupalı devletler nezdinde diplomatik girişimlerinin devam ettiğini belirtmiştir. Bu nedenle İtalya askerine şu durumda bir karşılık verilmemesini, hatta kıyıda bazı yerlerin terk edilerek İtalyan kuvvetlerinin kıyıya çıkmalarına izin verilmesini bildirmiştir.¹⁷⁹

1 Ekim tarihinde İtalyan Amiral tarafından gönderilen heyet, Trablusgarp yöneticilerine şehrin teslim edilmesini istemiştir. Bu esnada Trablusgarp'ta en yetkili görevli olan Defterdar Besim Bey ve yanındaki yöneticiler, böyle bir yetkilerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Bu isteği hükümetlerine bildirmeleri gerektiğini, ancak onlardan gelecek cevaba göre hareket edebileceklerini söylediler. Bunun dışında İtalyan heyete; merkezden cevap gelinceye kadar İtalyan zırhlılarının sahilde serbestçe demir atmaları ve hiçbir tecavüze uğramadan gelip gitmelerinin sağlanması için bölgedeki bütün istihkâm bataryaları ve savunma araçlarının susturulacağını, bunlar yapılırken

¹⁷⁷ Artuç, s. 91.

¹⁷⁸ Orhan Koloğlu, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1979, s. 5.

¹⁷⁹ Kurtcephe, s. 78, 79.

İtalyan subayların nezaretinin kabul edilemeyeceği bildirilmiştir. Bu cevapla birlikte Trablusgarp yöneticileri kendilerine 2 Ekim'e kadar zaman tanınmasını istediler.¹⁸⁰

2 Ekim tarihinde Trablusgarp yöneticileri ile görüşen Amiral Thaon de Revel ve beraberindeki iki İtalyan subay, bombardımana gerek kalmadan şehrin teslim edilmesini yineledi. Trablusgarp Kumandanı Neşet Bey ve Vali Vekili Defterdar Besim Bey, ellerinde böyle bir yetkilerinin olmadığını tekrarladılar. Kendilerine merkezden haber gelene kadar süre vermelerini istediler. Bu esnada İtalyan filosu tarafından Trablusgarp ve Malta arasındaki telgraf kabloları kesilmişti. Bu yüzden Trablusgarp yöneticilerinin doğrudan merkezle bağlantısı da kalmamıştı.

İtalyan yetkililer, telgraf kablolarının kesilmesinden dolayı Osmanlı Hükümeti ile görüşmelerinin mümkün olmayacağını, şehrin teslimi konusunda en yetkili Trablusgarp yöneticisi ile görüşebileceklerini ilettiler. Türk yöneticiler, böyle bir yetkilerinin olmadığını tekrarladılar. İtalyan telsizleri ya da Tunus telgraf hatlarını kullanarak başkent ile iletişime geçmek için izin istediler. Bunun üzerine İtalyan heyet, Trablusgarp yöneticilerinin bu durumu Amiral Faravelli ile görüşmelerinin daha uygun olacağını bildirdi. Kumandan Neşet Bey hastalığını ileri sürerek bu görüşmeye gitmedi. Onun yerine Defterdar Besim Bey gitti. Amiral Faravelli, Defterdar Besim Bey ve beraberindeki heyete bir ultiatom vermiştir. Amiral'in vermiş olduğu ultiatom da şu istekler yer alıyordu:

1. Şehrin teslimi hususunda İstanbul'dan cevap gelene kadar İtalyan gemilerinin kıyıda serbestçe demir atması ve hiçbir tecavüze uğramadan gidip gelmeleri sağlanmalıdır.
2. İtalyan gemilerinin güvenliği açısından, bütün istihkâmlar, bataryalar ve savunma vasıtaları kullanılmayacak hale getirilmelidir.
3. İtalyan subayların, tedbirlerin alınıp alınmadığını denetlemelerine izin verilmelidir.¹⁸¹

Trablusgarp yöneticileri, verilen ultiatom karşısında merkezden emir gelmeden bu istekleri kabul edemeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine İtalyan deniz kuvvetleri

¹⁸⁰ Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının...", s. 363.

¹⁸¹ Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri...**, s. 80, 81.

komutanı Amiral Favarelli, 3 Ekim’de şehri bombalamaya başladı.¹⁸² Bombardımana Trablusgarp kalesinden de karşılık verildi. Bombardıman başladığında, Trablusgarp’ta bulunan Türk askerlerinin sayısı (geri hizmette bulunanlar dâhil olmak üzere) 5000 kişiydi. Tabyalardaki 12 toptan başka 24 kadar sahra topu mevcuttu. Bingazi’de ise 2000 kişilik bir kuvvet bulunmaktaydı.¹⁸³ İtalyan askeri kuvveti ise 40.000 kişi¹⁸⁴ civarındaydı.¹⁸⁵

5 Ekim tarihinde İtalyan kuvvetleri kıyıya çıktılar. 6 Ekim’de şehir İtalyanlar tarafından işgal edildi. Trablusgarp’ta savaş devam ederken aynı zamanda İtalyan kuvvetleri Derne, Tobruk, Homs ve Bingazi’yi de işgal etmek amacıyla harekâta bulundular. 4 Ekim’de Tobruk, 16 Ekim’de Derne’nin işgalini tamamladılar. Birkaç gün içinde Homs Kazası da İtalyanların eline geçti. Son olarak 20 Ekim tarihinde Bingazi şehri İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir.¹⁸⁶

3.1. Trablusgarp Savaşı’nda Osmanlı Gönüllü Askerleri

Osmanlı Hükümeti, diplomatik girişimlerden bir sonuç çıkmaması üzerine bölgenin savunulmasına karar vermiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı Hükümetinin planı açıktı. İlk etapta diplomatik girişimlere bel bağlanmıştı. Diplomatik girişimler sonucunda İtalya’ya verilecek bazı tavizlerle bu meselenin çözülmesi planlanmıştı. İtalya’nın Trablusgarp ve Bingazi’yi ele geçirmekte ısrarcı olması, Osmanlı Hükümetinin de bu bölgeyi bırakmak istememesi, bir uzlaşma sağlanamamasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin ardından daha önce planlanan eldeki kuvvetlerle, Trablusgarp vilayetini savunma düşüncesi uygulamaya konuldu. Böylece bölge, güçlü bir direnişle savunulurken, İtalya’da bir barışa ikna edilebilecekti.

Savaş başlamasıyla birlikte vilayetin savunma gücünü artırmak için Mahmut Şevket Paşa’nın emirleri uygulamaya koyuldu. Trablusgarp kuvvetleri, yerli halk, silahlar ve cephaneler iç kısımlara kaydırılmaya başlandı. Bu plan uygulamaya konulduğu sırada, Trablusgarp’ta bulunan kuvvetler sınırlı sayıdaydı. Halk dağınmık bir

¹⁸² Commodore W. H. Beehler, **1911-1912 Türk İtalyan Savaşı**, Çev. Leyla Yıldırım, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 27.

¹⁸³ Karasapan, s. 203.

¹⁸⁴ İtalyan Başbakan Giovanni Giolitti anılarında, savaş esnasında toplam 80.000 civarında asker olduğundan bahsetmektedir.

¹⁸⁵ Beehler, s. 23.

¹⁸⁶ Şıvgın, s. 63.

haldeydi. Bölge kuvvetlerini ve halkı, düşmana karşı teşkilatlandırarak kişilerde bulunmamaktaydı. Trablusgarp'ın savunulması fikri ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle Vatansever Türk subayları bölgeye gitmek için harekete geçtiler.¹⁸⁷

İtalya donanmasının Trablusgarp'ı ablukaya alarak bombardımana başladığı tarihlerde Enver Bey, Berlin Ataşemiliteri olarak görev yapmakta idi.¹⁸⁸ İtalya'nın saldırısı üzerine Trablusgarp'ı savunulması gerektiğini düşünen Enver Bey, İstanbul'a doğru yola çıkmıştı. Yolculuğu esnasında Selanik'te, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Trablusgarp Savaşı hakkında yaptığı toplantıya katıldı. Toplantı esnasında Enver Bey, fikirlerini Cemiyet ile paylaştı. Enver Bey'in toplantı esnasında açıkladığı fikirlerini anılarından öğrenmekteyiz. Anılarına göre; Bölgede yeterli kuvvet olmadığı için ilk etapta İtalyanları iç kısımlara çekilmesini, daha sonrada gece baskınları ile bu düşman birliklerinin ortadan kaldırılmasının doğru olacağını ifade etmiştir.¹⁸⁹ Toplantıya katılan cemiyet üyeleri, bu görüşleri benimsemiştir. Toplantı sonrası Enver Bey, Mahmut Şevket Paşa ile görüşmek üzere İstanbul'a geçmiştir.

Enver Bey, İstanbul'a geldiğinde ilk olarak Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ile görüşmüştür. Mahmut Şevket Paşa, bu görüşme sırasında devletin topyekûn bir savaşa giremeyeceğini belirtmiştir. Buna rağmen bölgenin kolay bir şekilde İtalyanların eline bırakılmasına da razı değildi. Bu yüzden eldeki kuvvetler ile savunulmaya devam edilecekti. Eğer bölge direniş gösterilmeden İtalya'ya bırakılırsa, bu diğer devletlere örnek olabilirdi. Bu durumda Osmanlı Devletinin parçalanması anlamına gelirdi. Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri, 1911 tarihli kongrelerinde Trablusgarp ve Bingazi'de Osmanlı hâkimiyetinin devam etmesi kararını almışlardı.¹⁹⁰

Mahmut Şevket Paşa ile Enver Bey'in yaptığı görüşme esnasında savaşa katılmak isteyen subayların bölgeye gizlice gitmesi kararlaştırılmıştı. Trablusgarp meselesi diplomatik girişimler sonucu çözülsürse, mesuliyet giden subayların olacaktı. Kararlar alındıktan sonra Mustafa Kemal ve Eşref Bey, Enver Bey'in Beşiktaş'ta ki

¹⁸⁷ Yusuf Gedikli, **Trablusgarp Cephesi Hatıraları**, Paraf Yayınları, İstanbul 2011, s. 25.

¹⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C. II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s. 224.

¹⁸⁹ Koloğlu, s. 23.

¹⁹⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 234.

evinde buluştular.¹⁹¹ Yola çıkmadan önce harekât tarzı planlarını son kez gözden geçirdiler.¹⁹²

Hükümetten izin alınıp, kararlar verildikten sonra genç subaylar farklı kimliklerle, gizli bir şekilde Mısır ve Tunus üzerinden Trablusgarp'a doğru yola çıktılar. Trablusgarp savunması için ön plana çıkan Türk subaylar arasında şu isimler bulunmaktadır. Binbaşı Enver Bey, Kolağası Mustafa Kemal Bey¹⁹³, Fuat Bey (Bulca), Nuri Bey (Conker), Eşref Bey (Kuşçubaşı), Ali Fethi Bey (Okyar), Halil Bey (Enver Bey'in amcası), Nuri Bey (Enver Bey'in kardeşi), Ekrem Bey (Müşir Recep Paşa'nın oğlu) Trablusgarp savaşına gönüllü olarak katılmışlardır.

Enver Bey, 9 Ekim'de Padişah ile son kez görüştüktan sonra yola çıktı.¹⁹⁴ İskenderiye üzerinden Trablusgarp bölgesine geçti. Mustafa Kemal Bey'de Naci Hakkı ve Yakup Cemil Beyler ile 15 Ekim günü bölgeye gitmek için yola çıktılar. Mustafa Kemal Bey ve arkadaşlarının yolda paraları bitmişti. Maddi olarak kimseden bir yardım alamadılar. Bunun üzerine, Genel merkezden üç yüz lira istediler. Genel merkez, para gönderemeyeceklerini, bu konu için Enver Bey'e ulaşılmasını istedi. Daha sonra Mustafa Kemal Bey'in senediyle Naci Bey, Ömer Fevzi Bey'den iki yüz İngiliz lirası aldı. Böylece yola devam edildi. Mustafa Kemal Bey, yolda hastalandı. Hastalığından dolayı İskenderiye'ye döndü. On beş gün hastanede kaldı. Bu arada, Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) Beyler de onlara katıldılar.¹⁹⁵ Böylece Mustafa Kemal, Trablusgarp topraklarına şair Ömer Naci, Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) Beyler ile birlikte girdi.¹⁹⁶

Mustafa Kemal, Mısır'da bulunduğu sırada Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa ile görüşmüştü. Bu esnada Mısır'da bulunan Şeyh Senûsî tarikatına bağlı gönüllü kişileri alarak yollarına devam ettiler. Yol boyunca birçok kez Mısır'da bulunan İngilizlere ait güvenlik güçlerine yakalanma tehlikesi geçirmişlerdir. Yaşanan bu tehlikelere rağmen sonunda bölgeye ulaşmışlardır.

¹⁹¹ Cemal Kutay, **Trablusgarp'ta Bir Avuç Kahraman**, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1978, s. 25.

¹⁹² Kurtcephe, "Trablusgarp'ın İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının...", s. 370.

¹⁹³ Mustafa Kemal'in savaşa giderken yakalanmamak için kullanmış olduğu farklı kimlik bilgileri: Gazeteci Mustafa Şerif'tir.

¹⁹⁴ Enver Bey yola çıktıktan sonra dikkat çekmemek için giyimini değiştirmiştir. Bu durumu anılarında şöyle anlatır: "Uzun bir mavi cübbeye büründüm. Ve üstüne beyaz bir bornüse sarıldım. Başımda bir kefiye ve altın işlemeli bir agel. Bu bir Arap şeyhi kıyafetidir. Müteassıp Mürabıtların ve Sünûsi şeyhlerinin kıyafeti..." Bkz. Aydemir, s. 230.

¹⁹⁵ Şıvgın, s. 79.

¹⁹⁶ Cemal Kutay, **Ne Buldu, Ne Bıraktı?**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir 1998, s. 96.

Mustafa Kemal'in bölgedeki ilk görev yeri Calût Kazası olmuştur. Buraya gelerek başta Şeyh Senûsî tarikatı olmak üzere diğer tarikatlardan direnişe katılmaları için yardım istemiştir. Bu istek Şeyh Senûsî nezdinde kabul edilerek tarikatıyla birlikte mücadeleye katılmışlardır. Hatta Şeyh Ahmet Senûsî, mücadeleye katılmakla birlikte Müslümanlar için cihat ilân etmiştir.¹⁹⁷ Bu cihat çağrısı, Trablusgarp'ta karşılık bulmuştur.

Mustafa Kemal Bey Calut'taki görevini yerine getirdikten sonra¹⁹⁸ ilk olarak Tobruk'ta düşmana karşı mücadele etti. Buradaki mücadelesinden sonra Derne'ye geçmiştir. Derne'deki muharebeler sırasında gözünden yaralandı. Bir ay kadar Hilal-i Ahmer (Kızılay) Hastanesinde¹⁹⁹ tedavi görmüştür. Tam anlamıyla iyileşmeden görevinin başına döndü. Tobruk ve Derne bölgelerinde önemli ve başarılı hizmetlerde bulundu.²⁰⁰ Mustafa Kemal, bu gelişmeler yaşanırken 6 Mart 1912 tarihinde Derne Komutanı olarak atanmıştır.

Trablusgarp Savaşına gönüllü olarak katılan subaylardan birisi de Ali Fethi Bey'dir. Ali Fethi Bey, savaşın başladığı dönemde Paris Askeri Ateşesi olarak görev yapmaktaydı. Savaşın başlamasıyla birlikte Ali Fethi Bey'de Tunus üzerinden bölgeye gelmiştir.²⁰¹ Ali Fethi Bey'in bölgeye gelmesi ile birlikte görev dağılımında bir değişiklik yaşanmıştır. Bu sırada Trablusgarp Kumandanı Neşet Bey, bölgeye gelen subaylar ile anlaşmazlıklar yaşamaktaydı. Hükümet, bu durum üzerine Neşet Bey'e Trablusgarp Valiliği görevini vermiştir. Ali Fethi Bey'de böylece Trablusgarp Kumandanı olmuştur. Fethi Bey, bölgedeki kumandanlığı sırasında düşmana karşı önemli başarılar kazanmıştır.

Gönüllü subayların oluşturdukları teşkilatlanmalar sayesinde direniş güçlenmiştir. Türk subaylar, etkili bir savunma yapmak için Trablus Komutanlığı (Komutan Albay Neşet Bey), Bingazi Komutanlığı (Kurmaya Yüzbaşı Enver Bey),

¹⁹⁷ Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C. 2, Baha Matbaası, İstanbul 1966, s. 489.

¹⁹⁸ Mustafa Kemal bu esnada Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesinden gelen telgraf ile Binbaşı rütbesini terfi etmiştir.

¹⁹⁹ Savaş esnasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Trablusgarp, Homs ve Bingazi'ye sağlık ekipleri göndermiştir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Seçil Akgün-Murat Uluğtekin, "Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 3, Ankara 1992, s. 22.

²⁰⁰ Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 24.

²⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 163.

Derne Komutanlığı (Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey) şeklinde üç kısma ayırmışlardır.²⁰²

Bingazi Komutanlığı görevini yürüten Enver Bey, bölgede yaşayan Arap kabileleri kısa sürede örgütlemişti. Böylece kısa sürede 20.000 kişiye yakın direnişçiyi etrafında toplamıştı.²⁰³

Türk subaylar, bölgede idareyi ele alıp, buldukları askerler ve yerli halktan gönüllülerle bir mukavemet cephesi oluşturdular.²⁰⁴ Böylece başarılı sonuçlar alınmaya başlandı. Bu başarılar İtalyan askerlerinin kıyıda içeri girememelerine sebep olmuştur. Trablusgarp'ta kesin bir başarı sağlanmaması üzerine İtalya, savaşı geniş alana yaymak için hazırlıklara başlamıştır. Böylece Osmanlı Devletini zor durumda bırakarak hedefine ulaşmayı planlıyordu.

Türk subayları, Trablusgarp için verdikleri mücadelede başarılarını artırarak devam ettirirken Balkanlarda da karışıklıklar başlamıştı. Balkanlarda, İstanbul'u tehdit eden bir savaşın çıkması üzerine Trablusgarp'ı savunmak için gelen Türk subaylar (Mustafa Kemal, Enver Bey... gibi)²⁰⁵ geri dönmek zorunda kaldılar. Balkanlarda başlayan savaşa katılmak için giden subayların dışında, bölgede çok az sayıda kalan gönüllü subay mücadeleyi devam ettirdiler.

3.2. İtalyan Savaş Taktikleri

İtalyanlar, 29 Eylül'de Osmanlı'ya karşı savaş ilân etmişlerdi. Bu savaş ilânı ile birlikte İtalya, bölgeyi hemen ele geçireceğini düşünüyordu. Yalnız bu düşüncesi hemen gerçekleşmedi. Ekim ayı boyunca sadece kıyı şeridini ele geçirebildi. Kıyılardan iç kısımlara giremedi. Türk subaylarının liderliğinde yapılan başarılı direnişler, İtalyan kuvvetlerinin iç bölgelere girememesinde etkili olmuştur. Hatta bir süre sonra Türk subaylarının emrindeki birlikler düşmana karşı taarruzlarda bulunmuşlardır.

²⁰² Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı...**, s. 73.

²⁰³ Koloğlu, s. 27.

²⁰⁴ Bayar, s. 488.

²⁰⁵ Enver Bey, ilk olarak bölgeden geri dönmek istememiştir. Fakat Balkan Savaşının patlak vermesi üzerine devletin kendisine o bölgede ihtiyacı olduğunu düşünerek 20 Aralık 1912'de İstanbul'a dönmüştür. Şıvgın, s. 85.

İtalya, savaşın arzuladığı şekilde devam etmemesi ve istediği sonuçları alamaması üzerine bölgedeki durumu kötüleştirdi. Bunun üzerine, Trablusgarp'taki savaşı geniş alana yaymayı düşündü. Savaşı geniş alana yayarak Osmanlı Devletini zor duruma düşürmeyi amaçlıyordu. Bunun karşılığında da Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirmeyi hedeflemişti. Trablusgarp'taki yaşanan gelişmeler üzerine İtalya, savaş taktiğini değiştirmiştir. Savaşı Trablusgarp dışında Kızıldeniz, Beyrut, Çanakkale ve Ege adalarına yaymaya karar vermiştir. Böylece Osmanlı başkentini yakından tehdit edip, Osmanlı Hükümetini barış istemek zorunda bırakmayı planlıyordu.²⁰⁶

İtalya, Akdeniz'de planını uygulamaya koymadan önce büyük devletlere danışarak onaylarını almak istemiştir. Büyük devletler kendi çıkarlarına ters düşmemesi ve savaşın Avrupa'ya sıçramaması koşuluyla İtalya'yı bu konuda serbest bırakmıştır. Yalnız içlerinden Avusturya, İtalya'nın savaşı yaymasına sıcak bakmıyordu.²⁰⁷ Avusturya, İtalya'nın savaşı Ege denizine yaymasının Balkanlarda bir karışıklığa yol açabileceğini düşünüyordu. Bu durumun kendi çıkarlarına aykırı olduğunu bildirerek İtalya'ya karşı çıkmıştır.

İtalya, bunun üzerine Avusturya'yı ikna etme çabalarına girişmiştir. Amacının, Ege denizinde birkaç adayı işgal ederek Osmanlı Hükümetini barışa zorlamak olduğunu, bu durumun bir sorun yaratmayacağını bildirmiştir. Hatta On iki Ada ve Rodos'un Avrupa'da bulunmadığını, Asya sınırlarında olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁸ İkna çabalarının sonuçsuz kaldığı bir anda İtalya, üçlü ittifak'ı yenilememe resti üzerine Avusturya yumuşamıştır. İtalya, Avusturya'nın kararını değiştirmesi üzerine Kızıldeniz'de bazı Osmanlı limanlarını abluka altına alıp, harekâtlara başladı.²⁰⁹

İtalya donanması, 24 Şubat 1912 tarihinde Beyrut limanını bombalamıştır. Normal şartlar altında Lahey Sulh Konferansı kararlarına göre; açık limanlara saldırmak yasaktı. Ancak limanda bir askeri tesis ya da savaş gemisi bulundurulduğunda bu yasa kalkıyordu. Beyrut limanında bu esnada Osmanlı donanmasına ait eski, iki savaş gemisi

²⁰⁶ Turan, s. 30.

²⁰⁷ İsrail Kurtcephe, "Rodol ve Oniki Ada'nın İtalyanlarca İşgali", **OTAM Dergisi**, S. 2, Ankara 1991, s. 204.

²⁰⁸ Şerafettin Turan, "Rodol ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı", **Bellelen**, C. XXIX, S. 113, TTK Yayınları, Ankara 1965, s. 86, 87.

²⁰⁹ Mehmet Korkmaz, "Kızıldeniz'de Rekabet:1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında Kızıldeniz'de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Yıl 11, Ankara, Şubat 2013, s. 20, 21.

bulunmaktaydı. İşte bu iki küçük gemi nedeniyle İtalyanlar, Beyrut limanını bombalamıştır.²¹⁰ İtalya, bu bombardıman sonucu istediği başarıya ulaşamamıştır. Planın başarıya ulaşmaması üzerine, Trablusgarp'ı ilhak ettiğini duyurdu. Bu ilhak kararı, ne Osmanlı Hükümeti üzerinde, ne de Trablusgarp'taki direniş üzerinde beklenen etkiyi göstermedi. Osmanlı Devleti bu ilhak kararını tanımadı. Trablusgarp'ta bulunan Türk subayları da bu kararın açıklandığı esnada savaşımaya devam ediyorlardı. Bu gelişmelerin ardından İtalya, savaşı Ege Denizine yaymayı planladı. Bu plan doğrultusunda ilk olarak Ege adalarını işgal etmek istiyordu. Daha sonra Akdeniz'de gücünü göstererek, Başkent'i tehdit etme düşüncesindeydi.²¹¹

İtalya, Trablusgarp dışında Kızıldeniz'de ve Beyrut'ta harekâtlara devam ediyordu. Bu yaptığı harekâtların hiçbiri kendisine mutlak başarı sağlamamıştı. Bunun üzerine Avrupalı devletlerden barış için arabuluculuk yapmalarını teklif etti. Büyük devletler tarafından Osmanlı Yönetimine barış teklifi sunuldu. İtalya, Osmanlı Hükümetinin bu konudaki görüşünü beklemeden Çanakkale Boğazı'na saldırdı.²¹² (18 Nisan 1912) Bu saldırı sırasında Osmanlı Hükümeti, boğazları kapattığını açıkladı.²¹³ Zaten Hükümet, olası bir harekât durumunda boğazları kapatacağını ve Osmanlı sınırları içerisindeki İtalyanları sınır dışı²¹⁴ edeceğini daha önce beyan etmişti.²¹⁵

Osmanlı kuvvetleri daha önceden İtalya'nın boğazlara saldırma ihtimaline karşılık Çanakkale Boğazında savunma tedbirleri alarak mayın döşemişti. İtalyan donanması, Çanakkale Boğazının mayınla dolu olması nedeniyle iç kısma girememiştir. Bu yüzden harekât başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine İtalya donanması, Osmanlı donanmasını boğazın dışına çekerek savaşımayı denese de bu da mümkün olmamıştır.

İtalya'nın Çanakkale Boğazına saldırdığı gün Osmanlı Mebusan Meclisi açılmıştı. Açılış konuşmasını yapan Padişah, Trablusgarp'ta hukuki ve fiili egemenliğin

²¹⁰ Şıvgın, s. 96.

²¹¹ Ali Haydar Emir, **Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi 1327-1328**, İstanbul 1339, s. 202.

²¹² İsrail Kurtcephe, "İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme Teşebbüsleri", **OTAM Dergisi**, S. 1, Ankara 1990, s. 306.

²¹³ Osmanlı hükümeti, İtalya donanmasının saldırısı üzerine boğazları kapatsa da, daha sonra İngiltere ve Rusya'nın baskıları sonucu boğazları tekrar uluslararası ticarete açmak zorunda kalmıştır.

²¹⁴ İtalya'nın Çanakkale Boğazını bombardımana tutması sonucu Osmanlı hükümetinin yaptığı ilk icraat, ülkedeki tüm İtalyanları sınır dışı etme kararı olmuştur. Ancak bu karar tam anlamıyla uygulanmayıp çok az sayıda İtalyan sınır dışı edilmiştir. Bkz. Nurdan İpek Şeber, "Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlı Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S. 38, İstanbul 2011, s. 254.

²¹⁵ Kurtcephe, "İtalyan Donanmasının Çanakkale...", s. 307.

verilmediği sürece barışa yanaşılmayacağını, açıklamıştır.²¹⁶ Bu açıklamaya paralel olarak Osmanlı Hükümeti de, barış teklifine bu doğrultuda cevap vermişti. Hükümet, barış teklifine cevap olarak; Trablusgarp ve Bingazi’de padişahın fiili olarak haklarının kalması, İtalyanların Trablusgarp ve Bingazi’yi ilhaktan vazgeçmesini istiyordu. Ek olarak da İtalya’nın askerlerini geri çekmelerini bildirmişti.²¹⁷ Bu cevaba kızan İtalya, On iki Ada’nın²¹⁸ işgali için harekâta geçmiştir.²¹⁹ İtalya, On iki Ada’ya saldırmakla savaşı kısa sürede sonlandıracağını düşünüyordu. Adaların işgali ile hem Başkenti hem de Anadolu kıyılarını tehdit edecekti. Bu işgal tehlikesi karşısında Osmanlı Hükümeti de Trablusgarp ve Bingazi’yi kendisine terk edecekti.²²⁰

İtalya, On iki Adalar içerisinde ilk olarak Astropalya Adasını işgal etmiştir. Şehre giren İtalyan askerleri, Türk garnizonunu kuşatmıştır. İçerisinde 10 Osmanlı Jandarması bulunan garnizon teslim olmuştur. İtalya elde ettiği bu adayı bölgedeki diğer işgaller için üs olarak kullanacaktı.²²¹ Astropalya Adasının işgalinden sonra İtalyan askerleri, Herke Adasını ele geçirmiştir. Bu iki adanın işgalinden sonra sırasıyla; Kilimli, İncirli, Kerpe, Kasot, İlyaki, Leros, Patmos, Lipsos, Sömseki ve son olarak ise İstanköy Adası 20 Mayıs’ta İtalyanların eline geçmiştir. On iki Ada, İtalya kuvvetleri tarafından kolay bir şekilde ele geçirilmiştir. Çünkü bu adalarda Osmanlı askeri yok denecek kadar azdı. Adalarda ortalama 10 ila 30 kişi arasında Osmanlı jandarma kuvveti bulunmaktaydı. Bu yüzden sayıca çok olan İtalyan askerine karşı bir direniş gösterilememiştir.²²²

İtalya, ele geçirdiği adaların halkına ilk zamanlar çok iyi davranmıştır. Hatta ada halkına İtalya egemenliğinde bir özerklik dahi vaat etmiştir. Adalarda yaşayan Rum halkı, işgalden memnun görünüyordu. Bu işgalleri, Yunanistan ile birleşmek için

²¹⁶ Şıvgın, s. 101.

²¹⁷ Bayur, s. 126.

²¹⁸ **Oniki Ada** tabiri, irili ufaklı birçok adası bulunan Ege denizinin güneydoğu kesiminde Anadolu kıyılarına yakın konumda yer alan ve Menteşe adaları, Güney Sporad adaları gibi isimlerle anılan adalar grubunun 1912 yılında İtalyan işgaline uğrayan bir bölümüne Yunanlıların verdiği Dodecanissas adlandırmasının Türkçe tercümesine dayanır. Bunlar; Batnoz (Patmos), Lipso, Leryoz (Leros), Kilimli (Kalimnos), İstanköy (Kos), İstanpulya (Astropalya), İncirli (Nisiros), İlyaki (Tilos), Sömbeki (Simi), Kerpe (Karpatos), Herki (Halki) ve Kaşot (Kasos) adalarıdır. Bkz. Cevdet Küçük, “Oniki Ada”, **TDVİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 353.

²¹⁹ İsrail Kurtcephe, “Rodos ve 12 Ada’nın İtalyanlarca...”, s. 210.

²²⁰ Hakan Bacanlı, s. 55.

²²¹ Necdet Hayta, “Rodos ve 12 Adanın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu”, **OTAM Dergisi**, S. 5, Ankara 1994, s. 133.

²²² Hayta, s. 134-136.

kullanmak istiyorlardı. İtalyan komutanların adalarda yapmış olduğu konuşmalar, ümitlerini daha da artırmaya yetmişti. Bunun üzerine 3 Haziran 1912 tarihinde “12 Ada Komitesi” Rodos ve On iki Ada’nın Grek olduğu için Yunanistan ile birleşmeleri gerektiğini, iki memorandumla açıkladılar.²²³ Bu memorandumları destekleyecek toplantılar yaptılar. Bunun üzerine İtalyan General Ameglio, son yapılan kongreyi dağıtarak, ada halkına yasaklar getirdi.

On iki Ada’nın işgali esnasında İtalyan kuvvetleri, Rodos Adasını da harekât düzenledi. Harekât sırasında direnişle karşılaştı. Ancak sınırlı sayıda olan Osmanlı kuvvetleri, güçlü İtalyan kuvvetleri karşısında çok fazla direniş gösteremedi. Böylece On iki Ada ve Rodos, İtalya’nın eline geçti.²²⁴ İtalya, On iki Ada ve Rodos’u ele geçirmekle, Osmanlı Hükümeti karşısında son derece güçlenmişti. Buna rağmen hala bir barış yapılamamıştı. Bunun üzerine İtalya, 18-19 Temmuz 1912 tarihinde Çanakkale Boğazına ikinci kez saldırdı. Ancak Osmanlı kuvvetlerinin açtığı ateş sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır.²²⁵ Bu gelişmelerin ardından iki devlet yetkilileri arasında barış görüşmeleri başladı.

3.3. Uşi (Ouchy) Antlaşması (1912)

İtalya savaşı geniş alana yaymakla birlikte aynı zamanda büyük devletlerle görüşerek onların arabuluculuğunda, Osmanlı Hükümeti ile bir barış yapılmasını teklif etmişti. Bunun üzerine beş büyük devlet 16 Nisan 1912’de Osmanlı Hükümetine başvurarak barış şartlarını sormuştur. Osmanlı Hükümeti, 23 Nisan’da büyük devletlere verdiği cevapta:

1. Trablusgarp ve Bingazi’de Padişah’ın hükümranlık haklarının fiili olarak muhafaza edilmesi
2. İtalya’nın ilhak kararından vazgeçmesi
3. İtalya’nın Trablusgarp ve Bingazi’deki askerlerini çekmeyi önceden kabul etmesi isteklerinde bulunmuştur.²²⁶

²²³ Mete, s. 281.

²²⁴ Turan, s. 90.

²²⁵ Kurtcephe, , “İtalyan Donanmasının ...”, s. 311.

²²⁶ Bayur, s. 126.

Osmanlı Hükümetinin vermiş olduğu bu cevap, İtalya'nın beklemediği bir cevaptı. Barış için yapılan bu girişimden bir sonuç çıkmadı. Bunun üzerine İtalya, Osmanlı Hükümetini istediği şartlarda barışa zorlamak için Rodos ve On iki Ada'ya saldırıyı planladı. Bu bölgeleri ele geçirerek Anadolu kıyılarını ve İstanbul'u tehdit eder hale gelecekti. Bu planı doğrultusunda da Osmanlı Hükümeti, On iki Ada ve Rodos'a karşılık, Trablusgarp ve Bingazi'yi İtalya'ya bırakacaktı. Osmanlı Hükümetinin verdiği cevaba kızan İtalya, On iki Adayı işgal etti.²²⁷

Adaların elden çıkmasıyla birlikte Osmanlı Hükümeti içerisinde barış konusunda farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu esnada Balkanlarda bir savaş tehlikesinin ortaya çıkması üzerine Osmanlı Hükümetinde bir barış yapılması kanaati yaygınlaştı.

18 Haziran 1912 tarihinde İngiltere, Rusya ve Fransa'nın elçileri İtalya ve Osmanlı Hükümetine barış yapılması için teklifte bulundular. Bunun üzerine Lozan'da İtalyan ve Osmanlı temsilcileri resmi olmayan görüşmelere başladılar.(12 Temmuz 1912) Görüşmelere Osmanlı Devleti adına Sait Halim Paşa, İtalya adına G. Volpi ve Guido Fusinato katılmıştır.²²⁸

Lozan'da başlayan görüşmeler sırasında İtalyan temsilciler, Sait Halim Paşa'ya On iki Ada ve Rodos konusunda; Adaların İtalyan hâkimiyetine terki, Muhtariyet verilmesi, Yerli halka bir takım haklar tanımak suretiyle Türkiye'ye iadesi, tekliflerini yapmışlardır. İtalyan temsilcilerin bu teklifi üzerine Sait Halim Paşa: "Kendisine göre bir adalar meselesinin olmadığını, savaş bittikten sonra işgal ettiğiniz yerleri bizim hâkimiyetimize geri bırakacaksınız" şeklinde sert bir cevap verdi. Bu cevap barış görüşmelerinin tıkanmasına neden oldu. Bu esnada İstanbul'da hükümet krizi çıktı. 17 Temmuz'da Sait Halim Paşa kabinesi istifa etti. Bundan dolayı görüşmeler askıya alındı.²²⁹ Sait Paşa'nın istifası sonrası, Gazi Ahmet Muhtar Paşa yeni hükümeti kurdu. Kurulan hükümet, barış görüşmelerine devam etmek istiyordu. Bunun için Hükümet, Sofya Elçisi Nabi Bey ve Çetine Elçisi Rumbeyoğlu Fahrettin Bey'i görevlendirdi. Osmanlı Devleti'nin iki elçisi, İtalyan temsilcilerle 13 Ağustos'ta İsviçre'nin Caux kentinde görüşmelere başladılar.

²²⁷ Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s. 2.

²²⁸ Şıvgın, s. 128.

²²⁹ Childs, s. 177.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Caux kentinde bulunan Osmanlı temsilcilerine İtalya ile bir barış için şu tekliflerin yapılmasını istemiştir:

1. İtalya'nın ele geçirmemiş olduğu yerler, Türkiye'de kalacak ve Derne ile Sollum limanı arasındaki kıyıdaki bir çıkıt onlara verilebilecek
2. Trablus sancağı İtalya'ya verilip, Bingazi Osmanlı Devletinde kalacak
3. Bütün Vilayet, Osmanlı egemenliği altında özgür olsun ve İtalya'nın iktisadi menfaatleri temin edilsin²³⁰

Bu teklifler, İtalya'nın barış için istediği koşullar olmamasına rağmen görüşmelere devam edildi. Görüşmelerin devam ettiği sırada Türk ve İtalyan temsilciler 3 Eylül 1912' Caux'dan, Ouchy (Uşi) şehrine geçtiler.²³¹ Görüşmelere burada devam ettiler. Görüşmelerin devam ettiği bu zamanda Balkanlardaki karışıklıklar her geçen tehlikeli bir hal alıyordu. Bu yüzden barışın bir an önce yapılarak Osmanlı Hükümetinin yönünü bir an önce Balkanlara çevirmesi gerekiyordu. Balkanlarda her an bir savaş çıkabilirdi. İtalya yönetimi de, Osmanlı Hükümeti ile aynı şeyi düşünüyordu. Bir an önce bir barış yapılmasını istiyordu. Osmanlı temsilcilerine 15 Ekim 1912 tarihine kadar bir barış yapılmazsa, görüşmeleri terk edeceğini bildirmesi,²³² bir uzlaşma taraftarı olduğunun en açık göstergesidir.

Görüşmelerin devam ettiği sırada, Karadağ'ın Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesmesi üzerine Balkanlardaki tehlike ciddi bir hal almıştı. Bunun sonucunda Osmanlı Hükümeti, İtalyan tekliflerini kabul etti.

15-18 Ekim 1912'de Osmanlı delegeleri (Mehmet Nabi Bey ve Rumbeyoğlu Fahreddin Bey) ve İtalyan delegeleri (Pietro Bertolini, Guido Fusinato ve Giuseppe Volpi)²³³ Ouchy (Uşi) şehrinde gizli bir antlaşma ile onun eklerinden oluşan barış antlaşmasını ve üç protokolü imzaladılar.²³⁴ Gizli antlaşma 15 Ekim'de imzalanmıştır. Yayınlanacak olan barış antlaşması 18 Ekim de imzalanırken, 11 maddeden oluşmaktaydı.

²³⁰ Bayur, s. 433.

²³¹ Şıvgın, s. 135.

²³² Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri...**, s. 217.

²³³ **Düstûr II. Tertîp**, C. 7, Matba'a-ı Osmâniye, Dersa'âdet, 1336, s. 8, Numara: 3 "İtalya ile Lozan'da Mün'akid Mu'âhede-i sulhiyesi"

²³⁴ Turan, **Türk Devrim...**, s. 32.

Açıklanması planlanan barış antlaşması metni şu maddelerden oluşmaktaydı:

1. Madde: Osmanlı Devleti ile İtalya arasında barış yapılmıştır. Her iki Hükümet de bu antlaşmanın imzalanmasını müteakip aynı anda çarpışmalara son vermeyi taahhüt ederler.

2. Madde: İş bu antlaşmanın imzasını takiben Hükümetlerden her biri, yani Osmanlı Hükümeti Trablusgarp ile Bingazi'den İtalya Hükümeti de Ege Denizinde işgalinde bulundurduğu adalardan subay, asker ve memurlarını çekme hususunda emir vermeyi taahhüt ederler.

3. Madde: Savaşa esirleri ile rehineler mümkün olan en kısa sürede değiştirilecektir.

4. Madde: İtalyan Hükümeti, çarpışmalara iştirak eden Trablusgarp ve Bingazi halkı ve Osmanlı Hükümeti de aynı durumda bulunan Adalar ahalisi haklarında bir umumi af ilân etmeyi taahhüt ederler.²³⁵ Adî suçlar umumi affa dahil değildir. Bununla birlikte hangi sınıf veya mevkide bulunursa bulunsun hiçbir şahıs savaş sırasında icra ettiği siyasi ve askeri faaliyetten ve yahut açıkladığı fikirlerinden dolayı, şahsı, emvali ve hukukundan istifadesi itibariyle takip edilmeyecek ve cezalandırılmayacaktır.

5. Madde: Savaş ilanından önce taraflar arasında yapılmış olan “muahedât ve mukavelât” ile türlü taahhütler tekrar yürürlüğe girecek ve iki Hükümet ile vatandaşları arasında savaştan evvel mevcut olan vaziyet aynen yeniden tesis edilecektir.

6. Madde: İtalyan Hükümeti, diğer devletler ile yürürlükte olan ticaret antlaşmalarını yenilediği sırada, Osmanlı Devleti ile Avrupa Devletler hukuku esası üzerine bir ticaret antlaşması yapmayı taahhüt eder, yani Osmanlı Devleti'ne kapitülasyonlar ve bugüne kadar yapılmış antlaşmalarla kayıtlı olmayarak bütün iktisadi serbestisini ve bütün Avrupa devletleri benzeri ticaret ve gümrüğe ilişkin maddeleri uygulama hakkı vermeye muvafakat eyler. Söz konusu ticaret antlaşması, Bâbı-Âli'nin diğer devletlerle aynı esas üzerine yapacağı ticaret antlaşmaları uygulamaya konulduğunda yürürlüğe girecektir. Bundan başka İtalya Hükümeti, Osmanlı

²³⁵ Adalar ahalisi hakkında çıkarılan umumi af ilanı Ek-4 kısmında yer almaktadır. **Düstûr II. Tertîp**, C. 6, Matba'a-ı Osmâniye, Dersa'âdet, 1334, s. 767, Numara: 329 “ İtalya askeri tarafından işgal olunub Devlet-i aliyeye i'âde olunacak Adalar ahâlisi hakkında Aff-ı umûmi Kânunu”

topraklarında rayic üzerinden alınan gümrük vergisinin %11'den %15'e çıkarılmasına ve petrol, sigara kağıdı, kibrit, alkol, oyun kağıdına yeniden tekel koyulmasına ve yahut bunların gümrük vergilerinden yararlanmasına şimdiden muvafakat eder. Şu kadar ki, aynı muamelenin aynı zamanda gözetilmeksizin diğer ülkelerden yapılan ithalat için de uygulanması şarttır.

Madde 7: İtalya Hükümeti, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde postaneleri mevcut olan diğer devletler postanelerini lağv ettikleri zaman, kendisi de postanelerini lağv etmeyi taahhüt eder.

Madde 8: Bâbı-âli, Osmanlı Devletinde yürürlükte olan "uhûd-ı atîka" usulüne son vermek ve yerine devletler hukuku usulünü uygulamak üzere ilgili olan büyük devletler ile bir Avrupa konferansında veya başka bir şekilde müzakerata girişmek niyetinde bulunduğu İtalya Hükümeti, Bâb-ı âli'nin bu niyetinin haklı olduğunu tasdik ederek bu hususta her türlü yardımda bulunacağını şimdiden beyan eyler.

Madde 9: Osmanlı Devleti, kendi idare ve dairelerinde çalışıp da savaş ilânıyla sınır dışı etmeye mecbur olduğu İtalyan vatandaşlarına mevkilerini iadeye hazır olduğunu beyan eyler. Bunlara görevden ayrı kaldıkları aylar için tazminat ödenecek ve çalışılmayan süre, emeklilik hakkını kazanmış memurlara zarar vermeyecektir. Bundan başka Osmanlı Hükümeti, kendisiyle münasebette bulunan Duyûn-ı umûmiye, demiryolu şirketleri, bankalar ve benzeri müesseselerin de kendi hizmetlerinde bulunan ve aynı durumda olan İtalyan vatandaşlarına karşı bu suretle hareketi hususunda adı geçen müesseseler nezdinde teşebbüste arabuluculuk yapmayı taahhüt eder.

10. Madde: İtalyan Hükümeti, savaş ilânından evvelki üç seneden her biri zarfında Trablusgarp ile Bingazi gelirlerinden Duyûn-ı Umumîye'ye tahsis edilmiş olan meblağın ortalama miktarına eşit bir meblağı Osmanlı Hükümeti hesabına, her sene Osmanlı Duyûn-ı Umumîye veznesine ödemeyi taahhüt eder. Adı geçen senelik taksitin miktarı biri İtalyan Hükümeti, diğeri Osmanlı Hükümeti tarafından tayin olunacak olan iki komiser tarafından ittifakla belirlenecektir. İhtilaf çıkması halinde konu bir hakimler heyetine tevdi edilecektir. Şayet bu hususta da anlaşmazlık çıkacak olursa taraflardan her biri devletlerden birini gösterecek ve seçim bu suretle seçilen devletlerce birlikte icra edilecektir. Gerek İtalyan Hükümeti ve gerek Osmanlı Hükümeti vasıtasıyla

Osmanlı Duyûn-ı Umumîye İdaresi, söz konusu senelik taksit yerine %4 faizle sermayeye çevrilmesini talep etmek hakkında sahip olacaktır. Adı geçen madde hakkında İtalyan Hükümeti, senelik taksitin iki milyon frangından aşağı olamayacağını ve sermayeye çevrilmek istendiğinde aynı miktarı derhal Duyûn-ı Umumîye İdaresine vermeye hazır olduğunu şimdiden tasdik ettiğini beyan eyler.

11. Madde: Bu anlaşma imzalandığı gün yürürlüğe konacaktır.²³⁶

Gizli antlaşma metni, şu maddelerden oluşmaktaydı:

1. Madde: Osmanlı Hükümeti, bu antlaşmanın imzasından itibaren üç gün içinde Trablusgarp ve Bingazi ahalisine hitaben bir Padişah fermanı yayınlayacaktır.²³⁷

2. Madde: Bu antlaşma ile kararlaştırılmıştı ki, Nâibü's-sultan diye adlandırılacak ve Padişah'ı temsil edecek zat ile tayin edilecek dini görevliler için İtalyan Hükümetinin onayı alınacaktır.

3. Madde: İtalyan Hükümeti, adı geçen Padişah fermanının yayınlandığı tarihten en geç üç gün sonra bir Krallık emri yayınlayacaktır.

4. Madde: Osmanlı Hükümeti, İtalyan askerince işgal olunup Osmanlı Devletine iade olunacak olan Adalar halkına antlaşmanın imzası tarihinden itibaren 7 gün içerisinde bir Padişah iradesi olarak umumi bir af ilan edecektir.

5. Madde: Tarafların her birince adı geçen üç ek yayınlanır yayınlanmaz, Ek-4'te yer alan anlaşma metni taraflarca imzalanacaktır.

6. Madde: Bu antlaşma metni ile şurası kararlaştırılmıştır ve şart koşulmuştur ki, Osmanlı Hükümeti, Trablusgarp ile Bingazi'ye silah, mühimmat ve asker göndermemeyi taahhüt eder.

7. Madde: İtalyan Hükümeti, Balkan sorununun Osmanlı çıkarlarına en uygun bir şekilde çözümlenmesi hususunda Osmanlı Devleti'ne her türlü yardımda bulunmayı

²³⁶ **Düstûr II. Tertîp**, C. 7, s. 8, Numara: 3 “İtalya ile Lozan'da Mün'akid Mu'âhede-i sulhiyesi” ;Kurtcephe, s. 218, 219.

²³⁷ Padişah Fermanı, Ek-5'te yer almaktadır. **Düstûr II. Tertîp**, C. 4, s. 691, Numara: 273 “Trablusgarp ve Bingazi'nin Muhtariyet İdâresi Hakkında Fermân-ı alî”

ve gerek Balkanlarda gerekse Akdeniz’de statükonun korunmasına çalışmayı taahhüt eder.

8. Madde: Osmanlı Hükümeti, Seyyid İdris ve taraftarları için bu gizli anlaşmanın imzalanmasına müteakip kendilerine yapılacak tebligat tarihinden itibaren 7 gün içinde bir umumi af ilan edecektir.

9. Madde: Taraflar akdedilen bu anlaşmayı, Osmanlı Meclis-i Mebusanı’na götürülene kadar gizli tutmayı taahhüt eder.

10. Madde: Osmanlı Hükümeti, barış antlaşmasının onuncu maddesinde kararlaştırılmış olan yıllık taksitini sermayeye çevirmek isterse, İtalyan Hükümeti tebliğinden itibaren 15 gün içinde Osmanlı Duyûn-ı Umumiye veznesine nakit olarak ödemeyi taahhüt eder. Bu ödemenin yapılmasıyla açıklanacak antlaşma metninin onuncu maddesiyle vuku bulan taahhüt tamamen ifa edilmiş sayılacaktır.

11. Madde: Trablusgarp ve Bingazi’nin yerli halkından olup, bu gün Osmanlı topraklarında bulunan ve bir de Osmanlı Devleti’nin diğer kısımları ahalisinden olup da Trablusgarp ile Bingazi’de geçici veya daimi surette ikamet edenler, Osmanlı vatandaşlığı haklarını koruyacaklardır. Trablusgarp ile Bingazi halkı, Osmanlı Devleti’ne göç etmek hakkına sahip olacak ve Osmanlı vatandaşlığına kabul edileceklerdir. Gerek bunlar ve gerek Osmanlı topraklarında yaşayanlar, Trablusgarp ile Bingazi’de emlaklarını icara vermek, doğrudan doğruya kendileri kullanmak veya başkaları aracılığıyla idare etmek hakkını daima haiz olacaklardır. Trablusgarp ve Bingazi halkından yurt dışına veya Osmanlı Devleti’ne gidenlere seyahatlerinde Avrupa devletler hukuku usul ve kaideleri tatbik olunacaktır.²³⁸

Ouchy (Uşi) Antlaşması’nın imzalanması ile birlikte Osmanlı Devleti’nin Trablusgarp’taki 360 yıllık hâkimiyeti sona ermiştir. İmzalanan bu antlaşma sonucunda, Osmanlı kuvvetleri bölgeden çekilerek Trablusgarp ve Bingazi İtalyanlara bırakıldı. Bu toprakların elden çıkmasına rağmen Osmanlı yönetimi bölgeye bir Padişah Naibi

²³⁸ Kurtcephe, s. 219, 220.

atamaya devam edecekti.²³⁹ Böylece Osmanlı Devleti, Trablusgarp ile dini ve kültürel yönden bağlarını devam ettirebilecekti.

Ouchy (Uşi) Antlaşmasının maddelerine bakıldığında, İtalya'nın amacını gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Antlaşmaya göre; artık bölgeye hâkim duruma gelmiştir. Yalnız bu hâkimiyet kağıt üstünde kalacaktı. İtalya, savaştan sonra bölgede tam hâkimiyet sağlayamamıştır. Trablusgarp'taki direniş 20 yıl süreyle devam etmiştir.²⁴⁰ Bölgedeki direnişin devam etmesinde özellikle Senûsî Tarikatının payı büyüktür. Bu direnişe, daha sonra Osmanlı Şehzadesi Osman Fuat Efendi'de katılmıştır. İtalya bu direnişi ancak I. Dünya savaşı sonrası kırabilmiş ve bölgeye hâkim olmaya başlamıştır.²⁴¹

²³⁹ İlber Ortaylı, **Yakın Tarihin Gerçekleri**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 44.

²⁴⁰ Ortaylı, s. 42.

²⁴¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun Son Nefesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 104.

III. BÖLÜM

TRABLUSGARP SAVAŞI SONRASI ANADOLU'YA GELEN GÖÇLER

1.Trablusgarp'tan Anadolu'ya Göçler

Konumuz kapsamında, Trablusgarp Savaşı sonrası Anadolu'ya gelen göçleri incelerken daha savaş başlamadan vilayetten göçlerin yapıldığı görülmektedir. Savaş öncesi yapılan göçlerin sebebi tamamen ekonomik kaynaklıdır. İtalya, Trablusgarp'ı işgal etmeden önce bölgede bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda yatırımlar yapmıştır. Osmanlı Hükümeti ise bu dönemde Trablusgarp ile çok fazla ilgilenememiştir. İtalya'nın işgal öncesi faaliyetlerine karşı gerekli tedbirler alınmamış, yatırımlar yapılmamıştır. Bu yüzden bölge halkı ekonomik sıkıntı içine düşmüştür. Bunların yanı sıra, ekonomik sıkıntıların asıl nedeni ise bölgede görülen kıtlıktır. Özellikle savaş öncesi kıtlığın artması nedeniyle halk son derece mağdur olmuştur.

Bölgede aşırı derecede kıtlığın görüldüğü dönemde, Osmanlı Hükümetinin vilayete yardım göndermemesi üzerine halkın bir kısmı yerlerini terk etmiştir. Yerlerini terk eden dört bin kişi vilayet merkezine gelmiştir. 514 kişi açlıktan ölmüştür. Mart-Haziran (1911) aylarında ise iki yüz bine yakın kişinin Tunus'a göç ettiği görülmektedir.²⁴²

İtalya'nın, Osmanlı Devletine resmen savaş ilanı ile birlikte bölgedeki işgaller Ekim (1911) ayında başlamıştır. İşgallerle birlikte Trablusgarp'tan Anadolu'ya göçlerde başlamıştır. Göç etme imkanı bulan mücahitler, çocuklarını ve savaşamayacak durumda olanları Anadolu'ya göndermişlerdir. Bu göçlerin Anadolu'daki adresi İzmir olmuştur. Kısa zamanda Trablusgarp'tan, İzmir'e göçler artarak devam etmiştir. Trablusgarp Savaşı sırasında başlayan bu göçler, I. Dünya Savaşının sonuna kadar devam etmiştir. Muhammed el Usta'nın *Verakât Matviyye* eserinden yararlanan Zekeriya Kurşun'un da bahsettiği üzere: "Libyalı Arap muhacirler İzmir'i yurt edindi. Libya'daki adetleri ve

²⁴² MMZC, 5. İn'ikâd, 10 Teşrin-i evvel 1327 (23 Ekim 1911) Oturumu, C. 1, s. 68.

geleneklerini İzmir'e taşıdılar. Örflerinden hiçbir şeyi değiştirmediler. Kahveler, kasaplar hepsi Libyalı. İş yeri açma ruhsatı isteyen herkese ruhsat verildi. Eski gelenler yeni gelen muhacirlere yardımcı oldu. Çoğunlukla aynı bölgede birikteler. Bu yüzden adet ve geleneklerini terk etmediler. Türk makamlarından da daima hesapsız himaye ve yardım gördüler. Bu yüzden Libyalıların yoğunlaştığı Eşref Paşa'da istenmeyen olumsuz hiçbir olay yaşanmadı. Herkes orada tıpkı kendi vatanında yaptığı gibi hayatını kazanmaya çalıştı. Libya'da marangoz olan, burada marangozluk, bakkal olan da bakkallığını sürdürdü... Düğünler, törenler ve matemler hep Libya'daki gibi yapılıyordu. Kıyafet, lehçe her şey aynı kalmıştı. Sadece Eşref Paşa'nın sınırları genişlemişti, burası adeta Trablusgarp, Bingazi ve Mısrata'nın bir parçası olmuştu..."²⁴³ Eserde, bölgeden İzmir'e yapılan göçler ve sonrasındaki yaşamla ilgili olarak bu bilgileri öğrenmekteyiz.

Savaşı sırasında yapılan göçlerle ilgili olarak, İtalyanların savaş esiri olarak ele geçirdiklerini de bu kapsamda alabiliriz. Bu konuyla ilgili Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi kayıtlarına baktığımızda savaş esnasında İtalyanların yerli halka kötü muamele yaptığını görmekteyiz. Bu konuyla ilgili olarak, Hariciye Nazırı Asım Bey'in Meclis'teki konuşmasında: "İtalyanlar, savaş esnasında işgal ettikleri yerlerdeki gönüllü olarak savaşımlardan ele geçirdiklerini savaş esiri ilan etmişlerdir. İşgal sırasında kadın, çocuk, genç, ihtiyar demeden masum ahaliyi kurşuna dizmişlerdir. Hatta çoğunu boğazlamışlardır."²⁴⁴ ifadelerini kullanmıştır. İtalyanlar bu zulümler dışında ele geçirilen savaş esirlerini ve yerli halktan bir kısmını da bölgeden sürmüşlerdir. Bu sürgünler başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Beyrut limanlarına olmuştur.

Savaş sonrası bölgeden Anadolu'ya göçlere baktığımızda, bu konu üzerine çalışma yapan Nedim İpek'in bu göçleri birkaç gruba ayırdığını görmekteyiz. Birinci grup, zaman içerisinde ticaret yapmak için veya bir savaş sebebiyle Trablusgarp'a yerleşenlerdir. Bu grup Trablusgarp Savaşı nedeniyle bölgeden Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Örnek olarak, Girit olayları sonrası, Girit'ten Trablusgarp ve Bingazi'ye göçler yaşanmıştır. İşte bu gelenler, Trablusgarp Savaşıyla ikinci kez Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmışlardır.

²⁴³ Kurşun, s. 9, 10.

²⁴⁴ MMZC, 12. İn'ikâd, 26 Teşrin-i evvel 1327 (8 Kasım 1911) Oturumu, C. 1, s. 286, 287.

İkinci grup, mücahitlere katılmak için cepheye giden zabitler, memurlar ve yerli ahalinin oluşturduğu kısımdır.

Üçüncü grup, Trablusgarp ve Bingazi'deki mülki ve mahalli memurlardır. Bunların bir kısmı bölgeyi terk ettikten sonra ilk olarak Malta'ya gelmişler ancak Trablusgarp'taki kolera tehlikesi sebebiyle Malta'ya kabul edilmemişlerdir. Daha sonra buradan İtalya'ya bağlı Sicilya'da bulunan Sirakuza'ya geçmek zorunda kalmışlardır.

Dördüncü grup, Rodos ve On iki Ada'dan göç eden Müslüman ve Rumlardır. Bunlar İtalya'nın Adaları işgali sırasında ve Uşi Antlaşması sonunda yapılan göçlerdir.

Savaş sonrası bölgeden göç edenlerin kullanmış oldukları yollara baktığımızda, iki yol kullandıkları görülmektedir. Birinci yol, deniz yolu vasıtasıyladır. Deniz taşımacılığı ile göçler, Avusturya'nın Lloyd Kumpanyası ve Fransız Postaları Kumpanyası ile yapılmıştır. Bu dönemde Türk ticaret filosu, devletin bu ihtiyaçlarını karşılayamamaktaydı. Bu nedenle Avrupa ile Türk limanları arasındaki yolcu ve yük taşımacılığı yapan yabancı şirketler tarafından bu işlem gerçekleştirilmekteydi. Lloyd Kumpanyasına ait Vapurlar, Triyeste ile İstanbul, İskenderiye ve Suriye limanları arasındaki taşımacılığı gerçekleştiriyordu. Fransız Posta Kumpanyası ise Marsilya, İstanbul, Beyrut ve İskenderiye hattında taşımacılık yapıyorlardı. Deniz yolu ile bu liman şehirlerine gelen Mülteciler, daha sonra Türk Konsolosluklarının bulunduğu Fiume ve Marsilya gibi şehirlere sevk ediliyorlardı. İşte bu iki deniz taşımacılığı şirketleri ile göçlerin bir kısmı gerçekleşmiştir. Bölge halkı bu yolla Osmanlı Devleti topraklarına göç etmiştir. Bölgeden gelenlerin kullandığı ikinci yol ise İskenderiye, Beyrut ve İstanbul hattıdır.²⁴⁵ Kısaca özetlemek gerekirse, Trablusgarp'tan gelen mültecilerin, Anadolu'ya çıkışları İstanbul, İzmir ve Beyrut limanları olmuştur. Bunlara ek olarak, bölgeden, Adalardan gelenlerinde İstanbul'a, Aydın'a, Antalya ve Şam'a göç ettiği görülmektedir.²⁴⁶

Bölgeden gelen göçmenlerin yerleştirme işlemleri ilk etapta Şehremini ve Belediyeler tarafından yapılmıştır. Daha sonra ise iskân sorunu, gelen göçlerin Şehremanetinin gücünü aşması gibi nedenlerden dolayı yeni bir yol izlenmesi

²⁴⁵ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Erol Ofset Matbaacılık-Yayıncılık, Samsun 2013, s. 230.

²⁴⁶ İpek, s. 231.

gerekmıştır. Mültecilerin sorunlarını çözmek amacıyla, Muhacirin İdaresi Müdürü Ziya Bey'in Başkanlığında, Trablusgarp ve Bingazi Mültecilerine Mahsus Komisyon kuruldu. Bu komisyon bir başkan ve iki üyeden oluşuyordu. Bu komisyon, Dâhiliye Nezareti bünyesinde ve Şehremaneti gözetiminde bulunacaktı. Gelen göçmenlerin masraflarının karşılanması içinde Hükümet, gerekli yardımlar yapacaktı. Bu duruma örnek olarak; Dönemin Osmanlı Hükümeti, Trablusgarp ve Bingazi göçmenlerine 1912 yılı bütçesinden bir milyon iki yüz bin kuruş ayırdığını görmekteyiz.²⁴⁷ Hatta 1912 yılı için bölge göçmenlerine ayrılan paradan sarf edilemeyen belli bir meblağında bir sonraki yılın bütçesine eklendiği görülmektedir.²⁴⁸ Yine bu yardımlar için ayrılan bütçelere ek olarak, 1916 yılında dahi Trablusgarp ve Bingazi'den gelen göçmenler için yardım ayrıldığı görülmektedir.²⁴⁹

Bölgeden, İstanbul'a gelen mültecilerin iskânı için birkaç yol izlenmiştir. İlk olarak, akrabası olanlar, onların yanına yerleştirilmiştir. Yine dullar, malûller ve çocuklar Darülaceze'ye yerleştirilmiştir. Kimsesiz kızlar, güvenilir ve durumu iyi olan ailelerin yanına yerleştirilmiştir. Tanıdığı olmayanlar ise ilk etapta cami, mescit ve kamu binalarında barındırılmışlardır. Daha sonra iskâna elverişli mesken ve binalara yerleştirilmişlerdir.(han, otel vb.) İskân edilen göçmenler içinde öğrencilerinde eğitim hayatının devam ettirilmesine önem verilmiştir. Örneğin; Trablusgarp ve Bingazi'den gelen öğrencilerin okullara kabul edilip, ücretsiz olarak eğitimlerine devam etmeleri için kanun çıkarılmıştır.²⁵⁰

İstanbul'a gelen subay ailelerinin yerleştirilme işlemi Harbiye Nezareti tarafından gerçekleştirilmiştir. Zabıt aileleri içinde, akrabası olanlar, yakını bulunanlar, onların yanına gönderilmiştir. Kimsesi olmayanlar ise Komisyonun gösterdiği konak, otel vb. yerlere yerleştirilmiştir. Kaldıkları yerlerin ücretleri, kirası komisyon tarafından

²⁴⁷ **Düstûr II. Tertîp**, C. 4, s. 55, Numara: 29 “Trablusgarp ve Bingazi'den gelen muhtâcînin iskân ve i'âşesi için 1327 Dâhiliye bütçesine zamîmeten 1 200 000 kuruşun sarfi hakkında Kânun-ı muvakkat”

²⁴⁸ **BOA, BEO**, No: 3983/298674, Tarih: 06 Muharrem 1330.; **Düstûr II. Tertîp**, C. 8, Evkaf Matba'ası, Dersa'adet, 1928, s. 1095, Numara: 593 “Trablusgarp ve Bingazi muhâcirlerinin iskân ve i'âşesi için 1327 Dâhiliye bütçesine munzam 1 200 000 kuruşdan sarf edilmeyen miktarın 1328 bütçesine ilâveten sarfi hakkında Kânun”

²⁴⁹ **Düstûr II. Tertîp**, C. 8, s. 1070, Numara: 567 “Trablusgarp ve Bingazi'den gelen muhtâcînin iskân ve i'âşesi için 1327 Dâhiliye bütçesine zamîmeten 1 200 000 kuruşun sarfi hakkında Kânun”

²⁵⁰ **Düstûr II. Tertîp**, C. 4, s. 493, Numara: 191 “Trablusgarp ve Bingazi talebesinin Mekteb-i leyli'ye meccânen kabulü hakkında Kânun”

karşılanmıştır. Yerleştirilen bu mültecilerde, Komisyon üyeleri, Sağlık memurları, Zabıta ve Belediye memurları tarafından düzenli olarak teftiş edilmiştir.²⁵¹

Zabit ailelerinin iaşeleri, Harbiye Nezareti tarafından karşılanmaktaydı. Harbiye Nezareti tarafından kendilerine sipariş maaşı verilmekteydi. Resmi işlerden çalışmayanlara ise Komisyon kanalıyla, derece-i haysiyet ve ailenin nüfusuna göre bir miktar para verilmekteydi. Bunlara ek olarak İstanbul'da kalan mülteci ailelerine çalışanlar hariç olmak üzere büyüklere ikişer, küçüklere birer kuruş hesabıyla iki ay yevmiye verilmiştir. Aynı zamanda kaldıkları yerlerin ücretleri ve kiralari da karşılanmıştır.

Mültecilerin, Osmanlı topraklarına iskân edildiği tarihten itibaren üç, dört ay geçtikten sonra Komisyonla ilişkileri kesiliyordu. Ancak zaruret halinde olanlar tekrar yardım yapılması için Komisyona müracaat edebiliyorlardı.

Komisyon, iskân ve iâşe masraflarını azaltmak için belli bir süre sonra gelen Mültecilerin çalışması için iş ayarlamıştır. Gelenlerden bazılarını Şimendifer Kumpanyası ve Hicaz Demiryolu Müdürlüğüne işçi olarak yerleştirmeye çalışmışlardır. Hatta Dâhiliye Nezareti, diğer Nezaretler için açılacak kadrolara mülteci memurların atanmasını talep etmiştir.

İstanbul'a gelen mülteciler, belli bir süre sonra buranın iklimine uyum sağlayamadıkları için alışık oldukları iklimin olduğu bölgelere gitmeyi talep etmeye başladılar. Bunun üzerine Ocak 1912 tarihinde bu isteğe bağlı olarak, gitmek isteyen göçmenlerin istedikleri yerlere sevk edilmesi kararlaştırıldı. Bazı Trablusgarp ve Bingazi mültecileri, Trablusgarp ve Bingazi ordugahlarına sevk olmayı istemişlerdir. Harbiye Nezareti, Trablusgarp ve Bingazi'de savunmaya yeterli kişinin bulunduğunu ve geri gitmelerinin oldukça masrafa yol açacağı sebebiyle bu istekleri uygun bulmamıştır.²⁵²

²⁵¹ İpek, s. 232-234.

²⁵² İpek, s. 236, 237.

1.1. Anadolu'da Yerleştirilen Göçmenler

Trablusgarp ve Bingazi bölgelerinden Anadolu'ya göçlere baktığımızda savaş yıllarından başlayıp 1928 yıllarına kadar göçlerin devam ettiğini görmekteyiz. Trablusgarp'ın İtalyanlar tarafından işgal edilmesinden sonra 1912 yılında bölgeden, çeşitli vilayetlere mülteciler göç ettirilmiştir.

Örneğin 1912 yılında Trablusgarp ile Bingazi'den, İşkodra ve İzmir'e gelen muhacirler için dönemin hükümetinin bu muhacirlerin iskan ve iâşe giderleri için beş bin lira sarf ettiğini görmekteyiz.²⁵³

Trablusgarp ve Bingazi muhacirlerinin bir kısmı ilk etapta Suriye'ye göç ettirilmiştir. 1915 yılında Suriye'den Halep ve Adana'ya kaydırılan Türk göçmenlerinin yerlerine Trablusgarp göçmenleri yerleştirilmek istenmiştir. Ocak 1916 tarihinde Suriye'de henüz iskân işlemi görmeyen Trablusgarp, Bingazi ve Cezayir mültecileri Sivas'a sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. 1916 tarihinde, 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'ya yeni bir karar gönderilerek, Suriye'de bulunan bu muhacirlerin Sivas'ın yanı sıra Diyarbakır, Bitlis, Ma'mûretü'l-aziz vilayetlerine iskân edilebilecekleri iletilmiştir. Bu vilayetlerde hazırlık yapılması istenmiştir. İskân sırasında Osmanlı Hükümetinin takip ettiği politika, gelen muhacirlerin kolaylıkla asimile olabilecek illere iskân edilmesi şeklindedir. Ayrıca gelen muhacirlerin dağınık yerleştirilmesi de istenmiştir.²⁵⁴ Yine 1916 yılında Suriye vilayetinden iskân edilmek üzere Halep'e gönderilmiş olan Trablusgarp ve Tunus muhacirlerinin Adana, Konya, Diyarbakır, Ankara ve Kayseri gibi vilayetlere dağıtılmaları uygun bulunmuştur.²⁵⁵

Yine 1916 yılında Trablusgarp ve Bingazi'den gelecek olan muhacirlerin Ma'mûratü'l-aziz Vilayeti dâhilinde iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Hatta bu muhacirler için yol masrafı olarak üç bin liranın gönderildiğini görmekteyiz.²⁵⁶

Bu dönemde, iskânlar sırasında Trablusgarp ve Bingazi'den Konya'ya göçlerin olduğu görülmektedir. Gelen göçmenlerin bir kısmı Konya merkez ve ilçelere

²⁵³ BOA, BEO, No: 3985/298809, Tarih: 13 Muharrem 1331.

²⁵⁴ Fuat Dünder, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası(1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 100-102.

²⁵⁵ BOA, DH.EUM.5.Şb., No: 81/6, Tarih: 21 Rabı'u'l-ahir 1334.

²⁵⁶ BOA, DH.ŞFR., No: 514/50, Tarih: 12 Mayıs 1332.

yerleştirilmiştir. Bu yerleştirilen göçmenlerin içinde Arap kökenli olanlarda bulunmaktadır. Arap kökenli olan muhacirlerin çoğu, Suriye sınırları içerisinde bulunan Duma, Halep, Hama, Şam, Libya sınırları içinde bulunan Trablusgarp, Bingazi ve Lübnan sınırları içinde bulunan Beyrut, Trablusşam şehirlerinden göç etmişlerdir.

Göçmenler Konya'ya kara yolunu kullanarak gelmişlerdir. Muhacirler ilk olarak Adana'ya, oradan da Konya'ya sevk edilmişlerdir. Bu göçler sırasında Konya'ya toplam 491 Arap muhacir gelmiştir. Gelenlerin %28'i I. Dünya Savaşı sonrası bölgeye sevk edilmişlerdir. Bu göçler esnasında konumuz ile alakalı olarak Trablusgarp'tan gelen göçmenlerin sayısı 14 hane, 34 nüfustur. Yine bu dönemde Bingazi'den 1 hane 1 nüfus gelmiştir. (Eylül 1920) Bu göçler sırasında Şam, Halep, Trablusgarp, Bingazi ve Trablusşam gibi şehirlerden gelen muhacirlerin çoğu ileri gelen Osmanlı devlet adamlarının ve eşrafının aileleri olduğu görülmektedir.²⁵⁷

Bu dönemde göçlerin geldiği şehirlerin birisinin de Manisa ili olduğu anlaşılmaktadır. Bölgeden Manisa'ya iskânlar 1913- 1915 yılları arasında olmuştur. Bu göçler sırasında Trablusgarp ve Bingazi'den toplam 10 aile, 42 nüfus geldiği görülmektedir.²⁵⁸

2.On İki Ada ve Rodos'tan Anadolu'ya Göçler

İtalya, Trablusgarp hedefine çabuk bir şekilde ulaşmak için savaşı geniş alana yaymıştır. Bu plan doğrultusunda yönünü On İki Ada ve Rodos'a çevirmiştir. İtalya tarafından On İki Ada içinde ilk işgal edilen Astropolya (Stampolia) Adası olmuştur. İtalyanlar daha sonra diğer adaları işgal ederken Astropolya adasını merkez olarak seçmiştir. On İki Ada'nın işgali sonrası, Osmanlı'ya bağlı tüm memur ve jandarmalar bu Astropolya adasına getirilmiştir. Buradan da gemilerle İtalya'ya gönderilmişlerdir.

Rodos ve On İki Ada'nın İtalyanlar tarafından işgali üzerine adalarda bulunan 7-8 bin Türk göçe zorlanmıştır.²⁵⁹ Türklerin işgale zorlanmasına karşılık, Rodos ve On

²⁵⁷ Kürşat Kurtulgan, "Konya'ya İskân Edilen Arap Mülteciler (1920-1928)", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 5, S. 10, Ankara 2012, s. 132, 133.

²⁵⁸ Ferhat Berber, "Manisa'da İskân Edilen Trablusgarp ve Balkan Savaşı Göçmenleri", **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler**, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 459.

²⁵⁹ Cabir Doğan, "Fethinden Kaybına Rodos", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 30, Isparta, Aralık 2013, s. 82.

İki Ada'daki Rum halkı İtalya'nın işgalini ilk zamanlar sevinçle karşılamıştır. Daha sonra ise Osmanlı'nın idaresini arar hale gelmişlerdir. Nitekim işgalden sonra adalar halkı da İstanbul, Aydın, Antalya ve Şam gibi şehirlere göç etmiştir. İşgalden 6 yıl sonra adaların nüfusuna bakıldığında yukarıdaki durumu kanıtlar nitelikte olduğu görülmektedir. İtalya, işgal ettiğinde 25.000 olan Kilimli adası nüfusu 8.312'ye, 8000 olan Leros adasının nüfusu 2500'den aşağıya, 23.000 olan Sömbeki adasının nüfusu ise 7000'e düşmüştür.²⁶⁰

Bu yargıları destekleyecek nitelikte, Rodos ve On İki Ada'dan Müslüman nüfusun göçü dışında, Hıristiyan halkta 2.000'den, 3.000'e kadar hatta daha fazla nüfus, işgal öncesi göçe başlamışlardır. Anadolu'ya göç edenlerin bir kısmı Halep'e Bağdat Demiryolunda çalışmaya gitmişlerdir. Bir kısmı da İzmir'e veya Anadolu'nun diğer şehirlerine göç etmiştir.²⁶¹ Yine bu duruma ek olarak, İtalyan Hükümetinin bu bölgeye saldırmayı hedeflemesinin halk tarafından duyulması üzerine Sakız, Midilli gibi adalardan İzmir'e göçler gelmiştir. Bu göç esnasında Moskof ve Hacı Davud vapurları kullanılmıştır. Bu gelen göçmen ailelerin çocukları Çeşme'de eğitimlerine devam etmişlerdir.

²⁶⁰ Hayta, s. 144.

²⁶¹ Funda Adıtatır, "İzmir İngiliz Konsolosluk Raporlarında Türk-İtalyan Savaşı'nın İzmir ve Çevresinde Yarattığı Etkiler", **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler**, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 506.

SONUÇ

20. yy. başlarında Osmanlı Devleti topraklarının 1/7'ini kapsayan ve yaklaşık 1 milyon nüfusa sahip olan Trablusgarp vilayeti ve Bingazi müstakil mutasarrıflığı, Kuzey Afrika'da bulunmaktadır. Coğrafi konumunu itibariyle önemli bir yere sahip olması nedeniyle tarihinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Osmanlı dönemi Trablusgarp bölgesi, yönetim olarak dört döneme ayrılır. Osmanlıların tam olarak bölgeye hâkim olduğu "İlk Valiler Dönemi"dir. İkincisi kendi başına hareket eden ve bölgenin yöneticisi kabul edilen "Dayılar Dönemi"dir. Üçüncüsü yarı bağımsız eyalet konumuna geldiği "Karamanlı Ailesi Dönemi"dir. Son olarak merkeze doğrudan bağlandığı "İkinci Osmanlı Dönemi"dir.

"İkinci Osmanlı Dönemi" ile birlikte Trablusgarp'ta merkezi idare hissedilmeye başlanmıştır. Bunda özellikle 1864'te Vilâyet-i Umûmiye Kânunu çıkarılması ve uygulamaya konulması etkili olmuştur. Bu kanun, bölgede 1872 yılında uygulamaya konulmuştur.

Çalışmamızın önemli kısmını oluşturan Trablusgarp'ın ekonomik ve sosyal durumunun, savaş öncesi dönemde istenilen seviyede olmadığı görülmektedir. 1872-1908 yılları arasında vilayetin durumuna ve bölgeye yapılan yatırımlara baktığımızda, eskiye göre yatırımların arttığı, durumunun bir miktar düzeldiği görülmektedir. Bu yatırımların artmasında, Kuzey Afrika'daki toprak kayıpları ve ülkede ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın başkent dışında da kendini göstermesinin etkisi oldukça fazladır. Tanzimat ile başlayan yenilikler, Trablusgarp'ta özellikle II. Abdülhamit döneminde hızlanmıştır. Bu dönemde bölge de siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel reformlar yapılmıştır. Böylece bölgenin eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. Ancak bölgeye yapılan yatırımlar, diğer vilayet ve sancaklar kadar etkili olmamış, istenilen seviyeye ulaşılamamıştır. Diğer bölgelere göre Trablusgarp vilayeti geri kalmıştır.

II. Meşrutiyet öncesi yapılan yenilikler, bölgeyi istenilen düzeye çıkaramamıştır. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılmasıyla birlikte 1908-1912 yılları arasında seçilen Trablusgarp Milletvekillerinin Meclisteki konuşmalarından, vermiş oldukları takrirlerden, bölgedeki birçok hizmetlerin yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bölgelerinin geri kalmışlığını gidermek ve kalkındırmak için yoğun çabalar

harcamışlardır. Bu çalışmalar esnasında hükümetten istedikleri gerekli yardımları ve yatırımları, devlet ekonomisinin zayıf olmasından dolayı alamamışlardır. Bundan dolayı Trablusgarp vilayeti gelişmemiştir. Halk fakir bir halde kalmıştır. Vilayetteki sorunların çözülememesiyle halk, İtalya ile yapılacak savaşa her alanda sıkıntıyla girdiği görülmektedir.

İtalya, milli birliğini sağlamasıyla birlikte sömürgeci politikaya yönelmiştir. Bunun içinde Kuzey Afrika kıyılarına yatırımlar yapmaya başlamıştır. İtalya, Trablusgarp'ı ele geçirme konusundaki hedefi doğrultusunda bölgeye sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda yatırımlar yapmıştır. Bu yatırımlar ile Trablusgarp'ta, özellikle de halk üzerinde nüfuzlarını artırdıkları görülmüştür. Osmanlı Hükümeti ise, İtalyanların yaptığı onca yatırıma karşı hiçbir önlem almadığı görülmektedir.

Trablusgarp savaşı öncesinde İtalya'nın işgal yanlısı hareketlerine rağmen Osmanlı Hükümetinin gerekli siyasi, askeri ve ekonomik tedbirleri almadığı görülmektedir. Bunda İtalya'nın bir savaş açmayacağı düşüncesi etkili olmuştur. İtalya'nın savaş ilanında bulunmasıyla birlikte Osmanlı Hükümeti ilk etapta karşılık vermemiştir. İtalya'ya karşılık vermek yerine büyük devletlere müracaat etmiştir. Diplomatik ilişkilerden olumlu sonuç beklemiştir. Bu sırada İtalya'ya tavizler verilerek bu meselenin geçiştirileceği dahi düşünülmüştür. Ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yapılan girişimlerden istenilen sonuçların alınamaması üzerine eldeki kuvvetler ve bölgeye giden gönüllü askerler sayesinde İtalya'ya karşı bir savunma savaşı yapılmıştır.

Bir yıldan fazla süren Trablusgarp Savaşını bitiren Ouchy (Uşi) Antlaşması ile İtalya'nın istediğini aldığını söyleyebiliriz. İtalya yapılan antlaşmaya göre artık bölgeye hâkim duruma gelmiştir. Trablusgarp vilayetinin elden çıkmasında, Osmanlı Hükümetinin özellikle de Sadrazam Hakkı Paşa ve kabinesinin ihmalkârlığı açıktır. Yalnız savaş yıllarında Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin son derece kötü olması da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumdan dolayı bir savaşa girilemeyeceği bunun içinde bölgenin gerekirse İtalyanlara verilebileceği dahi düşünülmüştür. Ancak bu durumun diğer devletlere örnek olabileceğinden dolayı bölgenin savunulması kararlaştırılmıştır.

Uşî Antlaşmasıyla birlikte Trablusgarp'taki 361 yıllık Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir. Ancak antlaşma sonucu bölgede başlayan İtalyan hâkimiyeti kağıt üstünde kalmıştır. Çünkü İtalya, savaştan sonra bölgeye tam anlamıyla egemen olamamıştır. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı yıllarında bölgede İtalyanlara karşı direniş devam etmiştir. Bölgedeki direnişin devam etmesinde özellikle Senûsî tarikatının payı büyüktür. İtalyanlara karşı gösterilen bu direniş Trablusgarp savaşından sonra 20 yıl kadar daha devam etmiştir.

Trablusgarp Savaşı'nın tarihteki önemine bakılacak olursa, Osmanlı Devletinin yıkılmasındaki savaşlar sıralamasında ilk adımı oluşturduğu açıktır. Hatta bölgeye giden gönüllü Osmanlı subaylarının bölgede direniş, teşkilatlanma gibi konularda tecrübe kazanması ilerde yapılacak olan Milli Mücadelenin kazanılmasına etki ettiği de söylenebilir.

Savaş sırasında ve yapılan Uşî Antlaşması sonrasında Trablusgarp'tan Anadolu'ya göçler yaşanmıştır. Bu göçler deniz ve kara yolunu kullanarak gerçekleşmiştir. Deniz yolu ile göç eden muhacirler özellikle İstanbul, Beyrut ve İzmir limanlarını kullanmışlardır. Muhacirlerin bir kısmının Anadolu'ya çıkış kapıları bu şehirler olmuştur. Kara yolu ile göç edenler ise Osmanlı Hükümeti tarafından ilk etapta Suriye'ye yerleştirilmişlerdir. Muhacirler daha sonra buradan da Anadolu'nun çeşitli vilayetlerine iskân edilmiştir. İskân edilen göçmenler ile kurulan Muhacirin Komisyonu vasıtasıyla ve yıllık bütçeden pay ayrılarak ilgilenilmiştir. Trablusgarp'tan Anadolu'ya yapılan göçlerin sayıları tam olarak bilinmemektedir. Yalnız savaş döneminde başlayan göçler, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da devam ettiği görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi

Bâb-ı ali Evrak Odası

Emniyet-i umûmiye Müdüriyeti

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

MMZC, 37. İn'ikâd, 26 Kânun-ı sâni 1325 (8 Şubat 1910) Oturumu, C. 2

MMZC, 35. İn'ikâd, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909) Oturumu, C. 2

MMZC, 36. İn'ikâd, 16 Şubat 1324 (1 Mart 1909) Oturumu, C. 2

MMZC, 38. İn'ikâd, 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909) Oturumu, C. 2

MMZC, 44. İn'ikâd, 9 Mart 1325 (22 Mart 1909) Oturumu, C. 2

MMZC, 106. İn'ikâd, 24 Mayıs 1326 (6 Haziran 1910) Oturumu, C. 6

MMZC, 110. İn'ikâd, 29 Mayıs 1326 (11 Haziran 1910) Oturumu, C. 6

MMZC, 113. İn'ikâd, 1 Haziran 1326 (14 Haziran 1910) Oturumu, C. 6

MMZC, 118. İn'ikâd, 7 Haziran 1326 (20 Haziran 1910) Oturumu, C. 6,

MMZC, 6. İn'ikâd, 10 Teşrîn-i sâni 1326 (23 Kasım 1910) Oturumu, C. 1

MMZC, 21. İn'ikâd, 20 Kânûn-ı evvel 1326 (2 Ocak 1911) Oturumu, C. 2

MMZC, 23. İn'ikâd, 27 Kânun-ı evvel 1326 (9 Ocak 1911) Oturumu, C. 2

MMZC, 42. İn'ikâd, 3 Şubat 1326 (16 Şubat 1911) Oturumu, C. 3

MMZC, 67. İn'ikâd, 15 Mart 1327 (28 Mart 1911) Oturumu, C. 4

MMZC, 77. İn'ikâd, 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911) Oturumu, C. 5

MMZC, 86. İn'ikâd, 13 Nisan 1327 (26 Nisan 1911) Oturumu, C. 5

MMZC, 88. İn'ikâd, 18 Nisan 1327 (1 Mayıs 1911) Oturumu, C. 6

MMZC, 102. İn'ikâd, 7 Mayıs 1327 (20 Mayıs 1911) Oturumu, C. 6

MMZC, 5. İn'ikâd, 10 Teşrîn-i evvel 1327 (23 Ekim 1911) Oturumu, C. 1

MMZC, 12. İn'ikâd, 26 Teşrîn-i evvel 1327 (8 Kasım 1911) Oturumu, C. 1

Düstur II. Tertip (1908-1922)

Düstûr II. Tertîp, C. I, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1329

Düstûr II. Tertîp, C. 2, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1330

Düstûr II. Tertîp, C. 3, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1330

Düstûr II. Tertîp, C. 4, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1331

Düstûr II. Tertîp, C. 6, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1334

Düstûr II. Tertîp, C. 7, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1336

Düstûr II. Tertîp, C. 8, Matbaa-ı Osmaniye, Dersaadet, 1928

Kitaplar

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

2016.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2009.

ARTUÇ, Nevzat, **İttihatçı-Senûsî İlişkileri (1908-1918)**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul

2013.

ATEŞ, Toktamış, **Siyasal Tarih**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa**, C. II,
Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.

----- **Tek Adam**, C. I, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım**, C. II, Baha Matbaası, İstanbul 1966.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.II, TTK Yayınları, Ankara 1995.

BEEHLER, Commodore W. H., **1911-1912 Türk İtalyan Savaşı**, Çev. Leyla Yıldırım,
İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

CHILDS, Timothy W., **Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri**
(1911-1912), Çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
2008.

ÇAYÇI, Abdurrahman, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti(1858-1911)**, TTK
Yayınları, Ankara 1995.

----- **Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Milli Bağımsızlık ve**
Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
2002.

ÇELEBİ, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk
Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

DÜNDAR, Fuat, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası(1913-1918)**,
İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

EMİR, Ali Haydar, **Türkiye-İtalya Harbi Tarih-i Bahrîsi 1327-1328**, İstanbul 1339.

ERTUNA, Hamdi, **1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal**,
Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1984.

EZHERLİ, İhsan, **Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi**

Mebusanı(1877-1920), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:54, Ankara 1992.

FİNDLEY, Carter V., **Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik**

1789-2007, Çev. Güneş Ayas, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

GEDİKLİ, Yusuf, **Trablusgarp Cephesi Hatıraları**, Paraf Yayınları, İstanbul 2011.

GIOLİTTİ, Giovanni, **Dönemin İtalya Başbakanının Türk-İtalyan Savaşı'na Dair**

Hatıraları Trablusgarp'ı Nasıl Aldık?, Haz. Tahsin Yıldırım, DBY Yayınları, İstanbul 2012.

GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II.**

Meşrutiyet, C. II, TBMM Vakfı Yayınları No:15, Ankara 1997.

İPEK, Nedim, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Samsun Büyükşehir Belediyesi

Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Erol Ofset Matbaacılık-Yayıncılık, Samsun 2013.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner, İletişim

Yayınları, 28. Baskı, İstanbul 2013.

JORGA, Nicola, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C. V**, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe

Yayınevi, İstanbul 2009.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, C. IX**, TTK Yayınları, Ankara 1996.

KARASAPAN, Celal Tefvik, **Libya (Trablusgarp, Bingazi ve Fizan)**, Ankara 1960.

KARPAT, Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

KENNEDY, Paul, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, Çev. Birtane Karanakçı,

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1990.

KOLOĞLU, Orhan, **Trablusgarp Savaşı ve Türk Subayları**, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara 1979.

KUTAY, Cemal, **Ne Buldu, Ne Bıraktı?**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir 1998.

----- **Trablusgarp'ta Bir Avuç Kahraman**, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1978.

KURTCEPHE, İsrail, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, TTK Yayınları, Ankara 1995.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara 2011.

Mehmet Nuri-Mahmut Naci, **Trablusgarp Hedefteki Ülke Libya'nın Tarihi**, ORDAF Yayınları, İstanbul 2012.

ORTAYLI, İlber, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda**

Alman Nüfuzu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 479, Ankara 1981.

----- **İmparatorluğun Son Nefesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

----- **Yakın Tarihin Gerçekleri**, Timaş Yayınları, İstanbul 2015.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi**, C. 12, Hayat Kitapları, İstanbul 1967.

SANDER, Oral, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 563, Ankara 1987.

SHAW, Stanford J., SHAW, Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, E Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2010.

SÜREYYA, Mehmed, **Sicill-i Osmani**, C. IV, (Yayına Haz. Nuri Akbayar, Eski

Yazıdan aktaran Seyit Ali Kahraman) Tarih Vakfı Yurt Yayınları 30, İstanbul 1996.

ŞIVGIN, Hale, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

----- **Türkiye’de Siyasi Partiler**, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2013.

UÇAROL, Rıfat, **Siyasi Tarih (1789-2010)**, Der Yayınları, Haziran 2010.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, TTK Yayınları, Ankara 1983.

ÜÇOK, Bahriye, **İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler**, LXXXIV, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1968.

ÜÇOK, Coşkun, **Siyasal Tarih**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlarından No:423, Ankara 1978.

ÜNAL, Tahsin, **Türk Siyasi Tarihi**, Kutluğ Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1974.

Makaleler

ADIATAR, Funda, “İzmir İngiliz Konsolosluk Raporlarında Türk-İtalyan Savaşı’nın

İzmir ve Çevresinde Yarattığı Etkiler”, **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler**,(Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, ss. 497-506.

AKGÜN, Seçil-ULUĞTEKİN, Murat, “Hilal-i Ahmer ve Trablusgarp Savaşı”,

Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 3, Ankara 1992, ss. 17-84.

APAK, Adem, “Kuzey Afrika’da İlk İslam Fetihleri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat**

Fakültesi Dergisi, C. 17, S. 2, Bursa 2008, ss. 159-173.

BACANLI, Hakan, “1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşı ve Örikağasızade Hasan

Sırrı’nın “Hukuk-i düvel Nokta-i nazarından Osmanlı-İtalya Muharebesi” Adlı Eseri”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Ankara 2013, , ss. 45-80.

BERBER, Ferhat, “Manisa’da İskân Edilen Trablusgarp ve Balkan Savaşı Göçmenleri”,

Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, ss. 431-468.

CEVİZ, Nurettin, “Libya Tarihine Kısa Bir Bakış”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, C. 3, S.

27, İstanbul 2011, ss. 80-90.

ÇETİN, Atilla, “Garp Ocakları”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 13,

İstanbul 1996, ss. 382-385.

ÇINAR, Ali Osman, “Bingazi’de Tarımsal Kalkınma Amaçlı Göçmen İskanı (1851-

1904)”, **T.C İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 6, İstanbul 2004, ss. 19-53.

DOĞAN, Cabir, “Fethinden Kaybına Rodos”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen**

Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 30, Isparta, Aralık 2013, ss. 67-88.

DURŞUN, Davut, “Fas”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 12, İstanbul 1995, ss. 192-196.

DUYMAZ, Abdullah Şevki, “II. Abdülhamit Dönemi Eğitim Yapıları”, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, C. 5, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, ss. 167-188.

ERİNÇ, Sırrı, “Bingazi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul 1992, ss. 181-183.

GÖYÜNÇ, Nejat, “Trablusgarb’a Ait Bir Lahiya”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. I, İstanbul 1980, ss. 235-256.

GRASSİ, Fabio, L., “Niçin Trablusgarp? İtalyan Çıkarması Ardındaki Siyaset ve Kültür”, **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler**, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, ss. 37-47.

HALICI, Şaduman. “Meclis-i Mebusan’da Trablusgarp (1908-1912)”, **Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan**, Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 1585-1613.

HAYTA, Necdet, “Rodos ve 12 Adanın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu”, **Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S. 5, Ankara 1994, ss. 131-144.

KARA, Melik- ÇELİK, Mehtap, “Kuzey Afrika ve Ortadoğu’da Girit Müslümanları”, **Journal of History Studies**, Volume 6, Issue 2, February 2014, ss. 91-101.

KARAKAŞ, Nuri, “Askeri ve Siyasi Yönleriyle İtalyan Donanması’nın Çanakkale Boğazı Harekâtı”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, C. 6, Ankara, Yaz 2013, ss. 81-109

KAVAS, Ahmet, “Afrika’da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler”, **Yeni**

Türkiye Dergisi Özel Sayısı, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 575-588.

----- “Kuzey Afrika’da Bir Osmanlı Nesli: Kuloğulları”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. XXI, İstanbul 2001, ss. 31-68.

----- “Libya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 27, İstanbul 2003, ss. 174-178.

----- “Trablusgarp”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 41, İstanbul 2012, ss. 288-291.

KILIÇ, Selda, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayeti’nde Uygulanması ve

Mithat Paşa”, **A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 37, Ankara 2005, ss. 99-111.

KIRMIZI, Abdülhamit, “Abdülhamid’in Vilayetleri ve Valileri”, **Devr-i Hamid Sultan**

II. Abdülhamid, C. I, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2011, ss. 9-34.

KOLOĞLU, Orhan, “Libya”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 27,

İstanbul 2003, ss. 179-183.

KORKMAZ, Mehmet, “Kızıldeniz’de Rekabet:1911-1912 Trablusgarp Harbi Sırasında

Kızıldeniz’de Osmanlı-İtalyan Mücadelesi”, **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Yıl 11, Ankara, Şubat 2013, ss. 17-43.

KURTCEPHE, İsrail, “İtalyan Donanmasının Çanakkale Boğazını Geçme

Teşebbüsleri”, **OTAM Dergisi**, S. 1, Ankara 1990, ss. 299-312.

----- “Rodol ve Oniki Ada’nın İtalyanlarca İşgali”, **OTAM Dergisi**, S. 2, Ankara 1991, ss. 201-216.

- “Trablusgarp’ın İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının
Direniş Katılmaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
Atatürk Yolu Dergisi**, C. 2, S. 6, Ankara 1990, ss. 361-375.
- KURTULGAN, Kürşat, “Konya’ya İskân Edilen Arap Mülteciler (1920-1928)”, **Gazi
Akademik Bakış Dergisi**, C. 5, S. 10, Ankara, Yaz 2012, ss. 129-136.
- KURŞUN, Zekeriya, “Trablusgarp Savaşı’nın Osmanlı Devleti’nin Mukadderatındaki
Yeri”, **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan
Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildirileri**, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-
Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, ss. 3-17.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Oniki Ada”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 33,
İstanbul 2007, ss. 353-355.
- MAKSUDOĞLU, Mehmet, “Dayı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,
C. 9, İstanbul 1994, ss. 59-60.
- MANTRAN, Robert, “Karamanlı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**,
C. 24, İstanbul 2001, ss. 451-453.
- METE, Şengül, “Trablusgarp Savaşı ve İtalya’nın Akdeniz’deki Faaliyetleri”, **Çağdaş
Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 8, İzmir 1998, ss. 261-292.
- MERT, Özcan, “Osmanlı Belgelerine Göre Banco Dı Roma’nın Trablusgarb’daki
Faaliyetleri”, **Bellekten**, C. LI/200, Ankara 1987, ss. 829-847.

MANSİLLA, Paulino Toledo, “Trablusgarp Savaşının İdeolojisi ve Propaganda

Esasları(1911): Trablusgarp ve Sirenayka’da Çökmekte Olan Osmanlı Kültürüne Karşı Bir Kurtuluş Çaresi Olarak Görülen İtalyan Medenileştirme Misyonu”, **Osmanlı Devleti’nin Dağılma Sürecinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları, 16-18 Mayıs/İzmir Bildiriler**, (Yay. Haz. Prof. Dr. Mehmet Ersan-Dr. Nuri Karakaş), TTK Yayınları, Ankara 2013, ss. 555-564.

REYHAN, Cenk, “Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi”, **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, S. 1, Ankara 2006 / I, ss. 171-181.

----- “1864-1871 Vilayet Nizamnamelerinde İdare Meclisleri: Osmanlı Taşrasında Bir Örnek Yönetim Modeli’nin Kuruluş Sorunu”, **1864 Vilayet Nizamnamesi**, (Editörler: Erkan Tural-Selim Çapar), Türk İdare Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, Aralık 2015, ss. 51-68.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayeti

Nizâmnâmesi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C. 5, S. 2, Ankara, Mart 1996, ss. 67-81.

----- “Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilâyet Nizâmnâmesi ve Getirdikleri”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C. 5, S. 5, Ankara, Eylül 1996, ss. 89-103.

SEZER, Hamiyet, “II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı’da Vilayet Yönetiminde

Düzenleme Gayretleri-Trablusgarp Örneği ve Ahmet Rasim Paşa”, **A.Ü Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, XX/32, Ankara 2002, ss. 163-178.

ŞEBER, Nurdan İpek, “Arşiv Belgelerine Göre Trablusgarp Savaşı’nın Osmanlı

Topraklarındaki İtalyan Tebaaya Yansımaları”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S. 38, İstanbul 2011, ss. 237-262.

ÖZTEL, Muharrem, “Osmanlı Devleti’nde Sosyoekonomik Yapısıyla Öne Çıkan

Vilayet ve Sancakların Kamu Maliyesindeki Yeri ve Önemi (1325-1327 / 1909-1912)”, **Maliye Dergisi**, S. 160, Ankara 2011, ss. 204- 227.

TOPRAK, Seydi Vakkas, “Fizan’da Sürgün Bir İttihatçı: Cami Bey”, **Adıyaman**

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 20, Yıl 8, Adıyaman, Ağustos 2015, ss. 683-710.

----- “Osmanlı Yönetiminde Kuzey Afrika: Garp Ocakları”,

Türkiyat Mecmuası, C. 22, İstanbul, Bahar 2012, ss. 223-237.

TURAN, Şerafettin, “Rodos ve 12 Ada’nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı”, TTK

Yayınları, **Belleten**, C. XXIX, S. 113, Ankara 1965, ss. 77-119.

EKLER LİSTESİ

EK-1: Osmanlı Devleti Afrikası-Kuzey, Trablusgarp, Bingazi ve havalisi haritası. Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi Matbaasından tab olunmuştur. (**BOA**, Fon Kodu: HRT.h.. Gömlek No: 648, 29/Z/1327).

EK-2: Kuzey Afrika Haritası Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Bingazi ve Büyük Sahra'yı gösterir haritadır. Yerleşim bölgeleri gösterilmiştir. (Ölçek 1/10.000.000) (**BOA**, Fon Kodu: HRT.h., Gömlek No: 114, 29/Z/1341 Trablusgarp Haritası).

EK-3:Trablusgarp Valisinin, Dâhiliye Nezaretinden istediği yardımlar ile ilgili yazısı. (**BOA, DH.ŞFR.**, Dosya 664/141, 21 Teşrîn-i sâni 1326).

EK-4: “ İtalya Askeri Tarafından İşgal Olunub Devlet-i aliyeye İ'âde Olunacak Adalar Ahâlisi Hakkında Aff-ı umûmi Kânunu” (**Düstûr II. Tertîp**, C. 6, Matba'a-ı Osmaniye, Dersa'âdet, 1334, s. 767).

EK-5: “Trablusgarp ve Bingazi'nin Muhtariyet İdaresi Hakkında Ferman-ı ali” (**Düstûr II. Tertîp**, C. 4, Matba'a-ı Osmaniye, Dersa'âdet, 1331, Numara: 273).

EK-6: Trablusgarp ve Bingazi'den gelen muhtacinin iaşesi ve infak ve iskanları için kanun lahiyası. (**BOA, BEO**, No: 3983/298674, 06 Muharrem 1330).

EK-7: Trablusgarb ile Bingazi'den İşkodra ve İzmir'e hicret eden muhacirinin iskanı ve iaşesi için beş bin lira tesviyesi. (**BOA, BEO**, No: 3985/298809, 13 Muharrem 1331).

EK-8: Suriye Vilayetinden iskân edilmek üzere Haleb'e gönderilmiş olan Trablusgarb ve Tunus muhacirlerinin Adana, Konya, Diyarbekir, Ankara ve Kayseri gibi vilayetlere dağıtılmaları uygun görüldüğünden hangi illere ne kadar gönderileceğinin bildirilmesi hakkında. (**BOA, DH.EUM.5.Şb.**, No: 81/6, 21 Rabiulahir 1334).

EK-9: Ma'mûretü'l-aziz Vilayeti dahilinde iskan edilecek Şam'daki Trablusgarb ve Cezayir muhacirlerinin yol masrafları için üç bin liranın gönderilmesi.(**BOA, DH.ŞFR.**, No: 514/50, 12 Mayıs 1332).

EK-10: Mustafa Kemal Derne'de Hilal-i Ahmer Çadırı Önünde.

EK-11: Trablusgarp'ta Osmanlı Yönetiminin Sonu (1912).

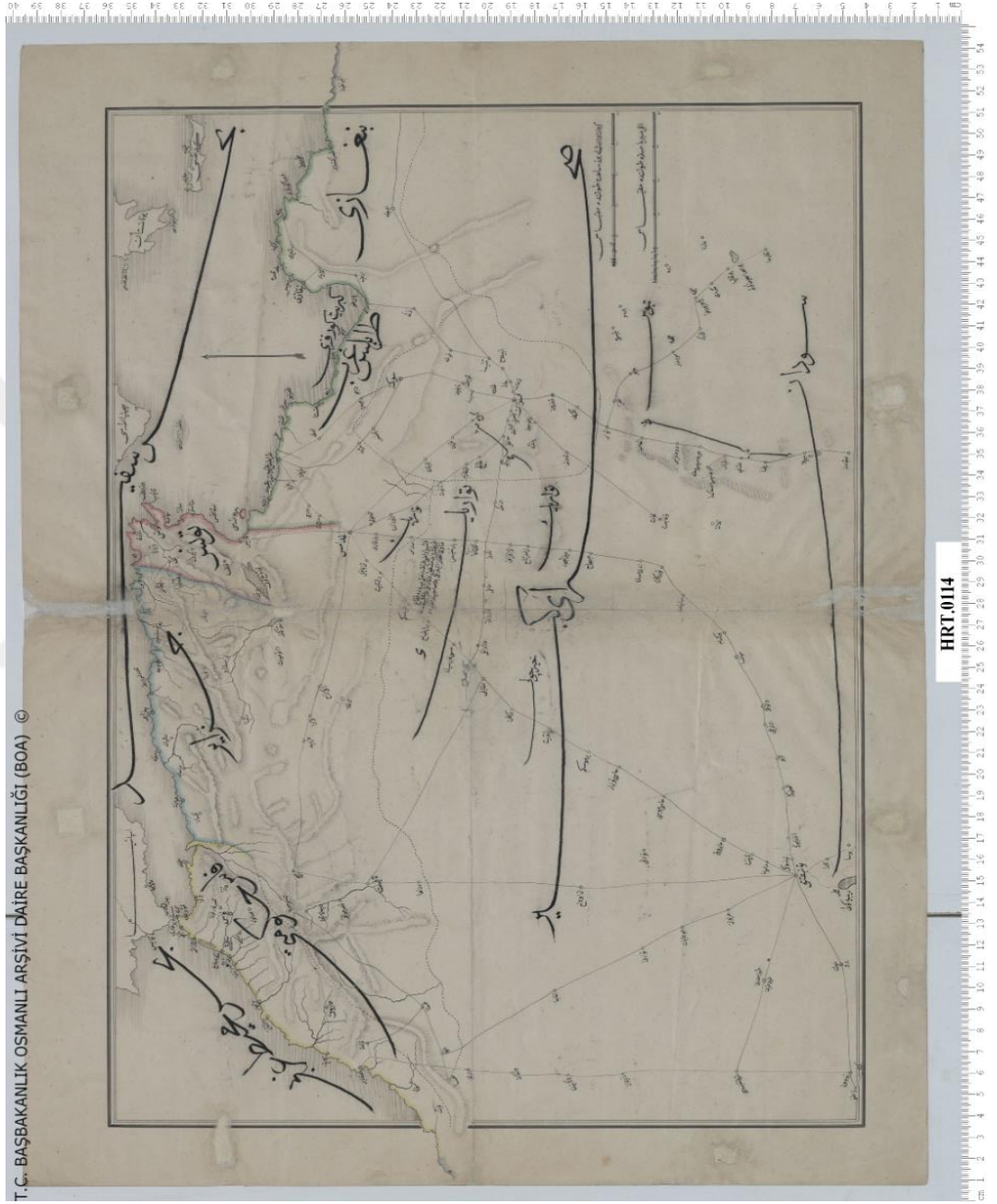
EK-1: BOA, Fon Kodu: HRT.h.. Gömlek No: 648, 29/Z/1327.

Osmanlı Devleti Afrikası-Kuzey, Trablusgarp, Bingazi ve havalisi haritası. Erkan-ı Harbiye Umumiye Dairesi Matbaasından tab olunmuştur.

EK-2: BOA, Fon Kodu: HRT.h..., Gömlek No: 114, 29/Z/1341 Trablusgarp Haritası.

Kuzey Afrika Haritası Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Bingazi ve Büyük Sahra'yı gösterir haritadır. Yerleşim bölgeleri gösterilmiştir. (Ölçek 1/10.000.000)

EK-3: BOA, DH.ŞFR., No: 664/141, 21 Teşrîn-i sâni 1326.

Trablusgarp Valisinin, Dahiliye Nezaretinden istediği yardımlar ile ilgili yazı.

ه
راهد نفه رنه

۱۱۰

مرکز و وقتا و ولایت و قاضی محکم محتاجیه زراعت لزوم کوردی ۱۱۰ هجری ۱۰۰ و ۱۰۰ و ۱۰۰
۸۱ و ۹۹ و ۱۰۵ نورو تو تو افام برده معوضه تخمونه زفانک افاضه امریکه مکره استرغام اولورینی
و جه وقت عیاش کجوده اول توزیع اوله بایک اوزره ستایه کنه ایجین زراعت بانق سی مدیریت همینه
و جه نفه رنه جلیه سه یازدین و انچه نفه رنه بایک بوجده ایدلجه و جه ارنه بنم طفولا نفه رنه خیا من لهیت
مکریه حافه سیم خبی استفاده بره کلهک امیدنی کورده کنینه و تو افام لریکیم کورنه کورنه نفه رنه
زفده و کورنه نفه رنه و کورنه نفه رنه کورنه نفه رنه کورنه نفه رنه کورنه نفه رنه کورنه نفه رنه

۱۱۰

۱۱۰

DH.ŞFR 664 / 141

DH.ŞFR.00664.00141.001

EK-4: Düstûr II. Tertîp, C. 6, Matba'a-ı Osmaniye, Dersa'âdet, 1334, s. 767, Numara: 329.

“ İtalya Askeri Tarafından İşgal Olunub Devlet-i aliyeye İ'âde Olunacak Adalar Ahâlisi Hakkında Aff-ı umûmi Kânunu”

نومرو ۳۲۹ — ایتالیا عسکری طرفندن اشغال اولنوب دولت علیه اعاده اولنه جق
آطه‌لر اهالیسی حقنده عفو عمومی قانونی (۱)

۱۳ رجب ۱۳۳۲ ۲۵ مایس ۱۳۳۰

[تقویم وقایع ایله نشر و اعلانی : ۲۰ رجب ۱۳۳۲ ۱ حزیران ۱۳۳۰ - نومرو ۱۸۴۷]

ماده : ۱ ایتالیا عسکری طرفندن اشغال اولنوب دولت علیه اعاده اولنه جق
آطه‌لر اهالیسندن هانکی صنفه منسوب و نه کی بر حال و موقعده بولنورسه بولنسون
مخاصاته اشتراک ایتمش و یا خود مخصوصات سببیه تصدی ایلدیکی داعی مسئولیت احوالندن

[۱] سنه اجتماعیه : ۱۳۲۹ — ۱۳۳۰

مجلس مبعوثانه
تودیع
لایحه قانونیه قبول

اجتماع : ۴	[۱۰ مایس ۱۳۳۰]	ضبط جریده سی : صحیفه : ۲۱
— : ۵	[— — ۱۴]	— : — : ۳۶

مجلس اعیانه
تودیع
عدلیه انجمنی مضبوطه سی
ولایحه قانونیه مداخله
وقبول

— : ۴	[— — ۱۵]	— : — : ۳۱
— : ۵	[— — ۱۹]	— : — : ۳۵ ، ۳۴

۷۶۸ —

واقف مال سیاه و یا عسکره دن و یا خود بیان ایلش اولدیگی افکاردن طولانی شخصی و یا
مالی هیچ بر کیسه جهت عدلیه جه تعقیب ایلدیله میه جکدر .

ماده : ۲ اشبو عفو عمومی جرام عادییه شامل دکدر .

ماده : ۳ اشبو قانون تاریخ نشرندن اعتباراً معتبردر .

ماده : ۴ اشبو قانونک اجرای احکامنه حریبه و داخلیه و عدلیه نظارتلری مأموردر .

مجلس مبعوثان و اعیانجه قبول اولنان اشبو لایحه نك قانونیتنی و قوانین دولته علاوه سنی
۱۳ رجب ۱۳۳۲ ۲۵ مایس ۱۳۳۰

اراده ایلمدم -

محمد رشاد

صدر اعظم محمد سعید	حریبه ناظری انور	داخلیه ناظری طلعت	عدلیه ناظری ابراهیم
-----------------------	---------------------	----------------------	------------------------

— ٦٩١ —

نومرو ٢٧٣ — طرابلس غرب وبنغازينك مختاريت ادارهسى حقتده فرمان على

٥ ذى القعدة ١٣٣٠

[تقويم وقايع ايله نشر واعلانى : ٧ ذى القعدة ١٣٣٠ ٥ تشرين اول ١٣٣٨ - نومرو ١٢٥٨]

« طرابلس غرب وبنغازى اشرف واعيان واهاليسنه توقيع رفيع هايونم واصل »
« اوليجق معلوم اوله كه حكومت بر طرفدن مملكتكزى مدافعه ايجون محتاج اولديفكز »
« معاونت مؤثره يي ايفا ايتك امكانسز لغنده بولنديني وديكر طرفدن سزك سعادت »
« حاضره وآتیه كزى دوشونديكى وكرك سز لروكر ك عائله لركز ايجون داعى مضرات »
« ودولتمز ايجون موجب مخاطره اولان بر حريك دوامنى بر طرف ايتك ايستديكى »
« جهته مملكتكزده صلح و سعادت حالى تقرير و تجديد ايتك امنيه سنه و حقوق »
« حكمرانيمزه ابتناء سزه مختاريت تامه بخش واعطا ايديورم. مملكتكز قوانين جديده »
« و نظامات مخصوصه ايله اداره ايديله جك وبونلرك احتياجات وعاداتكزه موافق »
« اولمى ايجون احضارينه وصايا وارشاداتده بولنق صورتيله طرفكزدن معاونتده »
« بولنيله جقدر. اعظم رجال دولت عليه مزدن اوقاف هايونمز ناظر اسبقى اولوب »
« برنجى رتبه عثمانى ومجيدى نشان ذیشانلرينى حائز و حامل اولان افتخارالاعالى »
« والاعظم مختارالاکبر والافخم شمس الدين بك دامت معاليه طرف هايونمزدن »
« نزدكزه نائب السلطان عنوانيله تعيين ايدلمش ومملكتكزده كى منافع عثمانيه نك »
« امر محافظه سى مشار اليه توديع اولتمشدر. مشار اليه توديع ايتديكم وكالتك مدتى »
« بش سنه اولوب بو مدتك ختامنده طرف پادشاهانه مزدن مشار اليه كالتى تجديد »
« ايديله جك ياخود خلفى نصب وتعيين قلنه جقدر. احكام جليله شرع شريفك مستمراً »
« مرعيتى اقصى مقاصد شاهانه مز اولديغندن بو مقصدى تأمين ايجون لازم كلان »
« قاضى طرف شاهانه مزدن نصب وتعيين اولنه جق وقاضى مشار اليه دخى ايجاب »
« ايدن نواب شرعيه يي احكام شرعيه يه توفيقاً علمای محليه ميانندن تعيين ايليه جقدر. »
« قاضى مشار اليه ك معاشى طرف مزدن ونائب السلطان ايله ديكر بالجمله مأمورين شرعيه نك »
« معاشاتى واردات محليه دن تأديه قلنه جقدر. تحريراً فى اليوم الخامس من شهر »
« ذى القعدة الشريفة لسنة ثلثون وثلثمائة والف . »

EK-6: BOA, BEO, No: 3983/298674, 06 Muharrem 1330.

Trablusgarp ve Bingazi'den gelen muhtacinin iaşesi ve infak ve iskanları için kanun lahiyası.

دائرة صدارت تحریرات قامی		شعبه	میشی	موردی	اوراق نومردی
لاجل التییش قلمه ورودی					۱۱۶
مقابلہ ایڈنر		۱۱	تاریخ تییش ۱۰	تاریخ انویس ۱۰	قلمه ووردی تاریخ ۱۰
جلس معونانہ ریائی ہائیکلینہ					
طالبی غریب و بنفازیدہ کلمہ محتاجینک اعتم و نفاذ و تسلطی عینہ سے حالہ غایر سہ قدر لکونی اولادہ برملیویدہ لکونی یوز بیلغورتنک تحصیلات خودہ العادہ صورتی اوج یوز لکینہ نسی داخید بودہ علاوہ معندہ تنظیم اولنہ ماده قانونیہ و سیابہ موجب لکونی ایلم مالک نفعہ جلیہ سنک اوباج کی نکدہ سی مجلس و کلا قرار یوز لکونی صوبہ کبلیزہ ایلم قلمہ نام					
OSMANLI ARŞIVI BEO 3983 298674					

EK-7: BOA, BEO, No: 3985/298809, 13 Muharrem 1331.

Trablusgarb ile Bingazi'den İşkodra ve İzmir'e hicret eden muhacirinin iskanı ve iaşesi için beş bin lira tesviyesi.

دائرة صدارت تحریرات قلمی				شعبه	میتقی	مسودی	اوراق نومروسی
لاجل التبیض قلمه ورودی							
مقابله ایدتار					تاریخ تبیض	تاریخ تسویه	قلم ووروی تاریخ
					۱۲	۱۲	۲۰

دائمه قلمی تبیض قلمه

مقام اولادیندر ۱۰ کلمه ۱۲۷۷ تاریخ و ۲۰۰۰ نمدلو
تذکره نه جوبدر طبعه خوب دینقاریخ اتعود
دایره هجرت ایللا جوبندک اطمان و اعماره لری ایجده
واحد کلمه تقاضی عا جلا قلمه و قلمه لری کلمه
به جوبدراند نه جوبه داخده بوردیمه قلمه
طبعه زینجه لری ۵ لایم کلمه دار بوردیمه
جوبه ۵ مقایله جوبه ۱۹ کلمه ۱۲۷۷ تاریخ
و ۱۸۵۱۶ نمدلو تذکره لقا صعبه ولایه اسرا
۱۸۷
ارتمه انقاسنه انده حتما
با تار زینجه قلمه ستمه

OSMANLI ARŞIVI
3985/298809/1

2 srt
(1 sht box)

EK-8: BOA, DH.EUM.5.Şb., No: 81/6, 21 Rabiulahir 1334.

Suriye Vilayetinden iskan edilmek üzere Haleb'e gönderilmiş olan Trablusgarb ve Tunus muhacirlerinin Adana, Konya, Diyarbekir, Ankara ve Kayseri gibi vilayetlere dağıtılmaları uygun görüldüğünden hangi illere ne kadar gönderileceğinin bildirilmesi hakkında.

داخله نظارتی امنیت عمومی مدیریتی

۱۷۲۱۱
۵۰۴

امتیازات قلده تاریخ ورودی	مقاله ایدتار	مجلسه ولایت	مبغی	مسودی	اوبراق عمومی نومروسی
			۵۰۴	۵۰۴	
			تاریخ تبیض	تاریخ تسوید	قلم نومروسی
			۱۷۲۱۱	۱۷۲۱۱	

شقه

ع. ۶ ساط ۲۷۱ تله. بیانه ایتمکده طرابلسه عزبه وتونسه ساط جازیره آظنه
قونیه دیار بکر ، آنقره ، قیصریه که هواری مقدر مختلفه ولایات والوبر
توزیه مناسبه زمره نه مقدره لوندیده بیده جنک تهنیده بولر حقیقاری و...

ع

بیاض معاده بین. قونیه دیار بکر
ع. معاده ب. آنقره دیار بکر

۱۷۲۱۱
۵۰۴

شقه

خاندان قلی

شیفره قلی

مخری

صفت

۹

لا ساطور

لا م

تاریخ کشیده

قلمه درودی

سیاح

د سی

اقشام

د سی

۸

۱۵

سوره ولایت را به امانه عبدکونینک اولاد طرابلسی و قونیه را واریت عبد ولایت
کلمه حاله امانت این مطلقاً و با یکدیگر ولایت امانت صحابه اولاد مواضع کونیه و سایر مواضع کونیه
اولاد بیوردی و بیوردی تقدیره بعداً اولاد و بیوردی امانت اولاد او بیوردی
عبد و ابی
مصدق

کلمه نقل مختلف ولایت کونیه
لا ساطور امانت
۸

۸/۴

کلمه ، امانت ، قونیه ،
بیوردی ، قونیه

EK-10: Mustafa Kemal Derne’de Hilâl-i Ahmer Çadırı Önünde.

EK-11: Trablusgarp'ta Osmanlı Yönetiminin Sonu (1912).

